

УНИВЕРЗИТЕТ У ТАРТУУ — SVEUČILIŠTE U TARTUU

СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
HRVATSKOSRPSKI JEZIK

ТАРТУ 1986

ТАРТУСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
Филологический факультет

СЕРБСКО-ХОРВАТСКИЙ ЯЗЫК
Историко-культурные тексты

Составитель А.Д. Дуличенко

ТАРТУ 1986

Утверждено на заседании совета филологического
факультета ТГУ 28 апреля 1986 года

Сборник текстов предназначен для студентов филологического факультета университетов, изучающих сербско-хорватский язык в качестве второго славянского языка. Тексты распределены в соответствии с нормами экваского (см. раздел I "Отглавление") и екавского (разделы II, III, IV) литературного произношения и их графического оформления (отступления оговорены в "Предисловии"). Приведен рекомендательный список учебников, учебных пособий, словарей и работ, характеризующих особенности экваской и екавской норм сербско-хорватского (хорватско-сербского) литературного языка.

KUSTUTA

Тор

9083

ПРЕДИСЛОВИЕ

Предлагаемый сборник текстов предназначен для студентов, изучающих сербско-хорватский язык в течение двух семестров на II курсе очного и на III курсе заочного отделений университета.

Сербско-хорватский (хорватско-сербский) язык является родным языком четырех наших современной Югославии — сербов (Социалистическая Республика Сербия, столица Белград), хорватов (Социалистическая Республика Хорватия, столица Загреб), черногорцев (Социалистическая Республика Черногория, столица Титоград) и населения Социалистической Республики Боснии и Герцеговины (столица Сараево), называемого по-равному — югославскими мусульманами, мусульманами сербско-хорватского языка, боснийцами и т.д. (по происхождению — это потомки сербов и хорватов, принявших под давлением турок-завоевателей ислам).

Литературный сербско-хорватский язык базируется на итекавском диалекте и выступает в двух разновидностях — экавской (иначе также сербской, восточной, белградской) и екавской, или йекавской (иначе также хорватской, западной, загребской). В экавской разновидности, охватывающей восточные области, т.е. Сербию, на месте праславянского краткого или долгого *ѣ* ("ять") выступает *е* [э]; в екавской, распространенной в центральных, западных и южных областях, т.е. в Хорватии, Боснии и Герцеговине, Черногории, на месте долгого *ѣ* — *ије* (ije), а краткого — *је* (при иных условиях также в *ѣ/і*): снег — *снијег* (snijeg), вера — *вјера* (vjera), цео — *цијел* — *цио* (cijel — cio) "целый", "весь" и под.

Указанные разновидности сербско-хорватского литературного языка признаются равноправными, однако их использование в рамках одного текста не допускается. Имеется специфика и в письменном оформлении экавской и екавской разновидностей: для экавской разновидности Сербии используется пре-

имущественно кириллица, или "вуковица" (при равноправной возможности употребления также латиницы), для экавской применяется латиница, или "гаевица" (в Хорватии), кириллица (в Черногории), кириллица и латиница (в Боснии и Герцеговине). Сборник как раз и составлен с учетом разновидностей сербско-хорватского (хорватско-сербского) литературного языка и их графического оформления. Экавские (сербские) тексты даны кириллицей, экавские (хорватские) - латиницей. Следует иметь в виду, что один из текстов, касающихся Черногории ("Лучоноша с Ловћена") дан в экавской форме, поскольку написан сербским автором. Из текстов о Боснии и Герцеговине, написанных кириллицей, текст сербского автора "Наше ће сени ходати по Бечу..." также дан в экавской форме.

По содержанию тексты касаются различных вопросов культурной истории сербов, черногорцев, боснийских мусульман и хорватов (см. в "Оглавлении" соответственно разделы I, II, III и IV). При этом, ввиду ограниченного объема книги, составитель не пытался дать более или менее полной панорамы культурной истории наций, говорящих на сербско-хорватском языке.

Тексты предназначены для проработки и перевода на русский язык в аудитории или самостоятельно. Для успешной ориентировки в особенностях сербско-хорватского (хорватско-сербского) литературного языка предлагаем выборочный список литературы. В основном это учебники, грамматики и словари, изданные как в СССР, так и в Югославии, а также работы, характеризующие особенности экавской и екавской норм сербско-хорватского (хорватско-сербского) литературного языка.

+ + +
+

1. Арбузова И.В., Дмитриев П.А., Сокаль Н.И. Сербохорватский язык. - Л., 1965.

2. Белић А. Историја српскохрватског језика. I-II. - Београд, 1962.

3. Григорьева Р.И. Краткий сербскохорватско-русский словарь. - М., 1960.

4. Грујић Б., Шубин Н. Речник руско-српскохрватски, српскохрватско-руски. 2. изд. - Београд/Цетиње, 1962 (и другие

издания).

5. Гудков В.П. О различиях между двумя вариантами сербо-хорватского литературного языка. - Советское славяноведение, 1965, № 3.

6. Гудков В.П. Сербохорватский язык. Грамматический очерк, литературные тексты с комментариями и словарем. - М., 1969.

7. Гудков В.П. Сербохорватский язык. - В кн.: Славянские языки. (Очерки грамматики западнославянских и южнославянских языков). - М., 1977.

8. Дмитриев П.А. Двужычний словарь языка писателя и варианты литературного языка (на примере Словаря языка И. Андрича). - В кн.: Очерки лексикографии языка писателя (двужычные словари). Л., 1981.

9. Ивић П. Српски народ и његов језик. - Београд, 1971.

10. Дмитриев П.А., Сафронов Г.И. Новые правила правописания сербохорватского языка. - Л., 1963.

11. Кульбакин С.М. Сербский язык. - Полтава, 1917.

12. Марковић С. Језична норма и варијанте српскохрватског књижевног језика. - В кн.: Pitanja savremenog književnog jezika. Sv. VI. Sarajevo, 1968.

13. Попова Т.П. Сербохорватский язык. - М., 1986.

14. Правопис српскохрватског књижевног језика. - Нови Сад/Загреб, 1960.

15. Речник српскохрватског књижевног језика. I-VI. - Нови Сад/Загреб, 1967-1976.

16. Стевановић М. Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). Увод. Фонетика. Морфологија. - Београд, 1964; Књ. I. Друго изд., - Београд, 1970; Књ. II. - Београд, 1969.

17. Толстой И.И. Сербо-хорватско-русский словарь. Изд. I. - М., 1957 (и последующие издания).

18. Варић Е. и др. Prigučna gramatika hrvatskoga književnog jezika. - Zagreb, 1979.

19. Врабес I., Нрасте М., Ђивковић S. Gramatika hrvatskosrpskoga jezika. VI izd. - Zagreb, 1965 (и другие издания).

20. Јонке Lj. Književni jezik u teoriji i praksi. - Zagreb, 1965.

21. Katičić R. Nešto napomenâ o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga. - U knj.: Zbornik Zagrebačke slavističke škole, Zagreb, 1974, knj. 2.

22. Maretić T. Gramatika hrvatskoga ili srpskog književnog jezika. 3. izd. - Zagreb, 1963.

23. Vince Z. Putovanja hrvatskoga književnog jezika. - Zagreb, 1978.

24. Дмитриев П.А., Сафронов Г.И. Сербохорватский язык. - Л., 1975.

+ + +
+

Составитель сборника выражает искреннюю благодарность доктору филологии Бранко Топовичу (ныне работающему в Московском университете) за помощь в подборе текстов о Боснии и Герцеговине.

МАТИЦА СРПСКА

Још су наши прадедови, кад су у свет одлазили "трбухом за крухом", памтили Војводину по белом хлебу и Матици српској. Ако и није у тој богатој покрајини увек било хлеба за сва гладна уста, из Матице је вазда стизала, чак и у удаљене прекоморске земље, душевна храна која је одржавала националну свест и неговала културне тековине. И у свету је мало таквих установа које су успеле да прођу све пљеме и осеке и друштвене потресе и доживе више од век и по постојања и рада.

"Завештанија" оснивача Матице

Матица српска је основана у Пешти 16. фебруара 1826. године, да би се крајем априла 1864. на једној лађи, уз цупанове прангија и служби у цркви, преселила у Нови Сад, где јој је пре неколико година председник Тито за њене заслуге доделио високи Орден братства и јединства са златним венцем.

Матица је настала у време националног буђења у Европи, када се у условима туђинске владавине у Угарској освешћавала српска нација и када је у младој српској буржоазији за слободан економски развитак био потребан и слободан процват културе и напредак националног језика. У складу са капиталистичким тенденцијама у привреди, књижевни језик је имао важну мисију интеграције духовних стремљења нације, па је отуда разумљиво што су оснивачи Матице били богати трговци. Њих шесторица су се удружили са књижевником Јованом Хаџићем и створили просветитељско друштво, желећи да оно "као једно тело - равним и једним духом за нолзу и славу народну дине".

Социјално-економски процеси нису трпели старе уске оквире, већ су тежили стварању веће народне заједнице, на је

Матица српска данас

Замисљена као друштво које ће се старати о издавању Летописа и српских књига, Матица се током времена развила у многострану научну, књижевну и културну институцију. После ослобођења, када је захваљујући акцији напредних снага, изашла из свог "провинцијског будака помало покривеног паучином" - како ју је пред II светски рат видео песник Јован Поповић, Матица се оријентисала првенствено на науку, покрећући и подстицајући на широком плану многе пионирске подухвате који су од интереса за наше друштво, пре свега у изучавању језика и књижевности, културне прошлости и природе и живота људи у Војводини и шире.

Преко 600 чланова-сарадника окупља данас Матица у својим одељењима за књижевност и језик, за друштвене науке, за природне науке, за ликовну уметност и у Рукописном одељењу. На пословима у Матници ангажовани су научници из целе земље, а и многи из иностранства. Летопис Матице српске, који је основан још 1824. године, излази у континуитету све до данас и то је најстарији књижевни часопис на свету. Матица издаје и седам научних зборника који уживају у научном свету велику репутацију.

Матица српска је 1954. године организовала познати Новосадски договор из којег је проистекао Правопис српскохрватског језика који је још на свази. Матицин шестотомни Речник српскохрватског језика представља изузетно значајно дело наше културе: за овај подухват Матица је добила Награду ослобођења Војводине. Матица ради и на вишетошним капиталним делима као што су Лексикон писаца Југославије, Српски биографски речник, Библиографије и др. Прави бисери сакупљени су у три тома монографије Фрушке горе и три тома Шајкашке - на реду је изучавање Вршачких планина уз учешће научника свих грана.

У оквиру Матице делују и три посебне институције: Библиотека, Галерија и издавачка кућа. Библиотека је ризница књига и часописа од којих се многи нигде више не могу наћи. Галерија поседује преко 3.000 слика насталих од XVI до

том циљу била и Матица подређена. У том светлу право значење добија и стих Мушицког који је Теодор Павловић ставио као мото на Летопис Матице српске – "Од Пеште даж до Черне Горе...", чиме је Матица усмерена на шире југословенске просторе.

+ + +
+

Матица српска је током своје дуге 150-годишње историје слаткоречиво хваљена и мрзовољно кућена, преко ње су се ломила страначка и фракцијска копча, својатали су је загрижени националисти, а знали паметно да усмере противници сваког националног зачауравања, плаћала је данак "пансловенском" и српском романтичном родољубу, али су из ње зрачиле и идеје братства и јединства свих па и несловенских народа, често и дуго бивала је у власти конзервативаца, а успевала је и у време најжешћих притисака ненародних режима да широко отвори врата напредним покретима.

Вук Караџић никада није опростио Матици што није имала слуха за његове језичке реформе (оснивач Матице Хаџић, у књижевности назван Милош Светић, био је његов љути противник), није ни Светозар Марковић могао имати о њој боље мишљење кад је одбила да штампа његова "Начела народне економије" заснована на Марковом учењу, мада су референти топло препоручили ово дело као "производ најновије науке". Али историја не може да прећути да је Матица српска, кад су у њој победиле Вукове идеје, својим ауторитетом врло много учинила да оне заживе, вративши се тако началу које је поставио оснивач њеног Летописа Георгије Магарашевић, да ће временом бити оно што бити мора. Ако су се конзервативци у Матици уплашили од социјалистичких идеја – остало је забележено да је Светозар Марковић управо у часопису "Матица" 1868. године нашао простора за своје "Певање и мишљење", а годину дана касније и за "Реални правац у науци и животу", чиме је начинио револуцију у књижевном стваралаштву и у правом смислу открио нове путеве у нашој науци и животу.

XIX века – то је највећа и највреднија збирка старог српског сликарства. Издавачка кућа спада међу најугледније у земљи, у два маха је већ издала српску књижевност у сто књига и сабрана дела српских класика.

Поред научника и уметника, књижевника и јавних радника, чланови Матице су и многи обични грађани – ратари, занатлије, лекари, радници, домаћице. Велики је број добротвора и оснивача задужбина, њихова имена су истакнута у холу Матичине зграде. Међу њима је и наш велики научник Михајло Пупин који је из Америке у више наврата послао огромне прилоге за унапређење рада Матице српске. И редовни чланови и чланови-сарадници доприносе великом делу Матице српске, попут оних пчела-радилица које облећу око кошнице напратне у Матичином амблему.

Душан Попов.

Из: Завичај, Београд, 1980, број
233, фебруар, с. 16-17.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Српска академија наука и уметности основана је 1. новембра 1886. године. Стварни почетак рада ове највише научне институције у Србији датира много раније. Формално оснивање Краљевско-српске академије само је један од преломних момената у развоју научних друштава у Србији. Академија је била наследник имовине Српског ученог друштва и настављач његових задатака. Академија је, најзад, 1892. године, приликом спајања двеју институција, прихватила и чланове Српског ученог друштва као своје редовне и почасне чланове. Српско учено друштво (1864-1892) било је само продужетак за кратко време суспендованог Друштва српске словесности (1841-1864). Отуда се развој Српске академије наука и уметности не може приказати без учених друштава која јој претходе и из којих је произишла.

Питање оснивања једног ученог друштва покренуто је за време владе кнеза Милоша Обреновића. Потребе за таквим дру-

штвом и његове циљеве образложио је 1833. године Димитрије Тирол, васпитач младих Обреновића, који је раније покушао у Темишвару да оснвје друштво љубитеља српске књижевности. Милош Обреновић то није прихватио сматрајући да нема услова да се то оствари. Иницијатива је обновљена после његове абдикације, за време владе његовог другог сина Михаила, наклоњеног акцијама на културном пољу. Предлог за оснивање друштва поднели су професори Лицеја Јован Стерија Поповић и Атанасије Николић. Попечитељство просвешченија, Совет и кнез увиђали су оправданост предлога, али су препоручили да се, уместо "Србска академија наука", назове "Друштво Србске Словесности". На основу поднетог предлога кнез Михаило је 7. XI 1841. године, у облику уредбе, издао Устав и Устројеније (пословник) Друштва. По Уставу, прве редовне чланове требало је да именује кнез на предлог Министарства просвете, а ови чланови би бирали све остале. Печат Друштва имао је, у грб кнежевине, споменик и сунце, још и необрађено поље, које је представљало "невоздељено поље србског књижества".

До објављивања Даничићевих студија (почев од 1856) Друштво није у знатнијој мери утицало на унапређивање језика и науке о језику, мада је већ 1848. тражило да се напусти правопис наметнут уредбом из 1832. године. Сукоб око језичких питања избио је 1858. године када је Ђура Даничић као секретар, заједно са потпредседником Јанком Шафариком, поднео оставку протестујући због захтева Министарства просвете да се Друштво потчињава језичким нормама које су важиле за администрацију.

Због политичких борби, односно опозиционог става либералне интелигенције према влади, Друштво је суспендовано 27. I 1864. године. Ипак, неколико месеци касније "највишим кнежевим указом" Друштво је обновљено под именом "Србско учено друштво". Њему је било препуштено да "определи начин и пут којим ће оно свој задатак постизавати", а тај задатак је био "занимати се наукама и вештинама уколико се онајближе тичу србства".

Србско учено друштво доживљавало је многе тешкоће у свом раду. Неспоразуми и борбе његових чланова препречили су се са страначким борбама у Србији тога времена. Коначно,

Друштво се спојило 1892. године са Краљевско-српском академијом, која је, као што смо на почетку рекли, установљена 1. XI 1886. године. Први академици били су именовани пет месеци касније. Први председник био је Јосиф Панчић. Године 1887. поводом стогодишњице Вуковог рођења, Стојан Новаковић је дао иницијативу да Академија прикупи грађу и објави "Речник народнога књижевног језика српског". У том циљу основан је 1893. године Лексикографски одсек. Он је радио више од 50 година и прикупио огромну грађу, коју је касније прихватио Институт за српски језик и почео да издаје "Речник".

Размах Академијине делатности прекинули су ратови 1912-1918. године. Евакуисани сандуци са архивском грађом били су изгубљени, али су, срећом, до краја рата пронађени. Једна граната оштетила је зграду Академије, а непријатељске власти библиотеку. У току рата (1915) умро је Стојан Новаковић, један од најутицајнијих чланова у првом периоду рада Академије.

Од 1921. до 1924. године завршена је садашња зграда Академије у Кнез-Михаиловој улици. Године 1936. Академија је прославила педестогодишњицу рада и том приликом објавила преглед своје историје и грађу о своме развоју.

Бомбардовањем 1941. године зграда Академије била је оштећена, нарочито део у којем су се налазили управа, архив и библиотека. Пропали су и неки рукописи. Јавни рад Академије био је забрањен, а председник Александар Белић онемогућен да врши дужност и ухапшен.

Делатност Академије после рата обнављала се у веома тешким условима. У јануару 1946. године проглашени су за редовне чланове Иво Андрић и Вељко Петровић, изабрани још пре рата. У марту исте године одржани су први послератни избори који су у мањој мери ојачали састав Академије. Године 1947. донет је Закон о Српској академији наука, којим је, поред осталог, стављено у задатак изградивање научних кадрова. Највеће промене настале су оснивањем научних института. У току 1947. и 1948. години основано је двадесет, а следеће године још четири института.

Нова програмска оријентација са наглашеним радним фун-

кцијама прихваћена 1974. године под председништвом Павла Савића (од 1971), ставља у средиште активности научне пројекте које остварују чланови Академије и други научни радници окупљени око Академијиних одбора. У остваривању пројеката она сарађује са другим академијама у Југославији и иностранству. У новије време Српска академија наука и уметности се ангажује у решавању многих проблема наше друштвене заједнице (заштита човекове средине, дугорочна научна политика, основно школство итд.).

Раде Николић.

Из: Завичај, 1980, број 242, новембар, с. 34-35.

НАРОДНИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ

Распис Јована Стерије Поповића, начелника Попечитељства просвешћенија, упућен 1844. године свим окружним начелствима, обележава значајни догађај у културном животу тек ослобођене Србије. Тада се народ први пут званично позива да сакупи и предаје старине Народном музеју. Од тада почиње бурна историја ове институције чији је живот био везан за сва историјска и културна збивања српског народа. О прикупљеном материјалу у "српско-народном музеуму" почео је први да се стара сам Јован Стерија Поповић, који је написао и први извештај о њему. Девећ година касније, 1853. године, у састав Музеја улази Народна библиотека са којом заједно делује до 1881. Обogaћен збирком Друштва Србске Словесности, Народни музеј се 1869. године уселио у Капетан-Мишино здање у којем добија обележја правог музеја. Пустошења и плачке у току првог светског рата нису мимоишли ни збирке Музеја. Оне су, по завршетку рата, представљале сенку ранијег музејског богатства. Између два светска рата збирке су биле попуњене и увећане. За време другог светског рата оне, срећом, нису претрпеле велике губитке. По ослобођењу 1944. године Музеј бележи стогодишњицу свог постојања. Од тада до 1952. носи назив Уметнички музеј, када поново добија првобитно име "Народни музеј". Исте године уселјава се у

нову, за музеј прилагођену, зграду некадашње Хипотекарне, односно, Инвестиционе банке, која се налази преко пута Народног позоришта на Тргу Републике.

Новом адаптацијом 1966. године добијени су нови радни и изложбени простори и савремена поставка. Вредност, обиље и разноврсност материјала, који је Музеј поседовао, утицали су на издвајање појединих фондова и стварања нових музејских установа, као што су Природњачки музеј, крајем прошлог века, Етнографски музеј почетком овог столећа, затим Војни музеј, Музеј Вука и Доситеја, Музеј примењене уметности и Музеј првог српског устанка (данас Историјски музеј Србије).

... У Народном музеју су изложене збирке археолошких налаза и уметничких дела, које илуструју стваралаштво праисторије, антике, византијске епохе, уметност средњовековне Србије и период под Турцима, новију и модерну ликовну уметност домаћих и страних аутора до 1941. Целокупни материјал је хронолошки изложен, у партеру и на два спрата. У пространом партеру изложеног простора, у стакленим витринама и површинама међу њих, постављени су предмети материјалне културе и уметности од почетка млађег каменог доба до рановизантијске епохе. Међу 1500 експоната из праисторије, који илуструју пет миленијума људске историје на тлу Србије, истичу се бојена керамика из Старчева и статуете од керамике из Винче. Истакнуто место, такође, заузимају фигурине из Чаршије, Плочника, Градца и Витошевца, налази из хумки Западне Србије, гробова из Параћина и Корбова, златни накит из Велике Врбице, колица са представом божанства из Дупљаје, велики сребрни појасеви из Мраморца, накит из Чуруга, гвоздени мачеви са украшеним корицама и копља из Брестовика.

Античка култура приказана је предметима из грчког, римског и касноантичког периода, од VI века пре наше ере до VI века наше ере. Више експоната из ове збирке има светску вредност. Праву реткост представљају златне маске, бронзани кратер (велики суд) и трножац из Требеништа и златни накит и обрађени ћилибар из Новог Пазара из архајског грчког периода. Мермерна статуета Атене Партенос из Хераклеје код Битоља је, свакако, најбоља копија Фидијиног дела из V ве-

ка пре наше ере. Златни накит, бронзани стаклени судови из Будве, две бронзане фигуре ситсатира и мермерна статуа грађанина из Стобија, две статуе жене из Београда и портрет цара Марка Аурелија, бронзани портрет цара Константина Великог из Ниша, посуђе и накит из Текије, Рудника, Костолца и Ниша, шлемови римских ратника, парадне маске од метала из Смедерева и Кладова, бронзани, сребрни и златни новац (грчки, римски и касноантички), камеја од сардоникса из Кусатка са представом цара победника над варварима, златно одличје са ликовима цара Хонорија и Валентинијана, златни медаљон цара Валентинијана нађен код Рама на Дунаву, монументални мермерни капители и декоративна пластика из Стобија итд., само су део бројних предмета из више збирки. Несумњиво је да њиховим посредством добијамо увид у различите етапе развоја друштвених прилика и укрштање разних култура.

Средњовековну културу презентују многобројни предмети који обележавају широко временско раздобље: од велике сеобе народа и доласка Словена на Балкан, преко стварања српске државе, њеног успона и пада, периода под Турцима, до 18. века. У обиљу у ретко успешних уметничких остварења истичи се Мирослаљево јеванђеље чија калиграфија, богато орнаментисани иницијали и раскошне минијатуре откривају мајстора високе класе. Јеванђеље је рађено по поручбини хумског кнеза Мирослава, брата Стевана Немање, између 1180. и 1190. године. Истовремено, то је најстарија очувана српска књига. Осим овог ремек-дела, средњовековну уметност у Србији најпотпуније приказују фреске, иконе, накит, предмети свакодневне употребе од различитог материјала, рукописне књиге и новац од 12. до 18. века. Својим уметничким дометом посебно се издвајају монументална икона Богородица са Христом и празничне иконе Рођење Христово, Крштење и Рођење Богородице, из 14. века и иконе св. Симеон и Сава и Чудо у Хони из 15. века. Ремек-дело средњовековне дуборезачке уметности су такозване Андрејашке двери из средине 14. века. Од накита су на лепши и по финоћи израде најуспелија два златна прстена, прстен краља Радослава (13. век) и прстен краљице Теодоре (14. век), остава накита из Маркове Вароши, сребрни тањир цара Душана итд. Богата пластична декорација, нарочито розета из

цркве у Мелентији показује са колико је осећања за меру и занатске вештине била у архитектури заступљена уметничка обрада камена. Опадање уметности под турском окупацијом изражено је на бројним иконама које не прелазе ниво фолклорних радова, али међу којима има и примера изванредног квалитета као што је икона "Деизис са српским светитељима", чији је аутор Авесалом Вујичић (1643. година) или више икона из Пећко-дечанске иконописне школе.

За упознавање српске ликовне уметности од 18. до средине 20. века Народни музеј пружа обиље драгоценог материјала. Збирка слика и скулптура сачињава у одабрани радови најзначајних аутора чије стваралаштво обележава високи степен уметничких достигнућа. На најстаријим делима из овог периода приметно је укрштање традиционалног средњовековног сликарства са новим уметничким тенденцијама у Европи. Најбољи пример из овог периода су слике Теодора Крачуна и Теодора Илића Чешљара, представника барокног стила, који су и родоначелници новије српске уметности. Познати стилови, класицизам, романтизам и реализам, уочљиви су у стваралаштву многобројних сликара 19. века. Међу њима су најзначајнији Арсен Теодоровић, Павел Ђурковић, Константин Данил, Јован Поповић, Катарина Ивановић, Урош Кнежевић, Димитрије Аврамовић, Ђура Јакшић, Новак Радовић, Стева Тодоровић, Ђорђе Крстић, Паја Јовановић, Урош Предић...

Уметност између два светска рата обележавају радови аутора који су били под снажним утицајем савремених ликовних збивања у Европи, односно у Паризу.

... Музеј располаже богатом збирком дела страних уметника, посебно колекцијом француских сликара 19. и 20. века. Више сала испуњено је и делима италијанске, фламанске и холандске школе, међу којима доминирају слике Витора Карпаћа, Тинторета, Мањаска, Рубенса, Ван Гојена, Гвардија, Каналета и других. Француски мајстори представљени су делима чувених сликара Домијеа, Корса, Реноара, Дегаа, Монеа, Писароа, Сислеја, Ван Гога, Гогена, Бонара, Вламенка, Матиса, Руаа, Пикаса, Шагала, Утрила, Мондријана итд. Исто тако је занимљива и збирка цртежа и графика српских и страних аутора. Српска графика је представљена делима насталим од 18.

века до другог светског рата. Најпознатији аутори ових дела су Христофор Жефаровић, Захарија Орфелин, Анастас Јовановић, Урош Предић, Љуба Ивановић, Михајло Петров, Ђорђе Андрејевић Кун и Мирко Кујачић.

У Галерији фресака изложене су копије најзначајнијих фресака и архитектонске пластике из најпознатијих цркава не само са територије Србије, него и Југославије. Њихова лепота и оригиналност познати су у целом свету.

У Спомен-музеју Надежде и Растка Петровића чува се заоставштина ово двоје стваралаца, Надежде, једне од најзначајнијих сликара у Србији и Растка, познатог књижевника.

Осим поменутих сталних поставки, Народни музеј у току године приређује изложбе из земље и иностранства, пружајући својој публици прилику да упозна стваралаштво југословенских и других народа. Врше и широку културно-просветну делатност у Београду и Србији, користе и материјал из сопствених фондова, Музеј је створио услове да и мања места виде дела проверених уметничких вредности. Одржавајући предавања, концерте, реситале, позоришне представе, разговоре, филмске пројекције и такмичења у знању о музејском материјалу, Музеј данас представља прави научни, културни и информативни центар у којем се могу стећи многострука знања из археологије и ликовне уметности. Посебна ангажованост се огледа у раду стручних водича са школском омладином, која чини најбројнију публику. Велики допринос популаризовању Музеја имају разноврсне публикације, копије и дијапозитиви фресака у боји, репродукције и разгледница и други информативни материјал.

Народни музеј у целини је данас жива и отворена установа у којој се применом савремених музеолошких метода омогућава друштву увид у развитак многих култура насталих на тлу Србије, од праисторије до 1941. године. У исто време, треба истаћи, Народни музеј у Београду спада у ред најстаријих и највећих музејских кућа у Југославији, који и у светским оквирима заузима угледно место.

Владимир Поповић.

Из: Завичај, 1976, број 190-191,
јули - август, с. 28-29.

ШТАМПАРИЈА КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ

Прве српске штампарије појавиле су се као оруђе цркве у борби против духовног поробљавања од стране турског освајача. Увиђајући колики значај може имати штампарство за јачање верског и народног одбрамбеног духа против најезде Турака, Ђурађ Црнојевић 1439. оснива на Цетињу прву штампарију на тлу југословенских земаља. Године 1494. појавила се и штампарија у Сењу (Хрватска) и она је деловала знатно дуже од цетињске.

Средњовековне штампарије

Српски калуђери у поробљеним крајевима увидели су значај штампарства и његове могућности за прештампавање црквених књига, па у краћим временским размацама нишу нове штампарије у Горажду - 1519, Рујну - 1537, Грачаница - 1539, Милешевци - 1544, Београду - 1552, Мркшиној цркви - 1562. године. Све ове штампарије настале су у време када је Османлијско царство било у пуној снази. Међутим, када је Турска почела да слаби, она у манастирима види јачање верског и слободарског духа који подстиче народ на буну, па заузима негативан став према цркви. Манастири су тада дошли у тежак материјални положај, многи су порушени, опљачкани и поплаћени, па су се престале оснивати нове штампарије на територији српске средњовековне државе, а старе су почеле пропадати. Последња штампарија манастира Мркшина цркве престала је да ради 1566. године.

Прве иницијативе и покушаје кнеза Милоша

За време првог и после другог српског устанка указала се потреба за школованим људима које Србија није имала, па су ту празнину попуњавали углавном Срби из Аустрије (угарски Срби), односно Војводине која је тада била под Аустријом. Они су, у време стварања нове српске државе, били ор-

ганизатори и носиоци културног рада. Дошавши из много развијене средине, настојали су да Србија што пре добије све оне установе које су имале напредне европске земље.

Тако се Доситеј Обрадовић, наш најистакнутији просветитељ народа, још почетком првог српског устанка залагао за оснивање штампарије у ослобођеној Србији. И Димитрије Davidовић, такође Србин из Аустрије, био је један од "носилаца културе" за време владавине кнеза Милоша. Од првог дана доласка у Србију он је инсистирао да се, поред школа и осталих културних установа, оснује и штампарија, без које није замишљао живљи културни рад.

И кнез Милош је увиђао потребу за штампаријом па је, не чекајући одобрење турских власти које су Срби тражили, покушавао да је отвори. Када је кнежев изасланик Михаило Герман 1825. био у Петрограду (Русија) имао је налог да за Србију набави једну штампарију, али до тога није дошло. Исти такав налог добио је од кнеза Милоша 1827. и Вук Караџић, али је све остало на плановима и предрачуњима.

Набавка штампарије

Године 1830. Турска је признала Кнежевини Србији потпуно унутрашњу аутономију. Србија је од тада могла да се не сметано посвети својој унутрашњој административној и просветној организацији, односно да слободно оснива просветне и културне установе, па и штампарије (типографије).

Исте године, посланици кнеза Милоша који су ишли у Петроград, добили су налог да свакако набаве једну штампарију. Овога пута кнежев налог је извршен и већ почетком децембра 1830. штампарија је купљена и отправљена у Србију. После дугог пута допремљена је у Београд 21. марта 1831. године. Истовремено су стигли и стручни радници да је монтирају. Инсталација штампарије потрајало у неколико месеци и средином године је била спремна за рад. Тиме су ударени темељи за бржи развој штампарства, књижевног и публицистичког рада у Србији.

Почетак рада

Штампарија је почела са радом у септембру, штампањем објава, пасоша, протокола и других материјала за административне потребе. Први њен рад, књижица "Средство против колере", изашао је 9. септембра 1831. У августу 1832. завршено је штампање прве књиге, почетком 1833. појавила се прва периодична публикација (алманах), а у јануару 1834. почеле су да излазе и прве новине.

Тако је у Србији у време када је пошта из Београда у унутрашњост ишла само једном недељно, када је Београд био пун Турака, низама, хоџа, џамија, застава са полумесецом и арапских натписа, када је Кнежевина плаћала данак (порез) Турској, почела да ради прва штампарија.

Значај штампарије

Почетком тридесетих година Србија је од просветних и културних установа имала 62 основне школе, једну полугимназију, књижару, позоришно и музичко друштво и библиотеку. Шта је почетак рада штампарије значио за тако заосталу средину може се видети и по томе што у Кнежевини, која је тада имала око 670 000, а Београд 7 000 становника, у којој је 94 одсто становништва живело на селу и бавило се земљорадњом и сточарством, није било више од две-три хиљаде писмених људи, а од њих ако је пола могло да чита књигу или штампана. Читалачку публику сачињавали су углавном чиновници (50 одсто) и свештеници (23 одсто). Остало су били трговци, учитељи, занатлије и понеки земљорадник.

Прва штампарија у ослобођеној Кнежевини Србији добила је од самог почетка статус државне установе, о чијем су уређењу и делатности водиле бригу највише државне власти. У почетку, док су између државе и кнеза финансијска питања била нерегулисана, штампарија је сматрана власништвом "господара" кнеза Милоша. Отуда и називи: Књажевска печатња, Књажевско-србска књигопечатња, затим нешто касније Пра-

вителиствена типографија, да би, на крају, добила стални назив Државна штампарија.

Драгослав Димитријевић Бели.

Из: Завичај, 1981, број 252, септембар, с. 28-29.

ХИЛАНДАР

Хиљаду магли царске лавре

Манастир Хиландар се налази у Светој Гори (Грчка), у јединственој свеправославној монашкој држави. Са неколико манастира на Синају и у Светој земљи које су откупили или подигли Свети Сава и Милутин, Хиландар је један од ретких средњовековних српских манастира изван територија српске државе. Полуострво Атос (површине од 312 км²), или Света Гора, једно је од три полуострва велике Халкидики, на које већ од 4. века живе хришћани испосници. Архивска документа сведоче да је у време царице Теодоре на Светој Гори било пуно анахорета (пустинјака) који су се тада, 845. година, бавили живописањем икона. Традиција живописа остала је до данас када на Атосу постоје две увелико познате школе иконосликарства: пахомејци и данилејци.

У 10. веку на Светој Гори било је 56 манастира. Света Гора је самоуправна монашка територија чију неприкосновеност од најранијих периода сведоче повеље цара Василија I (883), Лава IV (893), Романа I Лакипина (934) и Никифора Фоке (963. године). У 15. веку на Светој Гори је живело више од 20 000 калуђера, и то по манастирима, скитовима (мање монашке заједнице изван матичног манастира које су понекад постајале веће од главног манастира), пустарама. Данас на Атосу има око 1 500 монаха које живе у "двадесет свештених, суверених, царских, патријаршијских и ставропигијских манастира" (из устава Свете Горе, члан I). У средишњем делу полуострва налази се јединствена протатска црква за све манастире, сазидана (тип базилике) 965. године; она је изграђена у центру полуострва, у Кареји која је дуго носила на-

зив "Меси" (Средиште), у Кареји која је истовремено постала "главни" град Свете Горе. На југу полуострва се уздиже масив Атоса где је на висини од 1 500 м подигнута једна келија (Панагија) и на самом врху (2 035)м налази се капела Преображења Христовог. Од двадесет манастира руски је: Св. Пантелејмон, бугарски: Зограф, српски: Хиландар – остали су грчки манастири.

Име манастира Хиландар је тешко одредити по једном извору. Сматра се да је можда први ктитор манастира био Георгије Хиландариос који се 985. помиње као важна личност међу Светогорцима...

Биограф Теодосије бележи да се већ од најранијих дана говорило за Растка Немањича (будућег градитеља српског Хиландара): "Ово ће дете бити неко ново знамење"; на више времена проводио је у студеничким шумама где су живели анахорети (пустинјаци). Након проласка крсташа које је Немања дочекао код Ниша млади управитељ хумске области одлази у Свету Гору. Растково бекство је обележило Немањин двор, прво унесрећило, затим потпуно изменило у погледу на свет, што ће наставити, са више или мање успеха, да буде присутно код свих Немањича. Штавише, сем цара Душана сви су проглашени светитељима, јер су се сви монашили још у здравој снази, или пред смрт. По монашком постригу световно име Растко је заменио монашким именом Сава. Монах Сава је био прво у онда руском манастиру Русик (све до почетка 16. века на Светој Гори је било око 300 манастирских заједница), а затим у Ватопеду. Још 1191, када је стигао на Атос, свети Сава је размишљао о изградњи српског манастира на тлу земље која је по предању у припадала Богородици. На Благовести, 25. марта 1196, Немања се на државном сабору одрекао престола, и сутрадан он као монах Симеон уђе у братство манастира Студенице а жена му, Ана, замонашила се и ушла у сестринство манастира Свете Богородице (у Топлици) под именом Анастасија. Већ 1197. Симеон Немања, некадашњи моћник од кога је држала Византија, и син му Сава заједно се подвизују у Светој Гори, а 1198. оснивају српски манастир Хиландар.

... Велики жупан Немања, у монаштву наречен Симеон 1198. издаје златопечатну повељу у Хиландару којом се манас-

тир предаје у ктиторско наслеђе Немањ ића. Сава је 1199. године (исте године када је 13. фебруара умро његов отац Симеон) издао "Хиландарски типик", у ствари прерађен пролог типика манастира Богородице Евергетиде (Добротворке) у Цариграду, манастира у коме су боравили и св. Сава и св. Симеон. Интересантан је члан 12. "Хиландарског типика" који наглашава да је манастир "слободан од свих ту владика и да није ни под чијим правдама, ни царским ни црквеним", чиме се хтела утврдити апсолутна самоуправа и самосталност. Године 1204. (Хиландар тада има око 90 монаха), када нестаје Византијско царство падом Цариграда (и ствара се Латинско царство од 1204-1261) Сава је рукоположен за презвитера и архимандрита. Период од 1204. године јесте период великих искушења и разарања за Свету Гору чије становнике - монахе није заобишло насиље и отимачина драгоцености и реликвија од стране крсташких војника...

Време стоји,
мудрост се умножава ...

Манастир Хиландар не само што у архитектонско-уметничким или културно-историјском смислу представља феномен једне националне културе, већ је то и у телесолошком својству пример трагања за универзалним у коме се, природно, може сагледати једна култура са универзалним тежњама. Наглашавамо хиландарску особеност: између националне културе, културе којој припада и места на коме се налази а коме је преваходно у једном вишем смислу посвећен, Хиландар представља духовно средиште у коме се универзално и национално појашњавају. . .

По много чему, а пре свега по духовном утицају Хиландар је основа и ризница духовне културе изван природног матичњака народа коме припада. У Хиландару се преплићу бројне историјске лозе једне националне културе, допуњују се или претачају као ни у једном феномену такве врсте; истовремено Хиландар као духовна преокупација потпомаже идеју моћних породица да учествују у културном животу Свете Горе, као и изван светогорских територија. Свети Сава и отац му Симеон

Немања први су прекорачили границу националног; затим Стефан Душан (у чијем је царству једно време била и Света Гора) који је издашно помагао Хиландар, и краљ Милутин који је ктитор око четрдесет манастира...

Црква манастира Хиландара коју је подигао – јер је старија црква почела да пропада – трећи велики ктитор Хиландара, краљ Милутин, има основу уписаног крста, с великом припратом и бочним певничким апсидама...

Најстарија икона манастира Хиландара потиче из 12. века, и израђена је у мозаику. "Богородица Одигитрија" је патронална, посветна икона јер је Хиландар посвећен њеном имену у време изградње манастира. Њој је, сведочи Доментијан, онемоћали монах Симеон (Немања) предао свој дух. Из прве половине 13. века потичу два иконографска ремек дела; обе иконе су припадале иконостасу старе цркве, задужбине св. Саве и Симеона Немање. Иконе "Христоса Спаситеља" и "Богородицу Одигитрију" највероватније да су радили врхунски мајстори из Цариграда. Сликарска вештина је овде досегла филозофско одређење тонских вредности и захтевала би праве студије о овим иконама.

Најстарије иконе руских мајстора припадају углавном 16. веку, сем мањег броја икона које су с почетка 15. века. Једна од најлепших хиландарских икона израђених руком руског мајстора јесте и дело сликара Ефрема (16.в.) "Нерукотворени образ Христов".

Отпечаћена карта ветрова

У Хиландару су куке од слова добијале смисао, претварале се у златопечатне речи које су трагале за значењима васељене и човека, и ту, уз догоревање воштаница, догоревање живота, ређала се једна велика књижевност на којој ће потомци ујашавати језик и доусавршавати, изазовима подражавања и одступања сопствену литературу. На исти начин из преузете иконографије долазила је аутентична сликарска фантазмагорија – најпотпуније ослобођена у минијатурама и иницијалима. У Хиландару су остали не записи, већ живи сведоци културе духа, иконописа, језика, бића, науке, сведоци лавиринта простора и

времена, па зато Хиландар и остаје свевремена отпечаћена карта ветрова, отпечаћена онога момента када су у њему створене такве вредности да се интерпретацијама само умножава њихова важност, као тајна.

У Хиландару су, између осталих, отворили печате оригиналне књижевности још у 13. веку Доментијан и Теодосије, писци на чија се дела могла надградити исповедна филозофија Јефимије, Раваничанина, Непознатог из 14. века, Стефана Лазаревића, до феномена какви су Кантакузин, Зограф Лонгин или Венцловић. Тачније, и Доментијан и Теодосије су, слично живописцима саборне цркве и других још дванаест хиландарских цркава, оставили свој траг у литератури започетој још поетским казивањима светог Саве: "Мртав сам и пре смрти, и пре суда сам себе осуђујем, пре бесконачне муке сам себе мучим, од очајања".

Доментијан и Теодосије, склањајући се у потпуни мир, из кога се рађају речи мудрости, живели су као монаси у скиту манастира Хиландара у Св.Тројици на Спасовој Води. Ту, на Спасовој Води, у преображењском пиргу ћутао је и писао и коначно заспао Доментијан 1264. године. Данас ту преовлађују лепота и тишина; од старих здања ту су рушевине из којих још увек прети изузетан живопис.

Хиландар је имао библиотеку још у 12. веку (по узору на прву српску монашку колонију која је постојала још 1185, у Солуну). Приврженост непроцењивој вредности речи (јеванђелист каже: "У почетку бјеше ријеч") он је потврдио како пре неку годину изграђеном новом библиотеком до 1970. књиге и рукописи су се налазили у манастирским зградама, јер је манастирска библиотека изгорела 1722. остављајући запис о најранијим периодима свога постојања: ко књигу "из порте на поље изнесе, било да је поп, или ђакон, или појак, или чатац, или монах, или прост лаик, такав да је проклет". Библиотека, сем ћирилских рукописа насталих од 12-19. века (815 јединица), старих штампаних књига (79 јединица), чува и рукописне књиге на грчком језику од 11. века на даље (180 јединица), затим повеље српских владара од 12-16. века (158 јединица), повеље византијских царева и документа на грчком језику од 11-17. века (171 јединицу) као и множи-

ну осталих непроцењивих докумената, повеља (руских, бугарских, молдавских), архива, уметничких вредности (бакрорези, иконе, стари везови, плаштанице итд.) и уметничких предмета (опкови јеванђеља, стара керамика, богослужбени предмети, порцелан - сви од 12. века на даље).

Озбиљно бављење науком (хиландарски медицински кодекс из 16. века, користио се познатим европским достигнућима), теологијом и уметношћу осведочено живописом, јединственом архитектуром, аутентичном литературом, теоријом музике и стварањем музичких дела, црквеном поезијом, преводилаштвом, преписима - одвијало се у сваком хиландарском кутку: у монашким келијама, у параклисима, у испосницама, у библиотеци... Отуда је и нормално да су значајна дела старе српске књижевности и уметности настала, или се сачувала, управо у Хиландару. Зато се не треба чудити бројној градњи хиландарског сабирног духа, јер је ту некада живело и 200 молитвеника.

Свети Сава је 1199. подигао у Кареји келију посвећену Св. Сави Јерусалимском, а у тој испосници стварао је и хиландарски игуман, касније српски патријарх, Данило II, угледни градитељ, историчар, хуманиста и писац. Данило II је био изузетно угледан монах, зналац византијске литературе и византијске теологије; био је у ствари прототип хиландарског молитвеника. То је, свакако, разлог што се повукао са места игумана (око 1310) у тешину, и провео одређено време у Испосници Св.Саве, у Кареји - "као некад Доментијан". Овај црквени песник и историчар, не само што је саградио Богородичину цркву, своју задужбину, у Пећи и што је принуђивао Грке да му у Пећкој патријаршији преводе најзначајнији књиге, већ је слично архиепископу Никодиму и сам стварао култ националних светаца. Најзначајније дело архиепископа Данила II је родослов, зборник, познат под насловом "Животи краљева и архиепископа српских".

... Од најранијег периода до данашњих дана светогорски калуђери нису напустили идеју духовног усавршавања и интелектуалног изазова (што потврђује и члан 4. Устава Свете Горе). Светогорски монаси (и не грчког порекла су Светогорци - Хагиорити) су грчки поданици чија је отаџбина посвећена Пресветој Богородици. Зато се не треба чудити хиландарским

монасијама који су ретко напуштали Свету Гору а, ипак, трајно учествовали у стварању српске културе. Најстарији српски рукописи ("Карејски типик" Св. Саве) или су писани у Хиландару или су тамо доспели (Мирослављево или Вуканово јеванђеље) да би били сачувани сем када нису – попут поменутих јеванђеља – као поклон, напуштали хиландарску ризницу. Обман књижевни рад у Хиландару је и утицао на коначно оформљење рашког правописа. Велики утицај на књижевни језик и културу имао је преписивачки рад, како на оригиналним делима, тако и на преводима. Између осталих помињемо два најпознатија хиландарска преписивача: један је Теодор Граматик (из пирга Преображења) познат по "Шестодневу" (1263), а други Старац Теодул (из карејске испоснице) који преписује "Житије светог Саве" од Теодосија 1336.

Зато и није претерано утврдити да су највећа вредност Хиландара сами Хиландарци. И данас више од двадесет Хиландараца срстају у меру једне културе чинећи препреку времену које има тенденцију да све претвори у прах, у ништа.

Предраг Р. Драгић Кијук.

Из: Завичај, 1983, број 272, 273,
274-275, мај-август, с. 18-
19, 24-25, 18-19.

ПУТЕШЕСТВИЈЕ МИРОСЛАВЉЕВОГ ЈЕВАНЂЕЉА

Укратко, у енциклопедијама пише: "Мирослављево јеванђеље – највећи и најзначајнији споменик српске писмености 12. века. Писано око 1192. године, за време хумског кнеза Мирослава, брата Стевана Немање..."

Где је Мирослављево јеванђеље? – поставило се питање у првим годинама после првог светског рата. Одговор налазимо у "Полицици" из овог доба 1926. године, читајући напис коме пише:

"Чувено Мирослављево јеванђеље, један од најстаријих споменика српске средњовековне културе, познато у новије време и по веома бурним перипетијама кроз које је пролазило,

Јуче је отпечаћено после више од десет година чувања у Главној Државној Благајни. У широј јавности се и није знало где се налази овај наш историјски споменик, па је судбина Мирослављевог јеванђеља била обавијена неком тајанственошћу. Јуче је та "тајна" расветљена. Заменик министра финансија г. Никола Узуновић одобрио је професору цртања г. Војиславу Стефановићу да може копирати орнаменте и иницијале из јеванђеља у правој величини и бојама какве су у оригиналу. Због тога је јуче пре подне у Генералној Дирекцији Државног Рачуноводства комисијски отворен још 1915. године запечаћени завој...

Пошто је професор В. Стефановић завршио свој посао, Мирослављево јеванђеље биће поново запечаћено. Неће бити предато Народној библиотеци на чување, где би му било место, већ се ради веће сигурности опет ставља у трезоре Главне Државне Благајне..."

Пошто подсећа читаоце на велику вредност и време настанка овог древног српског документа, о његовој судбини током векова "Политика" овако пише:

"Мирослављево јеванђеље доспело је врло рано у књижицу манастира Хиландара у Св. Гори. Тамо је чувано као особита драгоценост. Када је краљ Александар Обреновић 1896. године посетио Хиландар и учинио му том приликом велики поклон у новцу, добио је од Хиландараца на дар три најдрагоценија споменика наше средњовековне културе из хиландарске књижице: оригиналну диплому којом је Немања основао манастир Хиландар (а коју је, вероватно, писао својеручно Св. Сава), Мирослављево јеванђеље и најстарији рукопис житија Св. Саве, које је наставио Теодосије (писано 1336).

Када су те драгоцености донете у Београд, Хиландарска повеља и житије Св. Саве дати су Народној библиотеци, а Мирослављево јеванђеље задржао је краљ Александар себи. Онда је краљ дао о свом трошку штампати у фотографском издању, које је спремио г. Љубомир Стојановић... Двадесетдеветог маја 1903. приликом убиства краља Александра, нестало је из Двора Мирослављево јеванђеље. Тим поводом водила се жучна полемика у штампи око питања а ко је украо Ми-

рослављево јеванђеље. Оптуживане су разне личности, али се није могло никако сазнати у кога се оно налази.

Прича се да је 1915. године, приликом нашег повлачења, у Косовској Митровици неки непознати човек саопштио краљу да он зна где је Мирослављево јеванђеље и да ће му га додати ако му да реч да неће никада рећи ко му га је дао. Кажу да је краљ то обећао и да му је онда предато Мирослављево јеванђеље. Ово је верзија која се у научним круговима износила... Мирослављево јеванђеље пренето је онда преко Албаније и поверено Главној Државној Благојни на чување...

Занимљиво је да се истакне да су за време окупације из Народне библиотеке нестала и она друга споменика која је краљ Александар Обреновић добио из Хиландара: оригинална хиландарска повеља и најстарији рукопис житија Св. Саве. За њих се ни данас не зна шта је с њима и где се налазе..."

Ето, такав се запис о путештвију једног вредног, дрвног споменика српске писмености и културе чува на страницима старе "Политике". А оригинално Мирослављево јеванђеље данас чува Народни музеј у Београду.

Из: Завичај, 1976, број 188,
мај, с. 34.

ПРЕТЕЧА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (170 година од смрти Доситеја Обрадовића)

"Све до Доситеја Обрадовића српска књижевност нема књижевност, правог писца. Он је главна и средишна личност српске књижевности свога времена, први чисти рационалист српски, писац чија дела имају не само историјске но и чисто књижевне вредности, човек који је створио пресекрет у српским духовима и српску књижевност и културу ставио на нову, модерну основицу" - пише Јован Скерлић у својој "Историји нове српске књижевности".

Какав је био животни пут овог духовног препородитеља српског народа и творца нове српске просвете и књижевности, "србског Сократа", како га је назвао Павле Соларић?

Рођен у Чакову, близу Темешвару, 1742. или 1743. године, Димитрије Обрадовић волео од малена да чита књиге, особито житија светаца, под чијим је утицајем желео да следи њихов пут. Један његов рођак, код којег је живео после смрти родитеља, и који је желео у томе да га спречи, довео га је у Темешвар да учи занат. Али, верски занос је преовладао и дванаестогодишњи дечак тајно одлази у фрушкогорски манастир Хопово. Много година касније у аутобиографском роману "Живот и прикљученија..." Доситеј је о томе записао: "...а кад би ми пало на ум шта су пустињааци радили и пословали, крешко бих желео да се намерим на ког пустињака да с њим одем у египатске и у арапске пустиње, где нема стопе човека жива..."

У манастиру је, за неколико месеци, прочитао сва житија светаца. На више му се свидело житије светог Доситеја, па је решио, када се закалуђери, да узме његово име. Ту жељу је остварио 1758. године када је примљен у ред калуђера. Али, манастирски живот убрзо ће распршити његове дечачке илузије. Почео је да чита и "грађданске књиге". О том периоду свога живота Доситеј Обрадовић пише у поменутом делу: "Жеља к ученију била је начални узрок да сам ја сву вољу изгубио у оном сремском рају... у Хопову, дуже пребивати". Године 1760. побегао је из манастира и тада почињу његова путовања која ће трајати целог живота: Загреб, северна Далмација, Книнско поље, Бока Которска; затим Крф, Света Гора, Албанија, Смирна, где је најчешће био учитељ. После тога у Бечу је провео "шест радосних и полезних година". Некадашњи калуђер слуша предавања на универзитетима у европским центрима, а затим поново путује у Цариград, Молдавију, Русију, Париз, Лондон и друге градове.

Вест о првом српском устанку 1804. године затекла га је у Трсту, где су га помагали родољубиви српски трговци и где је написао своја најзначајнија дела, и то први пут код нас, на чистом народном језику. Васпитаван на идејама просвећеног Запада, а мисле и на свој неписмени народ, Доситеј Обрадовић је посебном љубављу писао моралистичке поуке - "савете здравог разума". Родоначелник наше модерне, световне књижевности написао је тада надахнуте родољубиве сти-

хове под називом "Песна на инсурекцију Србијанов":

Востани Србије! Востани царице!
И дај чадом твојим видет твоје лице.
Обрати срца их и очеса на се,
И дај њима чути слатке твоје гласе.
Востани Србије!
Давно си заспала,
У мраку лежала.
Сада се пробуди
И Србље возбуди!

Доситеј Обрадовић код тршћанских родољуба прикуља новац за устанке, а за набавку оружја сам даје половину свога иметка. Тих дана Доситеј је изразио уверење да ће ускоро моћи, како је рекао "слатким слободним воздухом дисати", да ће у "земљу прародитеља" прећи и да ће у слободним шумама учити српску младеж.

Године 1806. Доситеј Обрадовић је у Земуну, где обавља поверљиве задатке устаника. По налогу Правитељствујућег совјета, шездесетпетогодишњи Доситеј из овог града одлази у дипломатску мисију у Букурешт, у којем се налазила главна команда руске војске. У лето 1807. године прешао је у Србију. Његов долазак у Београд огласили су топови са градских зидина. И док су га сви житељи главног града дочекали и поздравили на пристаништу, узбуђен и радостан, Доситеј Обрадовић је прошаптао: "Сада сам се наново подмладио". У слободној земљи Доситеј Обрадовић је неуморно радио на просвећивању народа, отварању нових школа. Исте године, његовом заслугом, отворена је Велика школа, Доситејев лицеј, како су је неки називали, која ће касније прерасти у Београдски универзитет. "Попечитељ просвешћенија" постаје 1811. године. Те године, 28. марта, је и умро. У његовом тестаменту налазе се и ове речи:

"Отечество мило наше на снагу стаје и между друге земље и државе улазити почиње. Слава богу! Кораб потопљен буром стојао је под морем и сад се воздигао и между пенуше и таласи весело на сунцу дана божијег лице огледа своје. Сузе умиљенија теку, али вниманије имајмо, никада више,

мудро вођен, судбине јарост да не искуси..."

Раде Николић.

Из: Завичај, 1981, број 246,
март, с. 22.

ВУК СТВѢАНОВИЋ КАРАЦИЋ

Пре устанака на почетку деветнаестог века и пре Вука, у очима Европе и у сопственим очима, били смо несрећни бунтовници, ту и војници, хајдуци, пандури и чифчије, одметнути или мирни руски поданици, који су се тужно поносили некадашњим својим царевима и краљевима, њиховом слободом и њиховим задужбинама - манастирима. Устанци су нас представили Европи и нама самимма као ратнике кадре да извођују националну слободу. Вук нас је представио Европи и нама самимма као народ од духа и дара. Устанци и Вук дали су нам име, свест, самопоуздање, достојанство, и отворили нам будућност. Вођени за сву слободу, колико за националну толико и за социјалну, устанци су непрекидно надањивали против сваког поробљавања - под Обреновићима и Карађорђевићима као и под ћесарима и султанима, до наших дана. Утврдивши нашу особеност у језику, умотворинама, материјалном и духовном животу, Вук нас је из таме турске провинције увео у круг европских народа - оспособљене за преображавање не само из других него и из себе.

Дубока је веза између Вука и устаника. Рођен у Тршићу 1787., пред Кочину крајину, Вук је имао седамнаест година кад је први устанак почео, (1804) и двадесет шест кад се завршио (1813). Пре устанка научио је да чита и пише употребљавајући фишкеке уместо хартије и барут размучен у води уместо мастила. У току устанка изгорело му је "око 10 кућа; отац их је у јесен правио, а Турци у пролеће палили". До 1808. био је писар код Ђурчије, ђак у Карловцима, писар код Јакова Ненадовића и у Совјету и ђак Велике школе у Београду. Затим је боловао у Тршићу, Новом Саду и Будиму, одакле се 1810. са згрченом ногом и ходиљом (штулом) вратио у Србију.

После је био учитељ основне школе у Београду, цариник у Кладову, старешина брзопаланачког среза. До године 1813. кад се Србија поново подала турској сабљи и кад је он - "негдје око половине јесени" - дошао у Беч, стекао је невелику школску спрему (из славенског, латинског, немачког) и огромно животно искуство. Запамтио је стање пре дахија, под дахијама и за време устанка. "Готове све знатније поглаваре" - записао је у једном писму - "познавао сам лично, а с многима сам разговарао и у друштву јео и пио". Видео је велике и мале људе, и велике као мале и мале као велике. А с народним обичајима, веровањима, умотворинама и језиком био је тако срастао да их није ни осећао као знање. Но то несвесно знање било је пресудно: из њега су се родили језички списи, дело српског народа и дело о српском народу.

Други пресудни чинилац који је Вуку омогућио да постане вожд српског културног устанка било је познанство с ученим Словенцем Јернејем Копитаром крајем 1813, после Вуковог чланка о паду Србије у "Српским новинама". "Што се тиче првог узрока и почетка мога скупљања наших народних прјесама, ријечи и правила у језику, то је једина заслуга г. Копитара" - забележио је Вук 1842. Копитар је увео Вука у рад пруживши му драгоцену стручну помоћ. Али и Вук се одмах показао као "најбоља глава" међу Србима, "граматички геније", велики устанички дух. Устаници су ушли у буну не предвиђајући њене размере, Вук је започео своје дело не схватајући сав његов значај. Али убрзо су и они и он постали свесни величине подухвата, и код њих и код њега уз непогрешиву интуицију убрзо је стао бистри разум. Вук је убрзо разумео да је перо ново оружје у борби за ослобођење народа, да без културе нема ни слободе ни напретка, и да то мора бити нова култура: на народном језику и из европских и народних извора.

Основна обележја нове културе утврдио је Доситеј Обрадовић: демократски дух, критички принцип, усвајање европских тековина, употребу народног језика у књижевности. Али употребу народног језика у књижевности Доситеј није изборио, а без тога све друге ознаке нове културе остале би мртва слова. Сувише, Доситеј није видео да су народне умотво-

рине не само јемство победе народног језика него и величанствени зборник уметничких лепота и моралних прописа и једино тле на коме страни утицаји могу да израсту у националне вредности. Вук је све то видео, и све изборио, и зато је он прави вожд српског културног устанка. Без Вука, Доситејева рад у култури не би превазишао значај Кочине крајине у борби за национално ослобођење. Нити би без Вука било читавог потоњег развитка наше културе, који још траје и који ће увек – док буде било нашег језика и наше крви – почивати на Вуковим темељима.

Ако не знањем, Вук је интуицијом одмах нашао први пут. Већ 1814, у "Писменици", изјашњава се за нови правопис – на једноставнији и најсавршенији на свету ("пиши као што говориш, а читај као што је написано") – и истиче да је матерњи језик "најдрагоценије благо народа", "ступ и неборима потпора једног народа и цијене његове". Године 1816, у првој објави "Српског рјечника", још јасније одређује улогу народног језика: он "нам је једино средство којим лакше, извесније и скорије к нашем општем просвештенију и нравственом усавршенију доћи можемо". "Докле год живи језик, докле га љубимо и почитујемо, њим говоримо и пишемо, прочишћавамо га, умножавамо и украшамо, докле живи народ може се међу собом разумијевати и умно саједињавати; не прелива се у други, не пропада". А годину дана касније, 1817, у рецензији I и II књиге Видаковићевог "Љубомира у Елисиуму", формулише језгровито и јасно обим и смисао целокупног свог рада – познатим речима: "Код свакога су народа најсветије ове три ствари: закон, језик и обичаји; тим се народи један с другим рођакају и један од другог разликују". И све те три ствари, односно целокупно Вуково дело у маломе, у синтези без такмаца, садржи прво издање "Српског рјечника" (из 1818).

То су били први и најважнији темељи нове српске културе, али њих је требало утврдити у неравној борби против многих и моћних противника. Вук је дуго био и вожд и једини војник српског културног устанка. Кад су му притекли у помоћ Бранко Радичевић песмама на народном језику и Ђуро Даничић "Ратом за српски језик и правопис" (1847), битка је

већ била при крају. Дотле је он издржао сам – уз подршку странаца (Копитара, Грима, Гетеа и руских научника) – небојене јурише учених Срба, српске цркве и српске државе. Учени Срби писали су "по правилима бабе Смиљане", и српски и славенски, и ни српски ни славенски, и тај грдни језик препостављали народном и ругали се Вуку што скупља слепачке песме. Митрополит Стратимировић је свим средствима бранио црквени језик, знајући да тиме брани утицај цркве на народ. Неписмен кнез Милош нудио је Вуку новац да не пише, издавао му подругљиве пасоше ("у младости козар, а сада списатељ српске граматике; уста су му – као чарапин почетак"), и забранио (1832) употребу његовог правописа у Србији. У Русији и Србији сумњичили су га као аустријског шпијуна, а у Аустрији као руског. Уз то је Вук био и сиромаш: пуки до руске пензије (1826) и мало мањи до српске (1835), а тек се после 1844 – кад му је враћена српска пензија која му је била одузета 1841 – нашао у срећеним материјалним приликама. У немаштини и љутом рату познао је и тренутке очајања, кад је плакао "као лудо дијете" што му деца на Божић гладују или кад је желео да побегне из српског народа због незаслужених увреда. Али Вук није узалуд назван "бодрим" и "крилатим". Свестан да ће његов рад бити слава и његова мука срамота народу српском, не збуњујући се што у сваком паметном почетку има више лудих него паметних људи, помислен с тим да његов нараштај неће или не може да га разуме, уверен да сметње увеличава у дело, он је непоколебљиво ишао напред, држећи се савета који је 1820. сам дао Муницијом: "Ту сад нема милости, нити помаже ваше мољење и ласкање, него ваља зубе показати, да се они вас уплаше, и да се почну стидјети прескочити вас; а то можете учинити само књижевним стварима...", и за педесет година – од 1814, кад је објавио "Песнарицу" и "Писменицу", до 1864, кад је умро – написао је толико и таквих књижевних ствари да се обележио као најзаслужнији човек у историји српске културе поред св. Саве.

Вук је скупно и делимично објавио или спремно за објављивање дело српског народа стварано у току векова: "Српске народне пјесме" (1814, 1815, 1823, 1833, 1841, 1845, 1846,

1862, 1865, 1866), "Српске народне приповијетке" (1821, 1853), "Српске народне пословице и друге као и оне у обичај узете ријечи" (1836, 1849). Он је овај посао бавио тако темељно, савесно и лепо да све што је после њега урађено у области прикупљања народних умотворина не прелази значај мале допуне. Сам је био свестан да се намерио на изузетно даровите песнике (Тешана Подруговића, старца Милију, Филипа Вишњића и др.) и приповедача, али све би то било узалуд без његове истрајности и без његовог смисла за лепоту. Само око неких малих приповедака у "Српском рјечнику" он се "толико мучио да би њекоји наши списатељи могли готово читав роман написати или све идиле Геснерове на српски превести".

Вук је написао огромно дело о српском народу. То су радови из области језика: "Српски рјечник" (1818, 1858), "Српска граматика" (1814, 1818, на немачком 1824), "Први српски буквар" (1827), "Одговор на ситнице језикословне г. Ј. Хаџића - М. Светића" (1839), "Вуков одговор на Утук г. М. Светића" (1843), "Вуков одговор на лажи и опадања у "Србском улаку" (1844), превод "Новога завјета" (1847) и многи други језички, граматички и полемички списи; етнографски радови: "Црна Гора и Црногорци" (1837, на немачком), "Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона" (1849), "Живот и обичаји народа српскога" (1867); историјски списи: "Житије Ајдук-Вељка Петровића" (1826), "Прва година српског војевања на даље" (1828), "Милош Обреновић" (1828), "Друга година српског војевања на даље" (1834), "Правитељ ствјујући совјет" (1860), више биографија знаменитих људи, грађа за Ранкеову књигу о српском устанку. Вуково дело о српском народу у које спада и обимна Вукова преписка, јесте први и досад најпотпунији преглед живота српског народа: језика, веровања, обичаја, земље, установа, снаге и слабости, напредних и назадних стремљења, и зато је не само најсјајнији коментар народних умотворина него и незаменљиви извор сазнања и надахнућа.

И једно и друго дело, целокупно Вуково дело, могао је да створи само такав усталац као је био Вук. Каквог је бесног терача он имао у себи, најбоље показују бескрајни путеви које је прешао згрченом ногом и дрвеном ходиљом. Био

је у Срему (1815), у Русији (1819), у Србији (1820), у Немачкој (1823), у Србији (1828-1831; као члан и председник "Законодатељне комисије" у Крагујевцу и затим као председник "Магистрата и нахије вароши београдске"), у Трсту (1834), у Црној Гори (1834-1835), у Трсту и Вуковару (1837), у Хрватској и Далмацији (1838), у Далмацији, Црној Гори и Србији (1841), у Берлину (1843), у Тршићу (1846), у Прагу (1848), у Тршићу (1840, 1850, 1855), у Београду, Врднику, Вуковару, Цетињу (1852), у Србији (1855), у Берлину, Београду, Карловцима, Вуковару и Трсту (1856), у Београду (1858 и 1859), у Цетињу, Лозници, Рогашкој Слатини и Загребу (1860-1861), у Србији и Црној Гори (1862). Ишао је, гледао, слушао, бележио, писао, спремао за штампу, штампао, скупљао претплатнике и присталице, организовао сарадњу слепаца и световних писаца, примао наук од неучених и немоћних и давао наук ученима и силнима, соколио савезнике и тукао противнике. Одиста, био је вожд и његова вера у себе била је вождовска: "Вођ не треба да слуша слијешца куд он казује да је пут љешпи, него он треба да иде онуда куда види да је боље и љешпе; зато је вођ". "Што их више" - записао је 1820 - "сад пристане са мном, то ћемо прије поставити темељ српској литератури; а што их мање пристаје, то је мени већа слава што нијесу сви људи кадри мислити као и ја".

Вук је био уверен да пише истину српског народа, и веровао је да само он може да је напише, и хитао је да га смрт не претекне ("да не би по смрти мојој овакве драго - цјености народа нашега пропале сасвим"). И хтео је да напише сву истину, лецу и ружну, какву савременици обично не трпе а потомци траже. Ради тога је себи (још 1822) поставио закон, кога се најчешће и држао: да нити кога хвали ни куди, нити да се чему подсмева ни чуди, него само да каже "како је било, па читатељ и сами нека суде што је за хвалу, што ли за куђење, што ли је за чудо, што ли за подсмјех". То је исти онај закон који влада и у народним умотворинама. И слика створена по том закону - у народним умотворинама и у многим Вуковим списима - приказује српски народ у току векова на ивици између светлости и таме. Има - у овој великој визији - добрих и злих људи, поштених и неваљалих,

паментних и лудих, јунака и кукавица, оданих и неверних, али једни вуку на једну страну а други на другу, и народ се не миче са ивице. Не миче се, много пута, ни поједнац, јер је и добар и зао: цар Душан и кнез Лазар као и Карађорђе и кнез Милош. Исте грешке и неправде понављају се вековима: Карађорђе и војводе отимају се око власти као и стари "честити цареви и краљи" – Немањини и Мрњавчевићи; гори претичу боље у новој држави као и у старој; кнез Милош, дојучерашњи слуга, удара намет на народ као какав султан. И – у народним умотворинама – исте племените поруке племенитих духова понављају се вековима, с колена на колена, као завети и заповести: "Ни по бабу ни по стричевима", "Морава нас вода одранила, нек Морава вода и сарани", "Сиротиња те је поздравила: више теби давати не може", итд. итд.

Из ових порука и из примера прегалаштва и самопрегора (старих и нових), из тога пре свега, искована је Вукова вера у народну будћност, у потомство и у себе. То је једна иста вера и зато је тако огромна Вукова спремност на подвиг и жртву – као да су у њему сабране све вековне воље за светлошћу и сви јунаци који су сами ударили "војсци по сриједи". Када некакав бог, Вук хоће да покрене српски народ из заосталости, из понижења, да га удаљи од робља у ланцима, од главарина, мртвина, жвакалица, и да га изведе на пут достојан људи. "Мене је" – записао је на самом почетку своје делатности, 1814 – "истинита ревност к роду моме ободрила, и принудила ме, да замуриш и да једанпут тумарим главом кроз ово терње, макар на ону страну сав подеран и крвав изишао; само нека се зна стаза којом би се други могао лакше усудити да пође". И прошао је кроз трње и није се огребао – као сунце. За њим су се усудили најсмелији, а он их је храбрио (1820): "Почиње се, почиње!" "Партија наша свуда расте и напредује". Али да би на стазу напретка што пре ступио читав народ, Вук се залагао да се "школе уреде према данашњем вијеку" и да се у њих – уместо часловца и псалтира – уведу књиге које одговара у новим временима, књиге "из којих дјеца учећи се читати уче се јоште чему". Сажаљевајући оне који "вичу да се ништа не поправља, него све да остаје по старом обичају" Вук је наглашавао про-

сту - Доситејевићу - истину, која ни онда (1827) ни много касније ипак у многе главе није могла да уђе: "То је највећа разлика између човека паметна и између простака, што паметан човек једнако жали и труди се да што боље научи или измисли и да он буде паметнији од својих стари, а његова деца од њега; простак пак све је рад да остане као што су му стари били, а његова деца као и он што је". Вук није случајно рекао да "паметан човек једнако жали и труди се да што боље научи или измисли". Вукова је стална мисао била - поновљена много пута у преписци, и у другим списима - да европска знања не треба слепо усвајати, да од Немаца, Француза и других треба учити, али својом главом и према својим потребама мислити. Наше књижевнике - "дилетанте" и "фуршере", како их је назвао 1834 - упућивао је не само на европске узоре него и на народне песме. "Ја мислим" - рекао је 1815 - "да Срби не морају довијека погрешке других народа примати..., него да им је слободно једанпут и штогод добро начинити, макар да су други народи у томе погрешили". "Учите ви" - световао је једног писца 1816 - "наш накован и наше домаће гвожђе ковати". Да се наш накован оспособи за ковање домаћег гвожђа - то је била стална Вукова мисао, рођена из сазнања да многе ствари морамо сами и на свој начин да уредимо. Народни обичаји и веровања, на пример, нису се могли напречац укинути, како је хтео Доситеј држећи се европске филозофије просвећености, и Вук, који је исто тако добро као и Доситеј знао да су сујеверје и стари обичаји ствар "простака", бранио их је не само као једну заштиту од турчења, германизације и мађаризације него и као појаву која може да нестане или да буде смењена само у историјском развоју. Или други пример: епохални договор о јединичком књижевном језику Срба и Хрвата 1850, можда најважнији догађај у историји зближавања југословенских народа, могли смо да смислимо само својом главом.

Али "простака" је било много и међу ученим Србима у царству аустријскоме и међу највиђенијим људима у Милошевој Србији (где је један - после Ђакове буне - захтевао да се и оно мало писмених људи побије). А око њих су се купили "чанколизи", "лаже и варалице који Србљу љубе као свиња

поток у коме има доста жира и воде" и који иду "за звуку од талира као скакавци што иду по свијету за травом и лишћем". Између таквих људи Вук је крчио крваву стазу и одступао - нарочито у преписци и полемичким списима - од закона да се не чуди и не подсмева. Не штеде и никога, ни самог кнеза Милоша, кога је упоредио с Турцима, изнео је на видело све што је било назадно, мрачно и срамно у његовом времену. Тако је први књижевни критичар постао и први српски социјални критичар. На његове мисли о друштву, о неопходности да се народу зајемчи правда, особито на његове мисли из писма кнезу Милошу из 1832, и посебно на ову мисао из тога писма: "Што се год на силу узме и држи, то свакако има право на силу и преузети" - могли су се надовезати сви који су у Србији честито и револуционарно мислили: и Светозар Марковић, и Димитрије Туцовић, поред осталих.

Али Вук није велики само у идејама, он је и изврстан писац. "Ти ваљда знаш" - рекао је у писму Сими Милутиновићу 1826 - "да сам ја у том данас мајстор бољи од свију Срба". Он је то, по много чему, и данас, 1964. Што је тражио од других писаца: да никад не изневерава у истину, да једнако имају "пред очима савршенство у своме дјелу" и да пазе "на најмање танкости језика, граматике, штила и материје"; - то је тражио у првом реду од себе и постизао у високој мери остављајући ненадмашне узорке прозе. Он је изванредан у изради слике догађаја или личности или ствари, у избору и распореду поједности, у равнотежи и складу делова у целини, у одржавању мере и тона, у стварању јединственог утиска. Његова реченица, пуна најћудљивијих обрта, и данас је најразвијенија реченица у нашој књижевности. Његов језик је и данас најбогатији и најсликовитији језик наш: код њега метафора цвета и тамо где је данас више нема (он, на пример, не каже: ратник је издржао тешку борбу, него: "изео ватру"); код њега пословица или изрека, које данас нема, живи пуним животом и, мајсторски употребљава, ствара изванредне уметничке ефекте... И зато су многи написи Вукови - на пример, о вукодлаку или краљ ицама у етнографским списима, о Хајдук-Валјку или Милошу Обреновићу у историјским списима - тако пластични као да су рађени на платну или

у камену. Таква су и многа писма његова. Такав је, рецимо, опис аудијенције код аустријског цара у једном писму (из 1818): "Кад дођем ујутру у 7 сати у кабинет, а то у једној соби чекају више од 100 људи и жена. Помислим у себи: кад ћемо сви ми добити ред да говоримо с царем, зашто сам мислио да ћемо ићи к њему један по један, као духовнику на исповијед. Кад уђемо у једну велику салу па станемо у ред унаоколо, док једанпут почеше ђекоји шаптати: "Је ли то цар?" Кад ја погледам, а то он зашао редом од једнога до другогате узима прошенија и пита шта је. Онда ја већ виђех каква је бити аудијенција, и одмах се почех кајати што сам се мучио и толико пута пењао у трећи кат зашто сам мислио да ћу доћи цару у собу, па да говорим с њим насамом као о човеком а не као с царем, и да сам био близу врата, одмах бих изишао напоље, али буду и да сам био чак на другом крају сале, помислим у себи: кад је дошло догле, а де већ сад што му драго. Кад дође до мене, дам му и ја моје прошеније, а шта сам му могао рећи кад слуша толики свијет? (Ваљда је то зато и измишљено тако да људи не могу молити и откривати своје невоље)". Ту се, очевидно, не може ништа не одузети ни додати: слика је цела савршена, сваки детаљ је на месту, чак ни примедба на крају у загради не нарушава меру и тон. Вук је био мајстор. И кад вам се учини да претерује, – у опису Хајдук-Вељка, на пример – погледа те боље и видећете да – једном вешто затуреном реченицом – своди Вељково јунаштво на праву меру: Вељко је био добар само кад је радио по туђим упутствима.

Вук је – бар што језика и правописа тиче – видео своју велику победу и славу за живота. У знак признања Универзитет у Јени доделио му је титулу доктора филозофије (1823, поводом чега је Вук једно писмо завршио кратким и многозначајним: "Дакле, Doctor"), а у многим књижевним и ученим друштвима и академијама или универзитетима изабран је за члана (у Кракову, Москви, Харкову, Бечу, Петрограду, Берлину, Загребу). Доживео је и ту част да га озбиљно узимају највећи европски духови, и један Гете и један Енгелс. И с правом је записао већ 1843, двадесет година пре смрти: "И с поносом бих могао казати да је готово све, што свијет има

достојно знања о данашњему народу нашем, од мене или чрез мене". Од њега или "чрез" њега је и много шта што ми имамо и што ће будући нараштај имати. Он се с разлогом надао "да ће потомство казати да је Вук знао шта је желео и говорио, али га његов нараштај није могао или није хтео да разуме".

Војислав Ђурић.

Из: Вукови записи. Београд,
1964, с. 7-15.

КОПИТАР И ВУК

Међу избеглицама које су по слому устанка 1813. прешле у Аустрију био је и Вук Стефановић (1787-1864). Пошто је допео у Беч, за новогодишњи број "Новина сербских" 1814. године написао је чланак о разлозима трагично завршеног устанка и поновном турском освајању Србије. Јернеј Копитар (1780-1844), цензор словенских списа, није смео да дозволи објављивање чланка у којем је писано против Турака, јер је Аустрија тада била у добрим односима са Турском.

Још пре доласка Вуковог у Беч, Копитар је покушавао да задобије учене Србе за употребу њеног језика у књижевности, штавише и за сакупљање народних песама. Распитивао се за дела из савремене српске књижевности и приказивао их је у бечким часописима од 1810-1814. Највише је истицао Доситеја, одушевљен његовим писањем народним језиком уместо вештачког славено-србског (више црквеног него говорног) којим су се образовани Срби одвајали од простог народа. Поред приказа Доситејевих дела и њихових делимичних превода, Копитар је после смрти Доситејеве писао: "Кад једном српска књижевност буде у пуном расцвету, Обрадовић ће увек бити слављен као њен покретач".

Оценивши логичност Вуковог чланка, јасност његовог стила и језик ближи Доситејевом и зато разумљиви и народу, Копитар је потражио Вука и у разговору закључио да га нико од познаника Срба не би могао боље упознати са последњим zbивањем у Србији и да је за увођење народног језика и

гласовног правописа у српску књижевност Вук, врло погодан, због одличног познавања народног језика, а без предрасуда школованих, вољан да учи и жељан да успе. Приметивши да Вук зна доста народних песама Копитар га је наговорио да их запише. Вук је за две недеље то учинио те се 1814. појавила "Мала простонародна славеносербска пјеснарица". Копитар се бринуо око штампања и задобио немачког научника Јакоба Грима да је прикаже, а дословно преведену збирку послао је славном немачком песнику Гетеу. Вук је, дакле, имао среће да сретне Копитара, једног од најбољих филолога свога времена, зналаца класичних, многих европских и свих словенских језика. Уз то је био вољан да га уведе у књижевни рад и да му несебично помаже. Већ исте, 1814. појавила се "Писменица сербскога језика по говору простота народа написана Вуком Стефановићем Србијанцем". Била је то прва граматика српскога језика у којој је Вук предложио гласовни правопис, најједноставнији на свету и поставио чувено правило: "Пиши као што говориш, а читај као што је написано".

Приметивши Вуково двоумљење да пође у свет и тражи средства за живот, Копитар му пише 11. априла 1815: "Ви сте одређени да учините српској књижевности битније услуге од понеких који су прошли кроз све школе. Само не одступајте од књижевности". Уједно му је поставио даљи радни план: поред песама на првом месту, скупљање народних прича, пословица, описа народних обичаја.

Исте године Вук је објавио другу збирку "Народна српска песнарица" са одабранијим лирским песмама негд у првој и великим бројем одличних епских; да поменемо само на бољу Вишњићеву "Почетак буне против дахија". За Копитара је ова збирка била откровење. Приказао ју је, тврде и да не зна "да ли се... икоји народ данашње Европе може у овом погледу мерити са Србима". Тада је свом пријатељу, чувеном чешком филологу Добровском писао: "Кад год помислим на Вука поносим се словенским разумом".

Исте године Вук је отпочео рад на српском речнику на подстицај Копитара и уз његову велику сарадњу. Пуне две године помагао му је методски и технички, преводио речи на немачки и латински, вршио коректуру, огласио речник седам

пута у бечким и љубљанским новинама и написао кратку информативну рецензију, а подстакао Грима и дао му податке да напише опширни и приказ, који је био веома повољан.

И када је Вук већ самостално радио Копитар му је остао саветник, бранио га је и даље од противника, стварао му везе са немачким, руским, пољским и другим европским научницима; настојао да му олакша материјалне тешкоће, да стекне научна признања, борио се са аустријском влашћу да Вуку дозволи објављивање народних песама. Беспштедно је Копитар трошио време помажући Вуку, а као пријатељ и његовој породици. При Вуковим успесима увек је, по сопственој жељи, остајао у сенци.

Вукова реформа српског књижевног језика и правописа је Копитарево и Вуково заједничко дело. "... У том савезу даровитих идеја основа је потицала од Копитара, блиставо остваривање је било остављено Вуку". Али је несумњиво да би се Копитар мање помињао и поред заслуга за славистику да није био иницијатор Вукове језичке и правописне реформе и његовог фолклорног рада.

Јелена Шаулић.

Из: Завичај, 1980, број 239,
август, с. 30-31.

ВУКОВ САБОР

Недеља, четрнаести септембар. Свечаност у Јадру, у Вуковом Тршићу – Вуков сабор. Празник Србије и њених гостију: дуг Вуковом делу изражен кроз смотру духовних достигнућа.

По традицији, свечано и тихо, стизале су колоне из целе земље. Међу многим поштоваоцима хитали су слависти, тумачи Вуковог дела међу својим народима. Радни људи Вуковог завичаја нису жалили труда да гостима буде лепо, удобно и забавно. Народ је пристизао, звуци ђанџара пратили су дизање Вукове заставе на јарбол, разгледала се Мокрањчева "Химна Вуку". Затим се, као на оперској сцени, проломио глас Мирослава Чангаловића: одјекнуле су надахнуте речи бреговима Тршића.

"Као много пута до сада сакупили смо се и данас, на обронцима трићким, да искажемо речи захвалности и признања оду наше писмености и културе, човеку који је открио свету сву снагу, лепоту и богатство духа наших народа, уведоћи нас у породицу светске културе. Вук Стефановић Караџић започео је изградњу трајног моста на путу културе ка човеку и то неимарство настављамо и ми, и они се никада неће завршити. Прослављајући Вука, ми уједно вршимо и својеверсну смотру достигнућа мисли и духа, стално подстичући непрекидни друштвени процес који се збива и у области писмености, знања и културе. Култура, поготову уметност, не нуде готове рецепте за разрешавање сложених животних проблема, али помажу човековом сазревању и сазнавању, његовом ослобађању и развијању друштвене свести, самосталности и смелости, обогаћивању мисли и маште. Разграђујући сталне међе раздора, утврђујући нове темеље наше јединствености и братства, култура утиче на изналажење и грађење таквих међуљудских односа, који ће у првом реду поштовати слободу и право сваког човека и народа".

А кренуо је одавде мали Вук, било му је тек шеснаест година, у буну коју је Вожд Карађорђе подигао, и нашао се под барјаком славног хајдука Ђурчије Ђорђа. Не само као писар, већ и као борац, Вук је учествовао у свим победама и поразима свог Јадра који је био бедем устаничке Србије и највеће разбојиште првог српског устанка. "Ја сам у почетку буне на дахије и своју кућу раскућно за свагда. За десет година владања Карађорђијева изгорело ми је десет кућа, Турци их у пролеће палили, а отац их ујесен правно" - писао је Вук много касније. Вук је делио судбину свог народа. Стравична слика његове Србије била је 1813. године : главе на кољу које кљују гаврани, нејач у збеговима, са њима киша, снег, глад и смрт. У колонама српских избеглица, које су закрчиле сремске каљаве друмове, нашао се и Вук, на путу за Беч.

У Беч је стигао Вук: изашао из буне, у крви уташене, да би започео нову - своју буну. Вук је први у писменој и неписменој Европи поштовао два основна правила: пиши како се говори, а читај како је написано. То је права револуција,

духовна буна. То је Вукова буна. Вук поставља закон: мисли онако и говори онако како мисле и говоре сељаци и говедари, прости српски народ. Тамо је прави језик, он је хранитељ народа.

Као прави ратник, Вук је осетио где је снага Балкана, који је први открио и Балканцима, и Европљанима. То је балканско село.

Извео је Вук стари словенски дух из мрачних манастирских ћелија и преточио га у ватрену крв својих земљака. Извео је на сунце и препородио тај стари дух кроз песму старог Вујадина и бол Косовке девојке. Својом буном показао је не само српској господи, него и целом свету да на Балкану живи словенски народ који дела као старогрчки хероји и први песници европске књижевности. Еп и лира са Балкана кренуле су ка бесмртности: Вук им показа пут!

Сви присутни на Вуковом сабору, на обалама Жеравије, одају признање оцу наше писмености и културе, човеку који је открио свету снагу, лепоту и богатство духа наших народа, уведе и нас у породицу светске културе.

Иван Петковић.

Из: Завичај, 1980, број 240,
септембар, с. 22.

ЛЕКСИКОН ПИСАЦА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Најстарија књижевно-научна и културно-просветна организација у Југославији, Матица српска у Новом Саду (која је основана у Пешти 1826. године) прихватила се пионерске улоге приређивача и издавача "Лексикона писаца Југославије". Реч је о капиталном делу југословенске књижевности и културе, првом и засад једином ове врсте на нашем поднебљу, које садржи писце, књижевно-уметничке ствараоце, критичаре, теоретичаре, историчаре књижевности и преводиоце свих наших народа и народности од најстаријих времена до наших дана.

У редакције "Лексикона писаца Југославије" у Новом Саду дознали смо да ће се ова огромна грађа, која ће об-

ухватити око 7 000 стваралаца књижевности и културе током протеклих дванаест векова наше историје, објавити у пет до шест томова. Тако ћемо, први пут сада, на једном месту, по абecedном редоследу, добити јединствено дело које ће од заборава сачувати не само писце који су живели и радили на територији Југославије, већ и оне наше писце који су живели у другим земљама, а писали на матерњем или неком другом језику.

"Лексикон писаца Југославије" садржи три основна дела: биографију писца, библиографију објављених дела и литературу о њему. Договорено је на самом почетку да се о писцима и њиховим делима доноси само фактографске чињенице, дакле без уобичајених оцена, што значи да ће Лексикон имати трајну вредност, јер не подлеже променама.

Припреме за објављивање "Лексикона писаца Југославије" трају од 1960. године и мора се признати да су оне биле темељне.

Овим подухватом наше издавачке делатности и културе уопште руководи редакциони одбор, а о обради писаца појединих народа и народности брину уредници из однобних република и покрајина, који за собом имају импозантну бројку од око 350 сарадника из Југославије и неколико других земаља (Аустрије, Бугарске, Чехословачке, Данске, Грчке, Енглеске, Холандије, Италије, Мађарске, Норвешке, Пољске, Румуније, Сједињених Америчких Држава и Савеза Совјетских Социјалистичких Република).

До сада су изашли из штампе прва два тома ове јединствене публикације и то: први том (А - ДЖ) објављен је 1972, а други том (Ѓ - Ј) седам година касније (дакле 1979). Сваки том "Лексикона писаца Југославије" садржи преко 1200 обрађених писаца на по 210 ауторских табака великог (енциклопедијског) формата.

Навелико се довршавају рукописи за трећи том, који ће како се очекује, обухватити слова К - М, а одмах затим ће уследити рад на преосталим томовима.

Лексикон се штампа латиницом у тиражу од 3 000 примерака. Свакако је занимљиво сазнање да штампање једног тома траје годину дана, па и више, тако да се трећи том, ко-

ји се предаје у штампу почетком идуће године, може очекивати тек 1985. године, четврти 1987, а пети (и шести ако буде) тек 1990 године!

... Од коликог је значаја објављивање овог капиталног дела наше културе доказ је и то што ће сачувати од заорава податке о књижевности и култури током протеклих дванаест векова. Доказ интересовања југословенске јавности илуструје најбоље податак да је први том већ распродат.

Мил.П. Ђоковић.

Из: Завичај, 1983, број 272,
с. 17.

АНДРИЋЕВ СПОМЕН-МУЗЕЈ

"И на свим друмовима и путевима којима сам допније у животу прошао, живео сам само од те убоге среће, од своје вишеградске мисли о богатству и лепоти створеног света. Јер, испод свих друмова земље стално је текла само за мене видљива и осетна оштра вишеградска стаза, од дана кад сам је напустио па до данас. У ствари, по њој сам ја одмеравао свој корак и подешавао ход. Целог века ме није напуштала..."

Иво Андрић.

Док смо се пели завојитим степеништем зграде на Андрићевом венцу број 8, размишљали смо о човеку чији стан (сада Спомен-музеј) намеравамо да посетимо. Смењивале су се мисли о његовој мудрости, смирености, духовној отмености и, изнад свега, отпору према индискрецији и публицитету. Јасно је на то поодавно указивао један његов став у "Знаковима поред пута" да "после наше смрти можете испитивати и што смо били и што смо писали, али за живота само ово друго".

Поред лепих вратница од светлог дрвета, на првом спрату, табла са натписом "Спомен-музеј Иве Андрића" значила је

да смо стигли пред некадашњи стан великана југословенске књижевности. Ту је он живео и стварао скоро две деценије и у атмосфери нетакнутог ентеријера, оставио свој надмоћни дух да живи и надживљује. Та снага духовна избија из сваког предмета, из сваког угла, на чему год вам се поглед зауставио. А у ствари, куда год се окренете сусрећете се са књигама, са огромним бројем од преко четири хиљаде примерака, које доминирају и у овом пространом стану од 120 квм.

Предсобље, топло и пријатно, са обавезним витринама пуним књига, ћуповима природне боје из којих извиру у грање са листовима боје јесени, ситним украсима, пртежима и сликама, поред којих је (после Андрићеве смрти) смештена и Андрићева биста (рад Сретена Стојановића), топлим тоновима зидова и застирки ствара неку пригушену златасту боју, уместо речи добродошлице. Док полако шетате кроз овај стан-музеј, све више вас обузима нека пријатност, уместо сете коју сте, можда, очекивали.

Волео је и разумео музику великих класика, као што су Бах, Моцарт, Бетовен, па се посетиоцу ненадано учини да однекуд, али тек на трен, допире величанственост звука Бахове музике...

У дневној соби, гледају и две јаркоплаве фигурине на комоди, запазићете (ако сте икад били у париском Лувру) да неодољиво подсећају на етрурске фигуре, чија необична плава боја представља њихову реткост и непроцењиву вредност.

Четрдесет година свог живота поклонио је Београду, живео у њему у разним изнајмљеним становима, да би у последњем проживео седамнаест година, све до смрти.

Разгледајући радну собу (кабинет), где је у једном углу секретер и удобна фотеља, телевизор, зидови прекривени витринама препуним књигама, долазимо до масивног правоугаоног хрстовог стола изнад којег је радна лампа, на њему белажница, пенкало, календар-подсетник и још неколико ствари, као да је неко ту до мало пре радио, па устао да предајне...!

Прекопута стола: фотеља, а на њој - транзистор! На зиду уметничке слике: Стојана Аралице, Петра Лубарде, Воје

Станића (у кабинету), у дневној соби – портрет Милице Бабић, рад Милена Шербана (који је, као и Андрићева биста, унет у стан тек после његове смрти), затим акварели Пеђе Милосављевића, Мила Милуновића, Димитрија Гвозденовића и Лизе Крижанић. У предсобљу још један пртеж, рад Љубе Ивановића, који представља Травник.

Личних, употребних ствари има врло мало... Тек понешто : једна табакера, наочари, сат, пенкало... Ту, где најинтензивније осећате присуство његовог духа, као да лебде његове речи (сећање на детињство): "... И на свим друмовима и путевима којима сам доцније у животу прошао, живео сам само од те убоге среће, од своје вишеградске мисли о богатству и лепоти створеног света..."

Ово о чему смо досад писали, само је део Андрићевог Спомен-музеја... Други, знатно већи део, јесте поставка, која прекрива неких стотинак метара квадратних и садржи музеолошким језиком испричан живот и најзначајније метапе животног пута великог писца. Наравно, поставком је представљено и дело великог мајстора уметничке речи.

На месту данашње изложбене поставке налазиле су се спаваће собе. Ово одељење приказује преко докумената, фотографија, предмета, фиксимила, књига и другог материјала и основне елементе Андрићеве биографије, његов стваралачки опус и признања која је за своје монументално дело стекао. Кратко речено, то је и концепција овог Спомен-музеја: живот и стваралаштво Иве Андрића.

Музеј је отворен на годишњицу Андрићевог рођења, 10. октобра 1976. године. У саставу је Музеја града Београда, који има још десетак таквих легата: Конак кнегиње Љубице, Изложбени салон у Кнез-Михаиловој улици, Музеј Паје Јовановића, Томе Росандића, Јована Цвијића, Музеј бањичких логора, Музеј илегалних штампарџа и Завичајни музеј, с тим што поред Спомен-музеја Иве Андрића тесно сарађује и са Задужбином Иве Андрића, која се налази у улици Милутина Бојића у Београду.

Све књиге, које се налазе у Спомен-музеју Иве Андрића биле су његово власништво и данас представљају његову заоставштину. Ту су и прва издања Андрићевих дела, један избор превода његових књига на стране језике, а од ређих -

прво издање "Ех Понта" из 1918. и "Немири", издати две године касније.

Можда је потребно споменути и једну Андрићеву особеност: све књиге из његове приватне колекције, које потичу претежно с почетка овог века, али има и старијих, а писали су их страни аутори, Андрић је читао у оригиналу. Течно је говорио француски и немачки. На немачком је прочитао целокупна дела Јохана Волфганга Гетеа, а на француском - Оноре де Балзака.

Писчеви рукописи су, после његове смрти, по његовој личној жељи, завештани Српској академији наука и уметности у Београду на чување и обраду, са изузетком рукописа романа "На Дрини ћуприја" који се налази у Сарајеву, опет по писчевој жељи. Његов Спомен-музеј не садржи ниједан његов рукопис!

У активност Музеја спада и обележавање датума рођења и смрти Иве Андрића, сваке године. На годишњем илу Андрићевог рођења, у просторијама Спомен-музеја додељује се Андрићева награда за књижевност.

Једном месечно одржавају се, такође у амбијенту некадашњег Андрићевог стана, књижевне вечери, на којима се дискутује о разним темама везаним за Андрића и његово дело: глумци читају Андрићеве текстове, говори се о односима "Андрић - сликарство", "Андрић - филозофија", "Андрић - музика", а настоји се да буде увек заступљена разноврсност и непонављање тема, о чему се стара кустос Музеја.

Ако вас некад пут нанесе у ову тиху улицу, иако у непосредној близини центра града, не заборавите зграду број 8 и стан на првом спрату... Там пре, ако сте волели Андрића и његова незаборавна дела.

Драгана Срећковић.

Из: Завичај, 1983, број 278,
новембар, с. 22-23.

"ТЕАТАР НА ЂУМРУКУ"

После другог устанка у обновљеној Србији, у престоници Крагујевац, велики родољуб Јоаким Вујић, родом из Баје,

преводиоца и списатеља, у пролеће 1834. године оснива "Српски театар" и постаје први "Књажевско-Србског театра директор" са платом од 10 талира месечно. У специјално уређеној сали типографске зграде до краја 1836. године давале су позоришне представе. Онда је Вујић напустио Србију и прешао у Панчево. Атанасије Николић, родом из Брестовца, професор Лицеја, наставља дилетантске представе, и априла 1841. године прелази у Београд, у нову престоницу Књажевичне Србије.

Прво позориште налазило се у близини некадашње Савакапије у Савамали, у старој царинској згради, пространом магазину са аркадама - "Ћумрукани кнеза Милоша" (на обали Саве, данашња Карађорђева улица). Атанасије Николић је и даље остао управник. Зграду је зидао "први немар обновљене Србије" Хаџи-Никола Живковић, из Водена - Грчка Македонија, врло способан и спретан. У доба кнеза Милоша Обреновића био је немар најзначајнијих зграда у Београду.

Зграда је коштала 294 742 гроша. Освећењу је присуствовао и кнез Милош са пратиоцем. Интересантно је како је један савременик забележио: "да је на две стране раздељена: са једне стране сто и позориште, с друге еспаши, састојећи се већим делом из различитих кожа, које баш најугодније мирисе по здању не простиру". Ова зграда је одиграла значајну улогу за културу Београда.

"Смрт Стефана Дечанског" је прва представа приказана у "Театру на Ћумруку", 16. децембра 1841. године. За ову прву представу штампана је прва позоришна листа у Србији, коју Вујићево позориште у Крагујевцу није имало. Представа "Смрт Стефана Дечанског", за разлику од представа у Крагујевцу које су биле "дворске представе", била је "јавна и свима приступачна". На једном плакату из оног времена лепо се види слика "Театра на Ћумруку" са шест ложа за "висока лица", истовремено са високим ценама: један цесарски дукат за ложу.

Намера младог кнеза Михаила Обреновића била је успостављење сталног театра у престоници. Ово се најбоље види по једном огласу који је изашао у "Новинама србским" 15. децембра 1841. године. "Управитељство овдашњег Театра, по налогу вишем, желе и сталне актере при Театру имати, пози-

ва сваког који је у овом художеству вешт, или који довољно способности у себи за ово осећа, да се пријави. Сваки ће од пријављених неколико пута проба ради играти, коме ће се потом по способностима од 12 до 25 талира месечно плата одредити. За ово друштво изискује се још две женске, које би довољно савршенство како у претстављању тако и у певању имале, па ће се њима такође одлична плата по њиховим отличним способностима одредити".

Велики је ефекат имао овај оглас. Српски глумци из Загреба и других градова пријавили су се, жалећи да дођу у Београд.

Падом прве владе кнеза Михаила Обреновића престаје рад првог позоришта у Београду. Тим поводом позоришни историчар Ђорђе Милетић у својој "Грађи за Историју Српског народног позоришта" 1884. године каже: "... Одржавале у памети дела наших предака и судбину њихову и понављало на даскама народни живот ради поуке и упоређивања у патриотству..."

Из: Завичај, 1983, број 271,
април, с. 34.

ПРВА ГИМНАЗИЈА

У Србији прошлог века могли су се на прсте избројати људи који су знали писати и читати. Оснивачи нове Србије, који нису ни сами били писмени, размишљали су о просвети. Године 1808. основана је Београдска велика школа, да би 1813. године престала са радом, са пропашћу Србије.

Хатисерифом од 3. августа 1840. године загарантована је "слобода оснивати типографије, школе..." у Србији. Вук Караџић је предложио да се у Србији оснује стручна школа, која би могла имати задатак да ученике припрема за народне старешине. Прва Виша школа основана је под управом ученог Војвођанина Димитрија Исавловића и након три године премештена у Крагујевац, да би 1835. године претворена у Гимназију, а 1838. у Лицеј.

Доласком кнеза Милоша у Србију јуна 1839. године, при-

времено намесништво 26. августа 1839. објављује "височајше решење". Тем указом отворена су у Београду два разреда гимназије, да би се сваке следеће године отварао још по један, до школске године 1842/43. када је Прва београдска гимназија постала потпуно као и она у Крагујевцу.

Гимназија је приликом оснивања имала само два професора. Занимљиво је да су ученици за непослушност, изостајање са часова, одлазак у кафане, коцкање и слично добијали по десет батина.

Двадесет трећег септембра 1844. године донет је први закон о средњим школама; такође су набројани предмети које ће се учити у гимназији. Школа је имала пет радних дана, недеља и четвртак били су дани одмора. Највише је наставе било из српске граматике, немачког и латинског језика и "толковањем списатеља и стихотвораца", не само домаћих, већ и немачких и латинских.

До 1880. године није било у гимназији ученица. Школске 1880/81. године уписала се прва жена, Лепосава Бошковић. Доласком противника "мешовитих разреда" Ђуре Козарца 1883. године за директора, забрањен је даљи упис ученица у Београду. За школовање женске деце постојала је Вјаша женска школа.

Зграда гимназије била је у Јут-Богдановој улици. Временом је премештена у зграде Сликарске школе, Новог конака, Капетан-Мишиног здања, Дома св. Саве, све до сопствене зграде у Цара Душана улици, број 65.

Ова гимназија представља малу историју српске просвете. Највеће личности стекле су у њој основна знања. Да поменемо само неке: Јован Ристић, Светозар Марковић, Стојан Новаковић, Лаза К. Лазаревић, Стеван Сремац, Љубомир Давидовић, Јован Цвијић, Јаша Продановић, Петар Кочић, Јован Скерлић, Гаврило Принцип, Стеван Мокрањец, Степа Степановић и многи други.

У првој гимназији зачета је јачка дружина "Нада" 1868. године. Кроз њу су прошле генерације књижевника, научника, политичара и културних радника.

Из: Завичај, 1982, број 267,
децембар, с. 33.

ПЛАВЕ КОРИЦЕ

(Поводом 90 година од оснивања Српске
књижевне задруге)

Реч о овој установи мора да почне од прошлог века од времена и прилика које су онда владале у Србији, јер се само тако може схватити од коликог је значаја био овај потез у оно доба, глуво за књигу и културу уопште. Србија је била и мала, и заостала, мучила је многе муке које је морала да решава најчешће сама. Природно је што је и о књижи морала да брине она, односно њени културни посланици.

Податке о тим приликама оставио нам је Светислав Вуловић, један од најутицајнијих књижевних критичара и историчара прошлог века. Овај врли син српског народа, човек образован и жељан да помогне домовини, опоменуо је српску јавност далеке 1879. године следећим речима:

"... Ко иоле што зна туђег језика, бежи у туђу литературу; тамо му је лакше наћи што жели. Укус литерарни слаби и хладноћа образованих Срба према српској књижи није ни мало непозната ствар. Добра се књига данас највише држи на фондovima и државној помоћи, добрим људима и одушевљеним самоцима..."

Из ове три реченице лако ћемо схватити сву драматичност ситуације и оправданост апела Светислава Вуловића да се таквој небризи стане на пут.

Било је крајње време да се у Србији оснује "Друштво за издавање књига и ширење истине о народу".

То је и учињено 16. априла (по старом), односно 28. априла по новом календару, 1892. године, дакле пре 90 година.

Један писац, боље рећи песник, понудио је свој дом за место оснивања. Популарни Чика Јован Змај сакупио је љубитеље српске књиге у свом стану у Београду и ту је основана Српска књижевна задруга. Чика Јова је својом руком урадио и амблем којим се Задруга служи и данас. Довољно је само погледати с колико је пажње урађен тај амблем, па схватити колико је Змај желео да допринесе српској књижи: да се штампа и да се сачува у оквиру издавачке куће и у библиоте-

кама које ће неговати одређену врсту књижевности.

На листи оснивача Српске књижевне задруге налазило се 17 утемељивача, међу којима су и имена др Стојана Новаковића, Светислава Буловића, др Јована Јовановића Змаја, Светомира Николајевића, Милана Ђ. Милијевића, Андре Гавриловића, Данила А. Живаљевића, Живана Живановића и других. Њих с правом и поштовањем сматрамо пионирима организоване издавачке делатности у Србији, Српску књижевну задругу сматрамо првом (што значи и најстаријом) издавачком кућом у Србији.

Подсетимо се да је то било време када се у Србији тек градила железничка прута, стварала прва регуларна војска, а кутија шибица називала "машином"!

Задатак Српске књижевне задруге овако је записан:

"Да критички приређује издања старијих и новијих књижевника српских; да издаје одабранија дела из савремене лепе и опште корисне књижевности; да предњачи избором у преводњем у и позајмици из словенских, иностраних и класичних књижевности..."

Сваке године Задруга је објављивала по шест, осам и више књига чије су плаве корице постале упадљиве и добиле симпатије купаца и читалаца. Добро је знано да су се, приликом посете библиотекама лако запажале плаве корице Српске књижевне задруге, које су примале признања и званичне књижевне критике и запажања својих верних читалаца.

Као доказ одзива и интересовања јавности може да послужи и податак да је већ у јесен 1892. године Задруга имала 2 568 претплатника само у Србији, а у другим крајевима 3 009 претплатника. За оно време то је била завидна бројка и најбољи доказ колико је учињен прави потез и у право време.

Задруга има неколико библиотека својих издања. Библиотеке носе наслове: "Забавник", "Поучник", "Савременик", док је веома дуга листа посебних издања ове куће. Ту су и прави издавачки подухвати, на пример: "Уметнички споменици Југославије" и "Сто књига српске књижевности". Сада је у току објављивање "Историје српског народа" у шест књига. У досад објављеним делима Српска књижевна задруга дала је значајан допринос ширењу српске књиге и културе наших народа

уопште.

Када је Задруга обележила 70 година постојања и рада (1962. године) могла је да саопшти јавности да је већ објавила око 3 500 000 књига. Та бројка сада је знатно већа, што само пружа нове доказе вредности ове издавачке куће.

За време првог и другог светског рата Српска књижевна задруга није радила, пружајући доказа свог патриотизма.

Мил. П. Ђоковић.

Из: Завичај, 1982, број 259,
април, с. 26-27.

СКАДАРЛИЈА - СТЕЦИШТЕ БОЕМА БЕОГРАДА

Мали поток који је протицао средином Скадарске улице, толико би набујао кад падне киша да је све уз пут носио. Ево како "Београдски весник" у броју од 27. априла 1884. године доноси овакво саопштење: "У Скадарској улици иду и према Малој пијаци, беше тако велика вода приликом прекиснобне кише да је некима знатне штете учинила. И једна жена умало није платила главом. Суседи је тешком муком избавише".

У доба првог српског устанка у Скадарлији биле су празне пољане. Доласком кнеза Милоша 1825. године јављају се ту прве куће. То је био крај ван шанца, који се простирало од Стамбол-капије (данас Трг Републике) до Видин-капије (данас Душанова улица). Насељавали су га углавном Цигани, и по томе се звао Циганска мала.

Било је много страћара, цомбастих сокака, неугледних ханова у којима су пијани и Срби и Турци заподевали свађе и сукобе. На згради у Скадарској улици која носи број 36 1925. године откривена је спомен-плоча: ту је живео и 1878. године умро песник Ђура Јакшић. Чича Илија Станојевић, родом Дорћо-лац, у својим сећањима овако описује кућу: "Некада на овој кући није било броја, нити оног пиварског димњака. У позадини био је преко целе улице велики лук са два отвора. Целом површином лука биле су спроведене водоводне цеви које су спроводиле воду са Булбудера за Чукур-чесму, Малу чесму, Сака чесму и Циганску чесму или Циганлију.

Скадарска улица се од постанка па за дуго звала Циганска мала. Након другог крштења ове улице 1872. године од стране општинске управе названа је Скадарска..."

Драгутин Ј. Илић овако описује стан Ђуре Јакшића, а такви су били и други станови у овом крају:

"... Мала ниска соба са још мањом кухињом. Под без патоса, зидови из којих бије влага. У соби орман, прост сто и столица, две постеље на ногарима: једна песникова, друга двојице синова. На вратима са унутрашње стране, о чавле повешано неколико похабаних одећа. У минијатурно кухињи, без прозора, шпорет, необојена полица за судове и кревет на коме је спавала женска чељад: мајка са две кћери. Све сасвим сиротињски, али чисто, и соба и кухиња застрти поњавама. У нереду је само сто у соби, пун књига и новина са нешто песникових рукописа". За тим столом, у тој скромној собици, Јакшић је спевао "Шваљу", "Ратара", "Станоја Главаша" и друге.

У Скадарлији су становали многи књижевници, глумци, сликари, композитори и новинари. Ево неких од њих: Јакшић, Чика Јова Змај, Брзак, Миле Павловић, Јован Скерлић, Тоша Андрејевић Аустралијанац, Вела Негринова, Руцовић, Пера Добриновић, Милорад Гавриловић, Чича Илија Станојевић, Жанка Стокић, Ђедо Антонијевић, А.Г.Матос, Фотије Иличић - стари Фочо и Миодраг Рајчевић Чврга, обојица директори путујућих позоришта.

Сваки град има кутак боема, ако га тако назовемо.

Скадарлија је била и остала стециште боема - кутак за инспирације наших великана на свим пољима уметности.

Свака прослава, мала или велика, јубилеји, празновали су се и прослављали песмом и музиком у кафани "Скадарлија", "Вук Караџић", "Три шешира", "Два јелена", "Бумса". Најстарија од свих ових кафана је "Три шешира". По подацима Бранислава Нушића, постојала је још 1864. године. Власница хотела је била нека удова Ката. Кафана је добила име по радионици шешира неког Димовића. На кући је била фирма од лима, на којој су била нацртана три шешира. Кад је радионица престала да ради, отворена је кафана, али је остала стара фирма "Три шешира". Када су локали "Позоришна касина" (угао

улица Доситејевој и Басине) и "Дарданели" (данас: зграда Народног музеја) године 1901. срушени, бодемија Београда (Глишић, Веселиновић, Домановић, Митровић, Нушић, Брзак и други) прешли су у Скадарлију у коју су и пре тога повремено навраћали да се наслађују у бурним ноћима уз песму и музику Цигана Мике Јагодинца, Ђокице Зајечарца, Јове Јарета и Арсе Јовановића Шкембонџе, и свима знаног Мике Петровића Аласа, научника и професора.

У овим кафанама књижевници и уметници оснивали су разне клубове, одржавали састанке, покретале разне часописе, писали позоришне скичеве и песме...

Из: Завичај, 1982, број 260,
мај, с. 33.

БЕЛИ ГРАД НА ОБАЛАМА РЕКЕ

Београд, главни град Југославије, град на обалама двеју река, Саве и Дунава, које се пред њим сусрећу као у загрљају и одатле заједнички наставаљају да теку према Црном мору, ево га обојен пролећем...

Тај наш Београд у својој доста дугој историји, рушен је више пута. Рушиле су га разне освајачке војске, које су желеле његовим рушењем да лакше уништавају слободу и независност наших народа. Своју голготу и најтеже решење Београд је доживео 6. априла 1941. године када је по Хитлеровој директиви бомбардовањем сравњен са земљом.

Казнени поступак састојао се у разарању културних и јавних објеката, стамбених насеља и свега онога што је користило човеку. Био је то по својој жестини свиреп и светнички напад. Хитлер, озлојеђен због онога "не" једног малог народа који је подигао глас и успротивио се срамној издаји својих политичара, због храбрости и опремности једног народа да брани своје и умре без мрља на своме лику, одлучио је да Југославију сурово казни, с тим што ће прво ударити на Београд који је одлучно рекао својој издајничкој влади "Боље рат - него пакт" и на тај начин срушио одлуку владе о приступању Тројном пакту, који је доводио у безизлазан

положај народе Југославије.

Без објаве рата почео је тих априлских дана мучки напад хитлеровске Немачке на Југославију. У уснулом Београду мало је ко знао да је 6. априла бити нападнут и готово до темеља срушен. Пре седам часова тога сунчаног недељног јутра над Београдом су се обрушили Хитлерови ваздушни пирати сејући смрт и разарања. То је био суров и беспштедан напад као на мало који град до тада, без обзира што је пожар рата већ био захватио велики број земаља у Европи, па је ово насиље изазвало осуду у целом свету. Проглашење Београда отвореним градом, није утицало на Хитлерове плане, већ их је чак и олакшало.

У току 6. априла извршена су четири напада на Београд од којих је први био најснажнији. За свега 20 минута на град је сручено око 200 тона бомби. У сва четири напада учествовало је укупно око 480 бомбардера и 250 ловаца, а на град је у три задња напада бачено око 360 тона разорних и запаљивих бомби. Напад на Београд извршила је 4. немачка ваздушна флота под командом генерал-пуковника фон Лера, који је 1947. године бити у нашој земљи осуђен, за ратне злочине, на смрт. Суђено му је поред осталог и за бомбардовање Београда.

Сачувана документа говоре да је тада порушено и запаљивим бомбама уништено 714, тешко оштећено 1888 а делимично око 6892 зграде. Дакле било је онеспособљено за становање преко 22 831 стан, што је укупно, износило готово 50 одсто целокупног стамбеног фонда. Од јавних објеката били су погођени електрична централа, главна пошта, главна железничка станица и све управне и административне зграде. Оштећена је водоводна улична мрежа на 360 места. Услед тога оштећења град је био данима без воде.

Колико је људи погинуло у том бомбардовању тешкој је рећи чак и данас. Највероватније је да се до тачних података неће ни доћи. Према неким подацима погребног предузећа и немачкиј извештаја, у бомбардовању је погинуло око 20 000 људи. Нешто их је сахрањено а велики број је остао под рушевинама или је изгорео у запаљеним зградама. Њихов број се само може да наслути јер није било никога ко би мртве вадио испод рушевина. Велики број Београђана после престанка

бомбардовања напустио је град заувек.

Двадесетог октобра 1944. године, када су јединице Тито-ве армије, заједно са борцима Црвене армије ослободиле Београд, град је био готово без дрва за огрев са парализованом и разореном привредом. Све што је било од интереса за Немце, а било је углавном све, опљачкано је и однето за Немачку. Хитлер је мислио да ће са опљачканим привредним добрима других земаља добити рат и освојити свет.

Пред новим органима власти стајали су тешки задаци. Требало је лечити ране и стварати нормалне услове за бољи живот становника града. Од тада, од првих дана слободе, почиње борба за обнављање и изградњу Београда, јер је он поново постао главни град, овога пута нове Југославије и главни град Социјалистичке Републике Србије. Почело се од обнављања и изградње пекара, како би народ и војска имали хлеба...

После тридесет година живота у слободи, Београд је израстао у велики индустријски, привредни и културни центар Југославије. На тај начин он се сврстао у ред најлепших градова Европе са модерним београдским урбанистичким линијама и решењима. Београд данас има преко милион и двеста хиљада становника са развијеним међународним везама. Као птица феникс из свог пепела и рушевина подигао се у висине и раширио у ширину. Прешао је и обале река, тамо где су некад биле баре и баште повртара из Земуна. Тамо је данас Нови Београд, највећа од 16 општина Београда. То је модерни савремени део Београда, који задовољава све захтеве и критерије модерног урбанизма. У том делу Београда подигнут је и нови Музеј савремене уметности, један од најлепших те врсте у Европи, а ускоро ће тамо почети и изградња нове зграде Опере.

Кроз Београд пролази ауто-пут који спаја социјалистичке републике Македонију, Србију, Хрватску и Словенију. Подигнуто је и више модерних насеља која су одавно постала саставни део једне целине. Поред великог броја административних зграда, модерних хотела, робних кућа, Београд краше и нове културне установе као што су Народна библиотека Социјалистичке Републике Србије и нове зграде Универзитета, на ко-

ме студира преко 70 000 студената. Поред младића и девојака из Југославије на Универзитету стижу највећа знања и многи младићи и девојке из земаља у развоју, из несврстаног света.

Београд је због свог географског положаја и близине Црном, а нарочито Јадранском мору постао туристичка атракција. Убрзо, после 29. маја када почне са редовним радом прута Београд-Бар, кроз Београд ће сваког дана у љетној сезони пролазити са севера Европе на хиљаде туриста који ће тражити парче земље за сунчање на песковитим плажама плавог Јадрана. Београд је иначе најатрактивнији по својим рекама Сави и Дунава које се сретају и грле испод чувене тврђаве Калемегдан. У грађевну новог и модерног, Београд је поштовао и сачувао многе споменике minulих времена, тако да се на свим потезима сретају стари стилови са новим модерним линијама. То му даје изузетну драг и лепоту која плени сваког посетиоца.

Лепо је овог пролећа у Београду, белом граду на обалама река...

Милош Обрадовић.

Из: Завичај, 1976, број 187,
април, с. 4-5.

НОВИ САД - ГРАД У ПОКРЕТУ

Не памти се да је за три послератне деценије у Новом Саду било одједном у градњи толико и тако важних објеката као данас. У центру града подиже се зграда Српског народног позоришта, на периферији иза насеља Шангај гради се прва војвођанска термоелектрана и топлана, а на супротном крају града велика и модерна клиничка болница. На прилазу од Београда подиже се широки и велелепни мост, трећи на Дунаву у овом граду. Од овог моста до железничке станице у дужини од преко три километра пружа се Булевар 23. октобра. Добио је име по оном дану када су на Тргу слободе, на торњу градске куће пре тридесет три године новосадски скојевци истакли на шу тробојницу. Булевар је дужи од Јелисејских поља у Па-

ризу и представља "хирушки рез" урбаниста у ткиво старог дела града. Пројекат је пред завршетком. Требало би још коју кућу склонити, порушити, и ту саставити другу коловозну траку.

Нови Сад ће имати своју "газелу" као и Београд. То је мост који се сада гради преко Дунава на Булевару 23. октобра. Што је најинтересантије, тим мостом ће први прави аутопут пролазити кроз Нови Сад, баш као што и наш најдужи аутопут "Братство -јединство" пролази преко Газеле кроз Београд.

Аутопут од Београда до Новог Сада целом дужином иде кроз Срем. Будућност оба града везана је за Срем где су закорачили својим новим деловима. Преко Саве према Срему изграђен је Нови Београд и сада се уз Саву урбанизују сремска села све до Обедске баре. На другој страни уз Дунав Београд се шири све до Бановаца где је на чистој ледини почела изградња једног новог града сателита који још ни име није добио.

У Новом Саду се, такође новим мостом преко Дунава, прелази на сремску страну на којој се код Каменице планира по дизање читавог једног новог града од око 40 000 становника.

Нови Сад нема таку грађевину као што је "Београђанка" или капије у облику стамбених кула али му Београђани могу позавидети што је преместио железничку станицу и пругу са једног краја града на други. На месту некадашње пруге сада се пружа "Булевар Авноја" а на месту некадашње железничке станице сада се уздижу солитери.

Београђани би могли позавидети Новосађанима и на ономе што сад још немају - авионску буку, због које се ових дана подигла велика вика у "граду сунца" на Новом Београду. Али, нема сумње да ће Нови Сад и то добити, можда само не у толикој мери; планира се изградња аеродрома северно од града, према Србобрану.

Град, међутим, непрестано расте. У прошлости за сваке две деценије број становника је приближно удвостручаван. На територији читаве општине данас живе 254 000 становника.

За разлику од других великих градова, Нови Сад није подељен на општине. Тако читав град са десетак околних насе-

ља чини једну општину која је по броју становника данас највећа у земљи. То је и једина општина са два града: Нови Сад и Сремски Карловци. Према предвиђањима сам Нови Сад ће на крају овог века, како се очекује, имати око 400 000 становника.

Из: Завичај, 1977, број
207, децембар, с. 12.

ЈУГОСЛАВИЈА У МАЛОМ: ВРШАЦ – НЕКАД И ДАНАС

Вршац је један од најстаријих градова Војводине. Смештен је у југоисточном делу Баната, на самој ивици Панонској низије, у подножју Вршачких планина, удаљен само 16 км. од румунске границе. Велики број ископина из неолита, бакарног, бронзаног и гвозденог доба, говоре да је на овом терену човек живео још од времена каменог доба. Међутим, први писани документ у коме се помиње данашњи назив града, јесте извештај једног калуђера мађарском краљу Бели IV са почетка XIV века. Многе су освајачке хорде тутњале банатском равницом освајајући овај град и господарећи њиме краће или дуже време, али он је задржао свој идентитет, да би, ипак, потпуни привредни и културни процват доживео у XVII и XIX веку.

Град-музеј

Данас је Вршац са четрдесетак хиљада становника, значајан културни и привредни центар региона. По величини је на осмом месту у Покрајини. У привреди и ванпривреди, односно у 134 радне организације, или установе, запослено је готово 15 хиљада житеља ове општине на којој је настањено седамдесетак хиљада становника. На улицама града се данас може чути језик Словака, Црногораца, Русина, Македонаца, Румуна, Срба, Мађара, Словенаца, Хрвата... готово свих наших народа и народности. У правом смислу речи Вршац је Југославија у малом!

Одличје данашњег Вршаца је и снажна и развијена индустрија намештаја, хемијских производа и обуће, као и инду-

стријске амбалаже, ливница... У фабричким халама на најсавременијим постројењима ради се по принципима нове производне технологије са високим степеном продуктивности. Понос овога града је развијена пољопривреда која омогућава високе приносе како на друштвеним газдинствима тако и на приватним поседима. На челу се, свакако, налази пољопривредно-индустријски комбинат "Агропанонија".

У четири основе школе свакога дана хрли више од 4 000 малишана, а још толико студента и ученика похађа наставу у седам средњошколских центара и Педагошкој академији. Уз модерна градска насеља подигнути су и савремено опремљени објекти здравствених установа, предавнице, угоститељски објекти, три хотела... За задовољавање културних потреба грађана на располагању су биоскопске дворане, позориште, библиотеке са читаоницама, музеји и галерије. Спортисти и они који желе да се у слободном времену рекреирају могу то учинити на многобројним спортским теренима.

Вршац је град са живописном околином и природним лепотама, пространим парковима и цветним алејама, непрегледним дрворедима. Један је од ретких градова који се сматра оазом мира и чистог ваздуха не само у Војводини. Због свега тога је омиљено излетиште, али и значајан центар ловног туризма.

Вршац има шта да понуди посетиоцу. У својим музејима, црквима и приватним збиркама похрањује највреднија блага која сведоче о његовој културној прошлости. Он је одвајкада био центар ликовног, књижевног и музичког живота. Градска библиотека отворена је пре више од 150 година, а данас се у њеним полицама чува 5 000 ретких књига, а у музеју града смештено је 200 хиљада вредних предмета. Овде је 1806. године рођен великан нашег позоришног списатељства, Јован Стерија Поповић, а 1857. један од највећих сликара, Паја Јовановић. Још далеке 1784. године отворена је у Вршцу прва апотека. И још пуно тога везано је за историју и културу овога града и нашег народа.

"Дан бербе грозђа"

Град окружују велике плантаже винове лозе распрострање-

не на око 1400 хектара. Вршачко виногорје је једно од најстаријих у Југославији. Винова лоза се у овим крајевима гајила и вино справљало још у време Дачана и Римљана. Међутим, писани материјали први пут потичу из XV века када је вршачко вино продато 1494. године угарском краљу Ладиславу. Колико је виноградарство важно, везано за овај град, види се и по томе што је винова лоза саставни део амблема града усвојеног још 1804, који је у основи задржан до данас. Вина са овог подручја данас су цењена широм Европе.

У славу грожђа и вина у Вршцу се од 1956. године одржава традиционална манифестација "Дан бербе грожђа". У дане бербе град је карневалски украшен и са искреном добродошлицом дочекује госте из свих крајева земље и многобројне посетиоце из иностранства. Тих дана на тргу у граду пеку се волови на ражњу, посетиоцима се нуде по ниским ценама квалитетна вина и тек сазрело грожђе, а читав Вршац је велико вашариште са свакојаким забавама и атракцијама које никога не остављају равнодушним. Уз све то одржавају се изложбе на којима се приказују начини справљања вина и неговања винограда некада и изложбе грожђа и вина.

У току године Вршац је домаћин других многобројних и разноврсних културних, забавних, туристичких и спортских манифестација. Међу њима су најзначајнија: Смотра аматерских уметничких група, награда сликара П. Јовановића, Стеријини позоришни дани, шаховски турнир "Меморијал Боре Костића" и др.

Својом атрактивношћу и масовношћу посебно плени пажњу и смотра фолклорних традиција Војводине. Вршац је већ девет година био домаћин ове значајне културне манифестације војвођанских аматера који кроз песму, игру и свирку негују обичаје свог народа и народности. Смотра се одржава у данима "Бербе". Тих дана град се шарени од прелених, атрактивних и оригиналних народних ношњи и Личана, Кордунаша, Словака, Мађара, Крајишника, Румуна, Рома... и свих других народа и народности који живе у Војводини. На приредбама се могу чути прастари народни инструменти: гајде, цитра, двојнице, гусле... Свечану поворку која пролази улицама Вршца чини више од 1000 учесника смотре. За тренутак улице града по-

стају најлепше позорнице на којима се истовремено игра Буневачко коло, Словачке игре, Ромска чарлама, Гламоч, Мађарске поскочице или чује румунска музика.

Славомир Војиновић.

Из: Завичај, 1984, број 290,
новембар, с. 20-21.

СА ПУТА ПО СРБИЈИ: ОРАШАЦ

На питомим огранцима планине Космај, пресечено и повезано асфалтним путем са Аранђеловцем и Младеновцем, историјско село Орашац готово да се данас ничим не одваја од осталих богатих села Шумадије. Спомен-школа првом српском устанку подигнута између два рата и спомен-чесма су једина обележја историјског датума новије српске историје – дана одлуке да се упали буктиња и уништи петовековни мрак који Турци навукосе над Србију.

Фебруара месеца 1804. године виђенији Срби, по ранијем договору, у раним часовима сакупили су се у Орашцу да се договоре како да подигну народ на устанак и крену у одлучну борбу за слободу. На договорено место први је стигао Карађорђе Петровић, угледни домаћин из Тополе, са чувеним хајдуком из села Глобовца, Станојем Главашем.

Велики скуп Срба једногласно је одлучио да се диже буна, а за вођу предложио хајдука Станоја Главаша. Историјским речима: "Хајдук у овом тренутку не може да буде вођа српског народа ни буне коју одлучисмо да дижемо", Станоје Главаш је одбио понуду. Карађорђе је био друга личност на коју је пао избор за српског Војводу. После дужих наговарања Ђорђе Петровић, хајдук и трговац вешт ратовањима пристао је да стане на чело српског устанка са познатим изјавом: "Ја сам прек човек и ко не поштује наш договор и не слуша вољу народа и моје наредбе тешко његово мајци". "Слушаћемо те господару" – радосно је изјавио скуп Срба на његов пристанак. Затим је изабрани вођа српске буне узео барјак од буковичког проте и предао га Танаску Рајићу који је га славно но-

сити све до своје погибије на Љубићу у другом српском устанку.

Слободарске традиције овог краја наше земље настављене су. Народ Шумадије се борио против окупатора и домаћих издајника за слободу. Шумадинци нису хтели дуго да трпе чизму немачког окупатора па су већ 28. јуна 1941. године недалеко од Орашца донели одлуку о дизању устанка и формирали Први шумадијски партизански одред. Народ Шумадије поднео је велике жртве за слободу и друштвено уређење које им данас омогућује праведан и достојанствен живот у заједници југословенских народа и народности.

Ово поднебље је због свог географског положаја, историјских и природних вредности, туристички веома развијено. Планине, бање, реке и језера на релативно малом простору, индустријски развијени градови, добро уређени хотели представљају лепе услове за одмор и рекреацију, историјске и уметничке доживљаје. Ако прошетате до Тополе упознаћете се са животом и делом војводе Карађорђа Петровића као и збивањима везаним за први српски устанак.

Крајем устанка Карађорђе је у Тополи у кругу свог старог конака подигао утврђени град са црквом. Живопис на унутрашњим зидним површинама тополске цркве је дело војводе Петра Николајевића Молера. У кругу некадашњег града сада се налази монументални споменик Карађорђу и обновљен конак.

Недалеко од Тополе је село Вишевац, родно место Карађорђево. На месту старе Карађорђево куће, која више не постоји, подигнута је чесма – гвоздена пирамида са бронзаним барелефом. Посмртни остаци Карађорђа леже у маузолеју династије Карађорђевића на Опленцу. Испред маузолеја постављен је оригинални топ из првог српског устанка. Опленец је лепо шеталиште, заједно са Тополом, право место за одмор и рекреацију.

Само пет километра од Орашца испод Букуље налази се Арнађеловац са познатом бањом. Буковичка бања са својим изворима минералне и алкално-угљено-киселе воде већ тринаест деценија успешно лечи оболеле унутрашње органе, тешке облике шећерне болести и др. У овом насељу традиционално се

одржава смотра југословенске уметности "Мермер и звуци" од 4. јула до 30. септембра.

Иван Петковић.

Из: Завичај, 1977, број 201,
јун, с. 24.

ФРУШКОГОРСКИ МАНАСТИРИ

У југословенској културно-уметничкој баштини постоје по једине споменичке целине које својом структуром, развојем и стилским обележјима представљају хомогено јединство. Са таквим својствима оне су ушле у историју уметности и постале не само предмет истраживања и проучавања, већ и друштвене бриге. Изразит пример такве целине јесу Фрушкогорски манастири, - бројна скупина споменика смештена на релативно малом простору на падинама Фрушке горе. Више од петнаест манастирских комплекса, насталих у деценијама позног средњег века, када се српска култура пред налетом Турака зауставила у северним крајевима, чије вредна сведочанства о културном и уметничком изражавању српског народа у Војводини.

Најизразитије културно-историјске вредности поседују : Крушедол, Ново Хопово, Старо Хопово, Петковица, Мала Ремета, Гргетег, Врњак (Раваница), Шишатовац, Јазак, Куведин, Беочин, Раковац и др.

Удаљен око 8 км источно од Ирига налази се манастир Крушедол, основан почетком XVI века, у неспокојном и бурном времену у коме се Турци били на врхунцу своје моћи, допирећи до обале Дунава. Ктитор манастира био је деспот Ђурђе Бранковић који се касније замонашио и постао владика Максим. Изнадну помоћ у овом подухвату пружио му је његов рођак влашки војвода Јован Њагоја. Манастир је преживљавао судбоносне догађаје оставши до данас у целини сачуван, али са знатним изменама у архитектури, које су настајале посебно у току XVII века. За време аустро-турских ратова око 1690. г. монаси су са драгоценостима избегли у Сент-Андреју са патријархом Арсенијем III. Вратили су се 1697. и 1698. Почетком XVII века овде су одржавани црквено-народни сабори који су

донеле важне одлуке за судбину српског народа у овим крајевима.

Крушедол је маузолеј знаменитих и славних људи. Ту су посмртни остаци грофа Ђурђа Бранковића, патријарха Арсенија ХУ, Јована Георгијевића, Атанасија Рапковића, војводе Стефана Шупљика, кнегиње Љубице Обреновић, краља Милана Обреновића и др. У другом светском рату упропашћена је и добрим делом разнесена изузетно богата манастирска ризница. Црква има основу у облику тролиста. Засведена је по-луобличастим сводом, а над централним делом уздиже се осмо-страно кубе. У манастирској цркви се налази најбогатија и најкомплетнија сликарска галерија Војводине. У њој се може пратити развој српског сликарства од турског времена па до зрелог барока. Очувани су остаци зидних слика из краја прве половине ХУ века. Половином ХУИИ столећа сликане су нове фреске барокног стила. Високим стилским вредностима одликује се деизис – део иконостаса, настао између 1509. и 1512. г. као позни али блистави изданак поствизантијског стилског схватања. У близини манастира је сеоска црква коју је подигла деспотица Ангелина Бранковић почетком ХУИ века. На зидовима су очуване фреске из 1634. г. Иконостас су радили Димитрије Бачевић и Теодор Димитријевић 1763. године.

На око три километра од Иришког венца налази се манастир Ново Хопово, који је по својој монументалној архитектури, изванредним фрескама и богатој прошлости један од најзначајнијих манастира у Војводини. Није познато када је основан, али се први пут спомиње у ХУИ веку. Добро очуван ктиторски натпис из 1576. г. казује да је храм саграђен трудом Лацка и Марка Јовшића и житеља Горњег Ковина, вероватно на месту старије цркве. Хопово је рано постало значајан културни центар Срба. Оригиначне архитектуре (црква има основу у облику триконхоса и веома интересантну куполу), која је извршила утицај на изградњу читавог низа цркава у подножју Фрушке горе, и вредних фресака из 1608. и 1654. године, Хопово је најкомплетнији фрушкогорски манастир у погледу припадности поствизантијском стилу. У последњем рату Ново Хопово је веома оштећено. Конаци и црква су делимично страдали. Најтежи губитак је уништење иконостаса, репрезе-

нхативног дела сликара Теодора Крачуна из 1770. г. Комплекс је рестауриран тако да су му делимично враћене првобитне вредности.

Старо Хопово, удаљено 2 км од Новог, по традицији је основао деспот Ђурђе Бранковић крајем XV века. Скромних димензија и једноставне архитектуре, црква нема вредности храма Новог Хопова, али је поседовала иконостас изузетно чистих стилских одлика, који је страдао у последњем рату.

Свакако старији од 1588. када је живописана црква, манастир Петковица је по архитектонским облицима и размерама скромни и споменик, али са врло добро очуваним првобитним својствима и вредним фрескама, чије иконографске и стилске карактеристике нису довољно изучене. Налази се у близини манастира Шишатовца, чији је била метох. По традицији Петковицу је подигла удовица Стевана Штиљановића. Била је загуштела у XVII веку, али су је обновили монаси манастира Жиче крајем истог столећа када су прешли преко Саве и Дунава бежећи од Турака. Фреске су доследно сликане у духу византијских традиција, са одликама вештих и занатских коректних мајстора.

Складне и занимљиве архитектуре, црква манастира Мале Ремете спада међу мање фрушкогорске храмове, о чијој градњи имамо сачуване прецизне податке. Поред тога што је установљено да су манастир основали пребегли монаси манастира Раче на Дрини, на развалинама једног римокатоличког манастира почетком XVII века, познато је да је данашњу цркву подигао Станко Милинковић из села Шуљма. Према сачуваном уговору од 1738. г. цркву су саградили мајстори Тодор и Никола за 145 дуката. Није имала фреске, већ само иконостас који је сликао Јанко Халкозовић 1759. године.

О постанку манастира Гргетега постоје две занимљиве легенде. Једна га везује за српске деспоте Бранковиће, а друга за Змаја Огњеног Вука. Међутим, ниједно од ових предања није историјске засновано. Манастир је постојао 1619. г. када се први пут помиње. Данашњи манастирски објекти потичу из XVII века. Црква је саграђена 1771. а конак 1766. Обновљени су 1901. г. трудом Илариона Руварца, архимандрита, али много познатијег српског историчара. У другој половини XVII

века настао је иконостас који је рад Јакова Орфелина, али је почетком XX века замењен новим, чији је аутор Урош Предић. У току последњег рата Гретег је знатније оштећен, али је обновљен.

Манастир Врдник или Раваница основан је пре 1589. г. када се први пут помиње. Други његов помен потиче из 1697. г. када је у њега долазе калуђери српског манастира Раванице, избегли за време велике сеобе Срба. Они обнављају манастир у који смештају мошти кнеза Лазара заједно са драгоценостима и повељама које су припадале Раваници. Од тада се Врдник назива Раваницом. Нова црква је саграђена 1811. Димитрије Аврамовић, један од најбољих српских сликара XIX века, сликао је 1853. г. иконостас. Све до рата у Врднику су чуване мошти кнеза Лазара, његова хаљина и покров који је извезла монахиња Јефимија.

Монументална барокна црква манастира Шишовца грађена од 1758. до 1778. г. и коначи из XIX века, готово потпуно су порушени за време последњег рата, када су страдале готово све манастирске драгоцености. Развалине овог комплекса чији је храм почео да се обнавља, стравична су сведочанства ратних пустошења. Манастир је везан за историју Жиче, чији су монаси, због турских зулума дошли у Срем и 1520. г. обновили стару шишовачку цркву. Манастир је страдао па је дозволом турских власти 1634. г. обновљен. У XVIII веку Шишовцац је имао највећи процват. Године 1775. нова црква је добила иконостас који је сликао Григорије Давидовић Обшић, а зидне површине су његовом руком осликане фрескама. Обе ове ликовне вредности страдале су у рату.

Јазак је настао почетком XVI века. Вероватно је опустео после велике сеобе Срба, да би 1736. отпочела изградња нове цркве и конака. Храм је довршен 1758., а живописан је 1761. г. Димитрије Бачевић је 1769. насликао иконостас, у чијем се склопу налазе портрети више историјских личности. Архитектура цркве носи обележја симбиозе моравских и западњачких елемената.

Рушевине манастира Куведина, основаног почетком XVI века, говоре о некадашњем лепом комплексу чије су вредности неповратно ишчезле. Манастирски храм грађен је 1815/16 годи-

не, а коначи пет година раније у класицистичком стилу. За време бомбардовања јако су оштећени иконостас Павла Симића који је пренесен у капелу на гробљу, и зидне декорације са сценама из живота св. Саве.

Не зна се када је основан манастир Беочин, али се зна да је већ 1622/23 био разорен. Историјски извори, даље, говоре да је патријарх Арсеније III одобрио избеглим монасима манастира Раче на Дрини да могу обновити опустели манастир. На место старе разваљене цркве подигли су цркву брвнару. Она је оборена па је уместо ње саграђен данашњи храм, чије је зидање завршено 1740. г. Године 1815. овде су из манастира Фенек пренесене мошти Стефана Првовенчаног. Коначи су саграђени 1728. и 1765. г. Иконостас су сликали Јанко Халкозовић, Димитрије Бачевић и Теодор Димитријевић. Делимично су очуване зидне декорације – рад Ј. Халкозовића.

Манастир Раковац спада међу најстарије фрушкогорске манастире. Играо је значајну улогу у културном и просветном животу војвођанских Срба. Изгледа да је основан крајем XV века. Обновљен је 1682. г. Развијена преписивачка делатност у току XVII и XVIII века оставила је трага у очуваном препису Душановог законика и у творевини познатог Раковачког рукописног србљака. За време окупације у Раковцу се налазила партизанска база због чега га је непријатељ спалио и разорио. Црква је после рата рестаурисана, а коначи су у рушевинама. Настрадали иконостас био је дело Василија Остојића из 1763. г.

Обнова порушених фрушкогорских манастира прворазредни је задатак не само службе заштите споменика културе, већ читаве наше друштвене заједнице. Тиме би се отклонили трагови нечувеног вандализма непријатеља српског народа и успоставиле старе вредности које постепено али сигурно ишчезавају.

Радомир Станић.

Из: Завичај, 1982, број 265,
октобар, с. 16–17.

ЈУГОСЛАВИЈА ИМА 22 418 331 СТАНОВНИКА

Према коначним подацима Савезног завода за статистику, добијеним пописом становништва у пролеће 1981. године, Југославија има 22 418 331 становника. Према националном изјашњавању у свим југословенским републикама и покрајинама, највише има Срба: 8 136 578. Иза Срба су Хрвати: 4 428 135, на трећем месту Муслимани: 2 000 034, Словенци 1 753 605; затим долазе Албанци: 1 731 252, Македонци 1 134 420, Црногорци 577 298 и Мађари 426 865.

Од великог броја националности који живе у Југославији Рома има 148 604, Турака 101 326, Словака 80 300, Румуна 54 721, Бугара 36 642, Чеха 19 809, Италијана 15 116, Русина 23 320, Украјинаца 12 809; Влаха 32 071. У Југославији живе; према попису, 24 народа и народности, не рачунајући оне који су се пописали као Југословени или неопредељени. Као Југословени изјаснило се 1 216 463 становника а није се национално изјаснило 46 716 становника; непознате националности има 150 924, а према регионалној припадности као Сремац, Шумадинац итд. изјаснило се 25 711 становника.

Као Срби у целој земљи се изјаснило 36,3 одсто становништва или 3,5 одсто мање него у 1971. години, као Хрвати - 19,7 одсто или 2,4 одсто мање него 1971. године итд. Од укупног броја становника Словенаца има 7,8; Муслимана 8,9; Албанаца 7,7; Македонаца 6, Црногораца 2,6 одсто, Бугара има 0,1; Мађара 1,9; Рома 0,7; Румуна 0,2 одсто итд.

Највећа угословенска република Србија има 9 305 836 становника, од чега у Војводини 2 034 772, на Косову - 1 584 558 становника. Србија без покрајина има 5 686 378 становника. У целој Србији живи 6 178 378 Срба, 1 303 668 Албанаца, 390 468 Мађара, 215 476 Муслимана.

У Хрватској живи 4 601 469 становника; од тога броја је 3 454 661 Хрват, а после њих су најбројнији Срби: 531 502 или за око 100 хиљада мање него 1971. године. У Хрватској сада живи 25 439 Мађара, Чеха 15 061, Италијана 11661, Албанаца 6 006 итд.

Трећа по величини југословенска република је Босна и

Херцеговина са 4 124 008 становника. Од овог броја је 1 млн. 629 924 Муслимана, Срба 1 320 644, Хрвата 758 136, итд.

У Македонији живи 1 912 257 становника: 1 281 195 Македонаца, 377 726 Албанаца, 44 613 Срба, 43 223 Рома...

Словенија има 1 819 864 становника, од чега 1 712 445 Словенаца, Хрвата 55 625, Срба 42 182, Муслимана 13 425, Мађара 9 496, итд.

Црна Гора је најмања југословенска република са 582899 становника, од чега су 399 127 Црногорци, 77 914 Муслимани, 37 473 Албанци, итд.

Словенија и даље је остала национално најхомогенија република, али се број Словенаца у односу на укупан број становника у Републици смањило са 94 процента на 90,5. Међу Словенцима се број Срба повећао у односу на попис из 1971. године за 22 000, Хрвата за 13 000, а Муслимана за 10 000. Верује се да су то већином придошлице из Босне и Херцеговине и осталих миграционих подручја.

Осим Словеније и Србија има прилично висок позитиван миграциони салдо. Од 1971. до 1981. године у ову републику се доселило (покрајине се не рачунају) 85 000 више него што се одселило. Процењује се да је међу њима 55 000 Срба дошло са Косова.

Оно што је многе изненадило јесте велики број становника који су се декларисали као Југословени. Неупоредиво их је више него 1971. године. У укупном броју становника у Југославији као Југословен се изјаснило 5,4 одсто или 1 216 463. У Србији се као Југословен изјаснио 439 461 становник, у Хрватској 379 057, у Босни и Херцеговини 326 280, а преостали део припада Словенији и Црној Гори.

Највећи број декларисаних Југословена у укупном броју становника има у Хрватској - 8,24 одсто, што је мало ко могао да очекује, јер је удео Југословена у прошлом попису износио свега 1,34 одсто. На другом месту је Војводина са 8,13 одсто Југословена; у Босни и Херцеговини их је 7,5 одсто, у Србији 4,8 одсто, итд.

У Босни и Херцеговини као Југословени се декларисало у прошлогодишњем попису 283 000 грађана више него у попису 1971. године. Нешто слично догодило се и у Хрватској, где се

у односу на 1971. годину број Југословена повећао четири и по пута, то јест од 84 118 на 379 057, или око 25 пута више у односу на попис становништва из 1961. када је Југословена у овој републици било свега 15 560.

У овом попису у односу на бројке пописа 1971. године број Срба се смањило за 72,5 хиљаде, а Хрвата за 14,5 хиљада, док се број Муслимана повећао за 147 500.

У Србији је југословенску пописну оријентацију изабрало сразмерно највише Београђана - нешто око 11 одсто од укупног броја становништва главног града, који има готово 1,5 милион становника, или безмало половину укупног броја оних који су се у овој републици изјаснили као Југословени.

Влајко Потекица.

Из: Завичај, 1982, број 258,
март, с. 9.

КО СУ ЈУГОСЛОВЕНИ У СРБИЈИ

У попису становништва у Југославији 1971. године 273000 становника изјаснило се као Југословени, што представља 1,3 одсто од укупног становништва наше земље. У попису се 1981. године више од милион и две стотине хиљада становника изјаснило као Југословени, што чини 5,4 одсто укупног становништва. Од тог броја у Србији без покрајина их је 272 050 становника, у Војводини 167 215 и на Косову 2 676. Којим националностима ти наши сународници припадају засад се поуздано не може рећи само за Југословене у ужој Србији, јер је недавно Завод за статистику СР Србије урадио табелу из које се види бројно стање становништва према народности и матерњем језику на овом подручју. Табела показује да од 272 050 становника уже Србије, који су се изјаснили као Југословени, 252 714 говори српскохрватски језик.

Од укупног броја оних који су се у ужој Србији изјаснили за Југословене 19 336 се служи или страним језиком или неким од језика којим говоре припадници других народа и народности и етничких група. За 1 143 Југословена матерњи језик је македонски, 596 говори словеначки, 1 216 албански,

7 076 бугарски, 976 ромски, 3 777 влашки, 613 мађарски, 120 чешки, 87 грчки, 49 италијански, 2 јеврејски, 43 пољски, 283 немачки, 358 румунски, 183 руски, 77 словачки, 69 турски, 7 русински, 17 украјински, 12 дански, 102 француски, 8 холандски, 4 норвешки, 8 шведски, 123 остале језике, док је за 2 334 тај податак остао непознат.

... У Србији без покрајина 208 048 је Југословена од 15 и више година, у Војводини 118 373, на Косову 1 754, а од њих је са високом школском спремом, по истом редоследу, 21 597 (10,4 одсто), 4 836 (4,1 одсто) и 93 (5,3 одсто). На основу ових података се може рећи да су се високообразовани чешће одлучивали за одговор пописивачу да су Југословени. Наиме, у ужој Србији са високом школском спремом има 173218 становника или 3,8 одсто укупног становништва на овом подручју који имају више од 15 година.

Табела о попису становништва према народности и матерњем језику, коју је израдио Републички завод за статистику, бацала је више светла на то којим националностима припадају становници који су се изјаснили Југословенима, али у потпуности не даје одговоре на питање шта је на њих утицало да се у последњем попису становништва тако масовно одлуче за такво изјашњавање.

Ваља рећи да на подручју уже Србије није било никакве пропаганде, притисака или утицаја иако ко да се изјасни и упише у пописне листе. Добијени одговори, како истичу у Републичком заводу за статистику, пре свега су резултат "интимног човековог опредељења". Предпоставља се да међу Југословенима има и деце из мешовитих бракова. Међутим, није искључено да су многи хтели да на овај начин манифестују своју припадност југословенској заједници. Али, сигурно, има и других разлога које неће никаква статистичка пребробављања и укрштање података моћи да изнесу на видело, ако изостане права, добра социолошка анализа пописа становништва.

Влајко Потежица.

Из: Завичај, 1982, број 267,
децембар, с. 4.

БОГАТА КУЛТУРНА РИЗНИЦА

У ризници природног богатства Црне Горе налази се својеврсна ризница културе, непроцјенљиво благо човјекових творевина од давних времена до данас. И због тога је Црна Гора увијек била занимљива и привлачна. Она је кроз своју бурну историју била изложена многим ратовима, насртању освајача, пљачкању и пустошењу, због чега је не стало доста драгоцености. Уништавале су их природне стихије, вријеме и човјек.

Утврђено је да је на тлу Црне Горе човјек живио још прије 180 000 година прије наше ере. Управо из тог доба су пронађени трагови људског станишта у Црвеној Стијени за коју се сматра да је "до сада највеће пећинско налазиште прачовјека у свијету". Последњи становници напустили су ову пећину у Петровићима (граница Црне Горе и Херцеговине) око 1500 године прије наше ере. А пећински пртежи у Лицима изнад Рисна (Бока Которска) датирају из друге фазе неолита и - према неким тумачењима - представљају јединствену појаву на Балкану.

Поред споменика из праисторијског периода Црна Гора има велики број споменика из времена каснијих цивилизација као што су илирска, римска, рана словенска, турска, све до новијих времена и споменика народнослободилачке борбе. Нова археолошка ископавања дају и нова открића: тако је прије двије године приликом откопавања старог насеља (II и III вијек наше ере) у Коминима код Пљевља нађена стаклена ваза изузетне љепоте и вриједности, каквих је данас мало у свијету.

Свакако, посебно богатство представљају рукописне књиге (на тлу Црне Горе има их велик број и највећа збирка је у манастиру Св. Тројица код Пљевља), затим фреске и иконе. Да има такво ремек-дјело старо седам вјекова као што је фреска "Гавран храни пророка Илију" на зиду манастира Морача, била би поносна свака велика земља. А штампарија и штампарије књига "Октоих" само годину дана послје откривања Аме-

рике, и то словима чију љепоту Европа још није познавала, свакако остаје као један од најсвјетлијих тренутака у културној историји Црне Горе. Иза тога слиједе многе фреско и иконописци и сликари који су оставили трајне трагове на тлу овог краја, све до појаве и штампања дјела Петра П Петровића Његоша који је високо уздигао славу Црне Горе.

Данас Црна Гора располаже са преко 370 непокретних и преко 6800 покретних значајних споменика културне историје, којима нема цијене ни процјене. Само о догађајима бурног народноослободилачког рата свједочи преко 700 спомен-обилжја.

У цетињским музејима се у овом тренутку чува око 50000 примјерака архивског материјала. 3500 ликовних дјела и 6000 радова примјенљених умјетника, да и не помињемо остале архиве, музеје и збирке у Котору, Херцег-Новом, Никшићу, Пљевљима и Титограду.

Због свега тога се ради не само стабилизацији и опреми постојећих институција већ на изградњи и отварању нових. Нећемо набрајати отварање нових архивских центара, музеја и библиотека али ћемо поменути велике грађевине и темеље за старо и ново. Тако се приводи крају поставка Историјског музеја на Цетињу (у адаптираној згради Владина дома) са око 7000 квадратних метара изложбеног простора гдје ће се стручно и научно представити разноврсна и богата прошлост Црне Горе.

У току је и градња нове зграде Централне библиотеке "Ђурђе Црнојевић" на Цетињу у којој ће на савременим основама бити смештено преко милион публикација. Овоме свакако треба додати зграду Универзитета у Титограду, чија је градња у току, затим недавно ударене темеље згради Радио-телевизије Титоград, а припрема се и проширење зграде Црногорског народног позоришта.

То, разумије се, није све. Ако се зна да у овом тренутку у Црној Гори има око 180 институција културе, да у њој сада живи и ради око 60 доктора наука, исто толико сликара, толико књижевника, онде се стиче и другачија слика о "ратничкој и јуначкој нацији" чији сваки четврти становник у овом тренутку учи у некој од школа. За ову прилику желимо

да нагласimo да су при Црногорској академији наука и умјетности припремљени многобројни пројекти, од заштите природе, преко изучавања језика и критичког издања класичних дјела црногорске литературе до припреме за израду прве енциклопедије Црне Горе. Све то говори о једном снажном замаху у области културе у Црној Гори у овом временском тренутку.

Бошко Пушоњић.

Из: Завичај, 1977, број 199,
април, с. 24-25.

ЛУЧОНОША С ЛОВЉЕНА

(130 година од смрти Петра II Петровића Његоша)

О Његошу, највећем југословенском песнику, написане су многе књиге; осветљени су Његов живот и дело, време у којем је живео, услови у којима је стварао. Годишњица Његове смрти је прилика да се подсетимо на овог генијалног песника и мудрог државника који је за двадесетак година владавине и за свог кратког живота учинио много.

Петар II Петровић Његош постао је верски и световни господар Црне Горе после смрти стрица Петра I (1830. године). Тада је Раде Томов имао седамнаест година. Црна Гора је била сиромашна, племена у њој завађена, није имала никаквих школа нити иједног лекара. Али, ова мала брдска земља јединствена је на Балкану сачувала своју независност. Степњено између Турске империје и Аустро-Угарске, ово "камено острво слободе" вековима је одолевало разним притисцима. Тако је млади Његош још 1831. године, дакле, само неколико месеци после преузимања дужности владара Црне Горе и поглавара Њене цркве, писао руском конзулу у Дубровнику Јеремји Гагићу: "А ја, како и сам знадеш, трошка немам да установим такво правитељство које би народ довело у послушаније, а народ је сасвијем сиромашан, а наши непријатељи дају новце за смутити га, а Ви знате да новци многократ учине буну и смутњу и у столицне градове европејске, који имајући војске и новац доста, а камоли неће у један сиромашан народ".

На том голом црногорском камењу, за које је археолог Артур Еванс рекао да су орловске тврђаве, живео је овај "пустивак цетивски": проводио непокојне дане и бесане ноћи размишљајући о добру и злу, тајнама васионе, вечним питањима живота и смрти; војевао је и писао стихове, и боловао последње три године живота. Мало је било радости, а много брига и невоља. Изасланику српске владе Матији Бану рекао је: "Сам сам, и мучник на овим стенама као Прометеј на Кавказу". А већ поменутом Јеремији Гагићу жалио се: "О, судбино, судбино, зашта си мени тако строга? Ја сам твој великомученик!"

Био је млад и духовит, жељан живота, путовања и љубави. Истицао се лепотом лица и висином стаса. Још и данас у Црној Гори се може чути пословица: "Дијеп ка владика Раде". И Вук Караџићо том говори: "Кад би га ко видео између других људи да се шета, рекао би да на коњу јаша, а када би му какав дошао, а врло мали, у мали би рекао: Гледам те као с Довћена".

Колико је волео да путује, да упознаје земље и народе, може се видети из ових његових речи: "Ко не путује тај не живи, тај не знаде што је свијет, што је свјетска мјешавина. Свијет је књига отворена у којој треба учити што је свијет". Када су му прилике у земљи дозвољавале Његош је путовао најпре из радозналости и у интересу политике коју је водио, а у току последњих година живота траже и лека за своју болест. Трст, Беч, Петроград, Рим, Напуљ места су у којима је боравио, где је упознавао културу разних народа, а у којима су се дивили његовој снажној личности, као и лепоти његова говора. О томе су његове савременици остјавили доста записа и анегдота. Па ипак, о њему као човеку, песнику и владару најинтересантније податке забележио је Љубомир Ненадовић у "Писмима из Италије". Наводимо један одломак. Описујући вече које су провели у Напуљу, Ненадовић, поред осталог, пише:

"Друштво је било лепо и одлично. Седало се и ходало по собама и по башти. Владика се обично носи црногорски; и тада је био обучен у црногорске хаљине, које му врло лепо додикују. Разговор се готово свуда водио француски. Сви су били путници, из свију крајева света. До владике није се мог-

ло доби, једнако су га окружавале најлепше даме и молиле да им прича о Црној Гори, о четама, о ратовању Црногораца. Владика је био добре воље, говорио је непрестано. Ја, који га сваки дан слушах, дивио сам се тада његовом говору, његовим причама и језгровитим досеткама. Он је често при томе причању долазио у поетској одушевљење. Куд год је корачио, свуда су га пратили највећа господа и госпође. У своје, обично кратке приче о Црној Гори мешао је вешто срећу и несрећу, јунаштво и страховање, победу и погубиљу. Све је он то умео вешто једно поред другог ушести да лепо стоји, тако као кад добар ткач вешто уткива различите боје. Само на једном таквом вечери могао је сваки видети да је то поета, да је велики поета. Он је говорио онако као што је у "Горском вијешћу" говорио..."

Менаџер истаје да се разговор водио на француском језику, али је познато да је Његош знао још руски, италијански, немачки; стекао је такво образовање да је руски рударски официр Е.Н.Ковалевски, који је боравио на Цетињу, рекао за њега (1838) да је "један од најпросвећенијих људи свога доба".

У културно заостају, ратничко-патријархалну Црну Гору Његош је уносио европски дух. Приликом боравка у Петрограду 1833, где је био посвећен за владика, купио је малу штампарију. У цетињском манастиру, где је била смештена, за осамнаест година постојања у њој су штампане многе црквене и школске књиге. Ту је Његош штампао (1834) своје књиге "Мијек јарости турске" и "Пустинјак цетињски", Сима Милутиновић Сарајлија "Дику црногорску", Вук Караџић народне пословице итд. Тада је почео да се штампа и први црногорски календар "Грлипа", који је и најстарија књижевна публикација. На њеним страницама налазимо информацију да у новоотвореној и јединој школи, смештеној, такође, у цетињском манастиру, "из разније окружија до 30 ђака у читању, писању, рачунању, свештеној историји се уче". Крај ове штампарнице је веома карактеристичан за ондашње прилике у Црној Гори. Да би се супротставили оидној војсци Омер-паше Латаса, Црногорци су, у недостатку муниције, штампарска слова претопили у пушчана зрна. Иако је прва црногорска државна шта-

марија радила на Ободу, на обали Ријеке Црнојевића још у 15. веку (1493-1496), ова која је донета из Русије значајна је по томе што представља почетак културног покрета чија је стваралац био Његош. Колико је он осећао потребу за књигом, глад за знањем, најбоље говори податак да је исте године у Петрограду набавио и осам стотина књига, које су на Цетиње допремљене у једанаест сандука.

Тако је Његош запалио лучу чија се светлост полако али сигурно ширила по брдима Црне Горе, разгонећи мрак векова. То је она трајна светлост која, како је рекао Иво Андрић, "често и јарко обасјава и наше данашње путеве". На једном месту у "Горском вијенцу" владико Данило каже: "Ко на брдо, ак' и мало стоји - више види но онај под брдом". И Његош је видео више и боље. Зато је дубоко сасећао са поробљеном браћом и позивао за заједничку борбу против туђина. Љубомиру Ненадовићу говорио је у Напуљу: "Што се већ једном не дикете на Турке, код толиких лијепих прилика? Што не прегнете једном? Пајви отуда, а ја одовуд, да се на Косову састанемо..." Заточеник слободе, непомирљив када је у питању непријатељ, Његош је у суштини био пацифиста и сањао о братству свих људи. У писму које је 1847. године упутио потурчењаку Осман-паши Скопљаку, Његош каже: "Ја бих волео више но ишта на свијету видјети слогу међу браћом, у којима једна крв крпи, коју је једно млијеко одгојило и једна келијевка одвухала". Његошу служи на част што је у време револуционарног покрета 1848. године међу првима почео да употребљава речи "Југословен" и "Југословенство". Али, стварност је била друштва, сурова: било је то време борбе на живот и смрт, борбе за опстанак. Црној Гори је стално претила опасност јер је у њој била, како је Његош говорио напуљској господи, "оноједнута последња икра српске независности". Зато је толико певао о слободи, величао херојске подвиге својих сународника, њихово свесно жртвовање, њихову патњу и стоицизам. Истицао је дужност људи да се боре против зла, осуђивао издајнике и кукавице. Зато се може рећи да је главни јунак његових песничких остварења цео народ.

Његош је говорио да је у "Горском вијенцу", "насликао

обичаје, начин мишљења и карактер Црногораца тако да се они виде у њему као у огледалу". Саткан од снажних емоција, дубоких мисли и драматике догађаја (истребљење потурица у Црној Гори почетком 18. века), "Горски вијенац" је апотеоза борбе црногорског народа за слободу. Преплићу се у њему радост и бол, љубав и мржња, снови и стварност. Као хорони у античким трагедијама, овде се чују народна кола која изричу "пресу ду историје". То је слика мале земље на историјској ветрометини и похвала "чојству и јунаштву". Зато је ово дело постало блиско нашим људима, па су многе генерације васпитаване на његовим етичким порукама.

Поезија је била саставни део Његошевог живота. Шта је она за њега значила можда је најлепше изразио у писму немачком књижевнику Лудвигу Августу Франклу. Седам дана пред своју смрт он му је, између осталог, писао:

"Ах, дивна поезија, искра тајинствена: ја никада нијесам могао разабрати али је она искра бесмртног огња, али је бурна клапња, чедо уског понебја нашег. Са земне је катедре сматрам вјетреним наступом; но када се човјек попне више самог себе, онда види биједност људску и када је поета, може рећи да је жрец олтара свесвјетлија. Поета је клик смртног с бурног нашег бријега, поета је глас вопијућега у пустињи, он савња о бесмртију, довикује га и за њим се топи. Он види велики лист од књиге миробитија отворен, у њему чита чудества створитељева. Они су његово најслађе пиће, он се њима опија, он силом воображенија изводи из блатне земље клику небесног живота, трулину боготвори. Његов се едем шири на луковима тврди..."

Витез и мученик, како га је назвао један наш књижевник, чији је огромни распон отрасне душе и видовитог духа додиривао небеске висине и паклене дубине, Петар II Петровић Његош живео је само 38 година. Последње часове генијалног песника описао је Вук Поповић. Смирено, као да говори о поезији или обичним, свакодневним стварима. Његош је на самртном часу саветовао своје главаре шта и како треба да раде за добробит Црне Горе. На крају је рекао: "Још ви препоручујем и аманет предајем, кад умрем, копајте ме на Ловћен код нове цркве". Жеља му је испуњена четири године кас-

није. Од тада, сједињени у величини, Његош и Ловћен су трајни симбол слободе и хероизма.

Раде Николић.

Из: Завичај, 1981, број 255.

децембар, с. 24-25.

СИМПОЗИЈУМ О СТЕФАНУ МИТРОВУ ЉУБИНИ

Црногорска академија наука и умјетности организовала је недавно симпозијум о животу и раду Стефана Митрова Љубише (1824-1878), књижевника и народног заступника. Симпозијум је отпочео са радом у Титограду а наставио у Будви, односно у хотелу "Маестрал" у Паштровићима, Љубишином крају. Научне радове изложило је тридесетак књижевних историчара, теоретичара и критичара, а неколико учесника осврнуло се и на његов политички рад. На крају су учесници симпозијума препоручили Скупштини општине Будва да се у Љубишиној родној кући отвори његов музеј и да се обилежи варварски гест фашистичких окупатора који су, 17. јула 1941. године, посллије пораза у сукобу с партизанским снагама на Брајћима, ископали свој бљес на Љубишином споменику у будванском парку. Пуцали су у Љубишину бисту и оборили је тако да је и Љубиша једна од жртава фашизма. Тек посллије ослобођења биста (рад словеначког вајара Л. Долинара) враћена је на постоље и заллијечена рана на њој.

Симпозијум је протекао више у освјетљавању Љубишиног рада и живота него у сукобу мишљења око тога. Различита мишљења о његовом политичком раду, која трају већ више од сто година, чула су се и овдје, али су учесници сматрали да не располажу довољно широким документарним материјалом да би о томе рекли завршну ријеч, па су зато многе супротности остале отворене. Што се тиче анализе његових "Приповијести црногорских и приморских" и "Причања Вука Дојчевића", сви референти су полазили од чињенице да је то класик наше прозе, зачетник модерне црногорске па и југословенске приповијетке, човек ријетка талента и способности да историјске

и савремене датађа је оживи лијепим поетским сликама и свјетлим језиком. Било је и, можда пречестих, осврта на оно што су критичари раније писали, кудећи или хвале и Љубишин рад. Но то се није могло избјећи, јер свако вријеме настоји да опијени књижевно наслеђе са свога становишта.

Љубиша се родио у Будви 1824. године. Дјед му је био секретар паштровске општине, а отац Митар морепловац. У 19. години постао је Стефан секретар општине, а већ у 21. години послје женидбе, написао је и објавио свој први рад о Паштровићима (1845). У вријеме које је настало 1848. Љубиша је био главни говорник на великој народној скупштини у Печању и аутор је одлука тога скупа. Послје Баховог апсолутизма (1851-1860) постепено су дозвољаване грађанске слободе а 1861. Љубиша по први пут улази у Далматински сабор, као посланик сеоских општина Боке, које су га бирале шест пута, све до смрти. У Сабору се борио за употребу народног језика, за отварање школа, за културни и материјални напредак покрајине, у којој се службени језик под Аустријом био италијански! Далматински сабор бирао је Љубишу за посланика у аустријском парламенту (Царевинском вијећу) и ту је Љубиша такође наставио своју борбу за народна права. Године 1861. постао је почасни грађанин Загреба, истог дана, кад и Вук Караџић, а многе општине су му слале јавне захвалнице. Своју прву приповијест "Шћепан Мали" Љубиша је објавио 1868. године а двије године касније "Кавџа Маџиновића"; затим "Продају патријархе Бркића", "Крађу и прекрађу звона", "Попа Андрићу новог Обилића", "Проклети кам", "Скочидјевојку" и "Горду", да би од јануара 1877. почео да објављује у Бечу "Причања Вука Дојчевића". Истовремено био је активан и као новинар. Први чланак објавио је 1854. године и као говорник у Сабору и парламенту и у приватном животу изазивао је увијек пажњу и дивљење, чак и од стране оних који га нијесу разумјели. Љубиша није никада проговорио немачки а талијански је употређавао у Далматинском сабору само као предоједник, од 1870. до 1876. када је требало сваки предлог казати на оба језика.

Стручњаци су сарледали ово дјело са разних страна, као историчари, политиколози, као књижевни историчари, испити-

вачи граматичких облика, социјалних мотива, етичких основа на којима почива то дјело. "Причања Вука Дојчевића" су саследила у поређењу са "Декамероном" Бокачаји "1001 ноћ". Посебна пажња поклоњена је односу усмене народне књижевности и писане књижевности и ту се дошло до закључка да су били у заблуди они ријетки критичари који су у Љубиши видјели само скупиљача народног блага. Он није ни копирао ни развијао народну усмену причу већ је створио нешто ново, оригинално и друкчије, на истој основи на којој је Његош развио свој ненадмашни стих.

Давно изречено поређење да је Љубиша Његош у прози овдје је оснажено. Ради се о истом времену, о истом језику, скоро и истом крају, с тим што је један дио Црне Горе тада био слободан а други под Аустријом. Да би поништили ту вјештачку подјелу и неправедну границу, на Црногорском приморју су још почетком XIX вијека, а можда и раније, смислили израз доња и горња земља. Љубиша је у прози израз народне душе и језика доње земље а Његош горње и тек као цјелина, и са становништва родова (поезија и проза), и са становништва земљописа (доња и горња земља), и са становништва етике, хумора, језика и сл. та два писца изражавају оно најбоље што је народ желио да чује и сазна о себи, што је том истом народу требало да се поклати са стране књижевних посланика.

Његош је пресудно утицао на Љубишу а Љубиша је са своје стране признавао тај утицај и био је међу првим Југословенима који су правилно оцијенили Његошево дјело, свега два дана послје Његошеве смрти! Али Љубиша, иако преузима стотинак Његошевих стихова, ипак није неоригиналан, јер Његошеви стихови које он уноси у свој текст толико су познати, да се увијек распознају као цитати. То није био знак Његове несамосалности, него љубави према Његошом дјелу. Уосталом, као неко ко је упознао и науку и свјетску културу, он је и на самртничкој постељи говорио стихове Дантеа и Његоша. И у томе је био сличан Његошу, јер су сви самоци XIX вијека, који су створили велика дјела, били у додиру са свијетом, да увиде разлике и опасности, али и схвате

шта у њиховом сопственом мишљењу је савремено.

Радослав Ротковић.

Из: Завичај, 1976, број 190-191,
јули - август, с. 12-13.

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

Почетком марта 1976. године једном догађају придат је изузетан значај у Црној Гори. Било је то 10. марта, кад је Републичка скупштина усвојила Закон о Црногорској академији наука и умјетности. Тиме је, у ствари, постојеће Друштво за науку и умјетност прерасло у виши облик организације научне и умјетничке дјелатности - у Академију.

Потреба за новим квалитетима, посебно на сектору науке, за савременијим програмирањем научне политике у Црној Гори, јаче је дошла до изражаја прије нешто више од двије године, упоредо са порастом материјалних снага друштва и укупним развојем ове најмање републике у Југославији. Били су то, прије свега, захтјеви за осмишљавањем и интензивирањем научно-истраживачких радова, њиховим тјешњим повезивањем са удруженим радом, за усклађивањем научних дјелатности са општедруштвеним потребама.

У то вријеме, крајем 1973. године, били су већ створени основни предуслови, да се једна осјетна празнина попуни квалитативним садржајем. Тај пионирски задатак био је повјерен Друштву за науку и умјетност. Основно одређење за Академију пошло је од огромног значаја ко и добро организован и усмјераван научно-истраживачки рад имају савременим условима за бржи и складни и друштвени и економски развој и афирмацију културних вриједности републике Црне Горе.

Нема сумње да су новом квалитету организовања у области научног рада и умјетничког стваралаштва у Црној Гори допринијеле и друге значајне промјене, које су посљедњих година на тлу ове Републике означиле стварање повољнијих услова за развој науке и умјетности. Мисли се, прије свега, на конституисање Универзитета у Титограду који је, иако млада

институција, дао нови импулс за свестранији напредак и научно-истраживачког рада. Даљим развојем Универзитета Црногорска академија наука и умјетности добиће још један снажан ослонац за своје активности. Прије годину и по дана покренут је и дневни лист у Црној Гори, знатно је проширен и програм телевизије, новим садржајима обogaћен програм Радио-Дугограда. Све те могућности и услови на одређени начин доприносе ослобађању и активирању стваралачких потенцијала људи на овом подручју, афирмацију постојећих и стварању нових вриједности.

Из: Завичај, 1976, број 188,
мај, с. 6.

ТРИ НАЦИОНАЛНА ПАРКА

Природне љепоте Црне Горе су биле познате и раније, али све до данас нису биле у довољној мјери заштићене од раних видова деградације. За тридесет послеријератних година стално су се наметале друге, "прече" потребе, тако да је брига о том значајном националном богатству потискивана у други план. Недавно, Скупштина Црне Горе је усвојила Нацрт закона о националним парковима, а у току јесени биће усвојен и коначан законски текст.

Подручја Ловћена, Биоградске горе и Дурмитора, као најизразитији резервати природних љепота, и раније су сматрана националним парковима, али нису биле одређене ни њихове границе, нити је био озаконљен начин управљања овим подручјима. Отуда низ појава и поступака потпуно супротних карактеру и намени националних паркова. Управо усвојеним Нацртом закона ријешено је или је на путу да се ријеш и то,

Дурмитор и Тара јединствена цјелина

Национални парк Дурмитор, како је предложено, обухватаће масив истоимене планине и канјон ријеке Таре у укупној површини од 35 000 хектара. Сам Дурмитор са канјоном ријеке Сушице захвата површину од око 9700 хектара, од чега строго

резерват Шкрке око 2 000 хектара, прашумски резерват око Змињег језера око 10 хектара, строги резерват Барно језеро три хектара, зона високих шума у сливу Црног језера и Млинског потока око 1 000 хектара, док остало чине планински пампањ и камењар.

Ито се тиче кањона Таре, који је и званично проглашен за један од 58 резервата биосфере у свијету, он је предложем законом обухватнији за око 1 400 хектара Тепачких шума и заједно укупно 17 900 хектара. У овом кањону је издвојен прашумски резерват строге заштите Црна пода, од око 40 хектара (прашумски комплекс црног бора).

Дурмитор са кањоном Таре представља ријетку оазу величанствене и ненарушене природе са 18 глечерских језера, много клисура и пећина, ендемичним врстама биљака, па и животиња. То је јединствени музеј природе који је отворен свим њеним поклонцима. Изградњом савремених путева према срцу овог региона, Кабљаку на Дурмитору, све је више посјетилаца - оних који долазе из истраживачких побуда, као и све бројнијих туриста који на Дурмитору налазе окрепљење. За сада до Кабљака води асфалтни пут долином Таре од Мојковца, станице на прузи Београд - Бар, а гради се и савремени пут од Црвља, који се са претходним путем спаја код чувеног моста на Ђурђевића Тари. Смјештај на Дурмитору је осјетно побољшан изградњом новог хотела.

Прашума у подножју Бјеласице

У ланцу заштићених природних љепота од три карике, који се протеже од сјевера ка југу Црне Горе, Биоградска гора заузима средину. Подручје парка биће проширено са нових 1800 хектара укључивањем у заштићену зону масива планине Бјеласице, затим Урсудиног, Шинског, Пешића и других мањих језера.

Највећу вриједност овог парка чини прашумски резерват од 1800 хектара, који је централни дио заштићене површине од 6 200 хектара. Иако је у овом парку режим заштите релативно строг, посјетиоци ће моћи да га користе у туристичко-рекреативне сврхе, а биће дозвољен и риболов.

Зона националног парка Довћена, која је досад обухвата-
ла 2 000 хектара, проширује се за нових 1200 метара површи-
не под буковом шумом, која има искључиво заштитни карактер.
Највећу природну и меморијалну вриједност има средишњи дио
парка са Штировником и језерским врхом, односно Његошевим
маузолејом.

Националним парковима у Црној Гори биће обухваћено 43,1
хиљада хектара. До средишта сва три парка воде добри путе-
ви, тако да је олакшан приступ посјетницима. Ово је посебно
значајно за наше исцљенике, углавном старије људе, од ко-
јих сваки пожели да приликом посјете завичају понесе у орду
понешто од оног што нуде национални паркови Црне Горе. А то-
га није мало. У то су се већ увјерили многи љикови посје-
тиоци, у то ће су увјерети и сви други који буду долазали.

Милутин Ђаковић.

Из: Завичај, 1977, број 206,
новембар, с. 9.

ВОЈВОЂАНСКИ ЦРНОГОРЦИ

Дошли су оvdје, у равну Војводину, из црногорских крме-
ва првих поратних година неким "влаком без возног реда", но-
сећи са собом неколико завежљаја одјеће и обуће. Ношени су
и успомене на тешке године живота на катунским, љењавским,
ријечким и црмничким кршевима, одакле је вековима пут водне
у далеку Америку, Аустралију или неку другу прекоморску зе-
мљу. После је ослобођења, у новој Југославији, велики број
породица из старе Црне Горе добио је у бачкој равници лије-
пе куће и комплексе земље о којима некад ни сањати није
могао. Населило се тако око 5 хиљада Црногораца у Сегедину,
селу у срцу бачке равнице коме нови становници дадоше име
Довћенац, да их вјечно подсећа на стари крај, на Довћен, ош-
робод црногорски, на родну Црну Гору. И као што је село до-
било име Довћенац, и радне организације и институције у ов-
ом мјесту добише имена личности из старог краја. Име цео-
вика Његоша добило је културно-умјетничко друштво, затим

овданије пољопривредно добро. Кафана у центру села се зове "Петњије", једна друга тамо "Обод". Једна од главних улица носи назив "13. јул", а то је Дан устанка црногорског народа.

Међу шубарама видјеле су се тада, а и данас се виде, црногорске капе. Измијешали су се овдје Црногорци и Мађари, а има и других националности. Сви се добро слажу од првог дана. Овдје се не пита "ко се како крсти". А већину становника чине Црногорци.

Данашњи Ловћенац није више ни налику на некадашњи. Нови китељи су доста учинили да се он промијени. Центар села, које са 4500 становника и свим оним што има, може бити и градић, окружен је пословним и стамбеним зградама. На једном углу је дом културе, испред њега споменик палим у борби за слободу 1941-1945. године. Њих је око 460. Обилежје је постављено ту недавно, на тридесету годишњицу досељења у Војводину.

У центру Ловћенца је и нова школа, модерна зграда, једна од љепших у Војводини. Мало даље на брзијегу је базен за пливање. Један број улица је асфалтиран посљедњих година. У све куће је доведена вода. Све је то урађено самопринором мјештана али и учешћем пољопривредног добра "Његош". А кад је о "Његошу" рјеч, треба рећи да у овој радној организацији ради велики број мјештана. Захваљујући њој увелико се измијенио начин живљења војвођанских Црногораца.

Досељеници су измијенили изглед мјеста, али и мјесто мијења њих. Данас су већ стасали младићи и дјевојке који су овдје рођени, далеко од завичаја својих очева. Већина их је изучила школе и растурила се по Војводини, неки су у Београду и по другим крајевима земље. Остали су неки и овдје, у Ловћенцу, да помогну колико могу, да се одуже "Његошу" и његовим радним људима.

Рекли су нам у Ловћенцу да њихово пољопривредно добро води јединственој политици стипендирања. Даје стипендију сваком младићу и дјевојци из Ловћенца. Једини је услов да учни, а радиће гдје сам нађе за сходно. Ипак, доста их дође и овдје, јер Ловћенац је лијепо, привлачно и веома прометно мјесто.

Младе војвођанске Црногорце можете често срести у зави-

чају њихових очева - у Цетињу, Бару, Боки Которској, Тигранграду. И млади из тих крајева, нарочито они укључени у културно-умјетничка и спортска друштва, мађу се често оvdје. А кад они дођу, зна се, дворане и спортски терени су пуни, и публика више навија за госте, јер су они оvdје, у ствари, домаћи, најближи.

Новак Јовановић.

Из: Завичај, 1976, број 189,
јуни, с. 24.

НОВО ЛИЦЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Прошло је пет година од оног априлског дана када је Црну Гору, посебно њен јужни дио погодио катастрофални земљотрес. Да се подјетимо: тог јутра, 15. априла 1979. године, земљотрес је однео 98 људских живота, оставио 1700 повријеђених и уништио огромна материјална добра. Послије земљотреса стизала је помоћ у најразноврснијим облицима. Посебно су се у томе истакли иселјеници. Одмах послије земљотреса почела је обнова и изградња порушеног.

Обнова ће трајати до 1989. године

Сада када се оцјенује петогодишњи период обнове и изградње са задовољством се може констатовати да су сви најважнији послови и задаци: смјештај и збрињавање становништва, обнова инфраструктуре, организовање производње и изградња школских и здравствених објеката, већ завршени, мада ће обнова тећи све до 1989. године. Још нијесу обновљени стари градови и многи историјски и културни споменици.

Обнова и изградња стамбених зграда, као приоритетан посао, одвијао се према утврђеним програмима. То значи да је прво обезбијеђен смјештај, затим обновљена инфраструктура: школа, објекти здравства, социјалне и дјечје заштите, а унаред с тим да се приступило оживљавању производње и заштите споменика културе.

За протеклих пет година од земљотреса изграђено је и

санирано преко 5500 станова. То је био велики посао који је успјешно обављен.

Обнова привредних објеката

Сви производни капацитети још раније су оспособљени за интензиван рад. Обнова порушених објеката обављена је на савременим техничко-технолошким основама: солана "Бајо Секулић" у Улцињу, индустрија грађевинског материјала, прије свега фабрика "Рачица" у Тивту, затим Индустрија клизних лежаја, Фабрика за производњу уља и детерџената "Ривјера" у Котору за које се у Грбљу подиже нова индустријска зона. Обновљено је и проширено бродоградилште "Вељко Влаховић" у Бијелој и обновљена и проширена Барска лука која је сада оспособљена за промет пет милиона тоне робе.

Највећи резултати у области привреде постигнути су у обнови и изградњи туристичких објеката. Прије земљотреса туризам у Црној Гори имао је 125000 лежаја у свим врстама смјештаја. Сада има 140000. Нови хотели су подигнути у Улцињу, Бару, Будви, Петровцу, Рибну, Цетињу и Херцег-Новом.

И стари градови се обнављају

Акција на обнови културно-историјских споменика најспорије је текла због потребе потпунијег истраживања локалитета са становишта геолошких, геодетских, сеизмичких и других припремних радова, у циљу обезбеђивања обнове и ревитализације без ризика од евентуалних нових потреса. Раније су обављене санације појединачних културно-историјских споменика међу којима су били најзначајнији: Државни музеј, Његовева Биљарда, Владин дом и неки други објекти на Цетињу, Дворац у Тополици у Бару, Дворац у Никшићу и неколико објеката у Котору (Поморски музеј, Дом културе и др.) и других појединачних објеката у приобалном дијелу Црне Горе. Они су обновљени и већ их обилазе туристи из земље и иностранства. Потпуна санација и ревитализација споменика културе и старих поморских градова трајаће знатно дуже.

Обнова и изградња приобалног дијела Црне Горе очит

је примјер како човјек може успјешно и релативно брзо над-
владати катастрофу.

Владо Гојинић.

Из: Завичај, 1984, број 283,
април, с. 5.

"НАШЕ ЋЕ СЕНИ ХОДАТИ ПО БЕЧУ..."

(седамдесет година од Сарајевског атентата)

Те, 1914. године 28. јун је био ведар и сунчан. По ули-
цама и на кућама Сарајева вијорили су се заставе. Сарајлије
су изишле да дочекују престолонаследника Хабсбуршке монархи-
је Францу Фердинанда који је, како генерални инспектор ње-
них оружаних снага, пре тога присуствовао војним маневрима.
Док је био међу војницима, његова жена чекала га је у сая-и
Илици, разгледајући цркве, манастире, сиротиншта и фабрику
ћилима. Сада су из Илице возом кренули за Сарајево. У унифо-
рми аустријског коњичког генерала, Надвојвода је био споко-
јан, а на железничкој станици у Сарајеву, где му је приређен
свечан дочек, и веома расположен. Колона аутомобила кренула
је затим Апаловом обалом пут Баледије, градске већнице. Фер-
динанд је изразио жељу да колона не иде брзо како би могао
што боље да разгледа Сарајево.

Било је свечано, људи су клицали, поздрављали га. У
мноштву народа било је и неколико младих који су се, такође
радовали његовом доласку у Сарајево, али не зато што су га
волели, већ зато што су веровали да ће остварити свој сан -
да га убију.

Чланови "Младе Босне" још када су сазнали да ће допуто-
вати у Сарајево одлучили су да изврше атентат на Францу Фер-
динанда. То је било месец дана раније, а Гаврило Принцип, Не-
дељко Чабриновић и Трифко Грабех тада су се налазили у Бео-
граду. Требало им је осам дана да стигну у Сарајево, направ-
но, тајно и са бомбама, пиштољима, муницијом. Посебно су би-
ли радосни што је тог дана био Видовдан, празник који је
још од косовске битке живео у мислима и срцима свих Срба, а
нарочито оних који су још били под окупацијом. Уочи Видовдан-

на, касно у ноћ, Принцип је посетио гроб Богдана Жерајића, којим је 1910. године извршио неуспели атентат на поглавара Босне и Херцеговине, аустријског генерала Варешанина, а затим се убио. У исто време Недељко Чабриновић писао је једном свом пријатељу: "Сутра је Видовдан. Сјећаш ли се Милошева завјета? Сјећај се и Ти мене и не заборави ме!"

Колона аутомобила кретала се дугом, кривудавом улицом. Педесетогодишњи Надвојвода, са заврнутим хусарским брковицама, разгледао је са интересовањем оријентални град и отпоадраљао људима. Тачно у десет часова и десет минута један младић је неприметно извадио ручну бомбу, активирао упалач и хитио је у правцу кола у којима се налазио Фердинанд. На њакофт, Надвојводин возач је то приметио и дао гас, па је бомба пала на спуштени кров, склизнула и затим експлодирала код левим точком следећих кола. Младић који је бацао бомбу, био је типографски радник Недељко Чабриновић. Атентатор је скочио преко зида у Милџацку, али је одмах био ухваћен. На питање како се зове, одговорио је: "Ја сам српски јунак"! Надвојвода је, по протоколу, продужио према Већници. Рекао је: "То је био неки лудак. Господо, наставимо по програму". У Већници је, међутим, на поздрав градоначелника, који је израдио срећу што се престолонаследник налази у њиховом граду, прекинуо говорника речима: "Ја долазим у Сарајево у пријатељску посету, а на мене бацају бомбе. То је нечувено!" После тога колона аутомобила наставила је пут сарајевским улицама по предвиђеном плану.

Атентатори су, међутим, били распоређени у граду на разним местима. Када се аутомобил Фране Фердинанда појавио близу моста на Милџацки Гаврило Принцип испалио је смртоносне хице. Млади атентатор, гимназијалац Принцип одмах је ухваћен, а убрво и остали завереници. На саслушању Принцип је рекао: "Када сам прије мјесец дана дошао у Сарајево, добио сам од једног комите, чије име не знам, браунинг - пиштољ, с којим сам пошао у Сарајево да извршим атентат на престолонаследника једино зато јер је у њему оличена највиша власт, чији укасни притисак осјећамо ми Југословени". Пошто је изразио жаљење што је убио и његову жену, јер то није жело, најавио је поносно: "Злочинац нисам јер сам уклонио о-

нога који је чинио зло..."

Одмах после атентата настао је прогон Срба у Босни и Херцеговини. У Сарајеву су многе радње српских трговаца биле опљачкане и демолиране. Атентатори су осуђени: Вељко Чубриловић и Данило Илић су обешени, а Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић и Трифко Грабеж осуђени су, како малолетници, на тешку робију. Гаврило Принцип требало је да одлежи у тамници непуних 20 година. Тада је он имао непуних 20 година. Умрли су у казаматима тврђаве Терезин, у Чехословачкој, не дочекавши слободу.

У међувремену овај догађај искористили су аустро-немачки империјалисти да нападну Србију. Тако је почео први светски рат. У време када су аустро-угарски војници ушли у Београд, Принципа су спроводили у Терезин. Када га је стражар о томе обавестио, Принцип је рекао: "Србија може бити окупирана, али неји побеђена; Србија ће једнога дана створити Југославију, мајку свих јужних Словена". Тада су у њему почеле да оживљавају успомене на боравак у Београду. Искључен у Сарајеву из гимназије због везе са једном ђачком противаустројском организацијом, Гаврило Принцип пошао је 1912. године пешце у Београд. Маља му је била да настави школовање, али и да бар део живота проведе у слободној Србији. Када је прешао границу пољубио је српску земљу. Често је шетао Калемегданом и рецитовао песме Милана Ракића. Пошто се Србија припремала за рат против Отоманског царства, Принцип се, као и многи његови другови из Босне, пријавио као добровољац. Из Прокупља писао је брату: "... Идем пут Душановог града, бићу сретан ако ме приме у добровољце". Ни су га примили због слабе физичке конституције. Али, наставио је школовање и успоставио везе са организацијом "Уједињење или смрт". Још једном је дошао у Београд, 1913. године, где је положио пети и шести разред гимназије. После тога дошло је тајно путовање у Сарајево и атентат.

Живот у тамници у Терезину био је тежак, али се Гаврило Принцип држао херојски. Здравље му је, међутим, било нарушено, па му је једна рука била ампутирана. Умро је од туберкулозе 28. априла 1918. године. Тајно је сахрањен јер су га се и мртвог плашили. Екзумација посмртних остатака изв-

дана је 9. јуна 1920. године. Принципови, као и посмртни о-
стаци Чабриновића и Грабежа, који су, такође, умрли у Тере-
зину, пренети су у Сарајево и сахрањени у заједничку гроб-
ницу хероја "Младе Босне". Том приликом на зиду ћелије у
којој је живео Принцип откривени су његови стихови:

"Наше ће сени ходати по Бечу
Лутати по двору, плаше и господу".

Као што видимо, и Принцип је писао стихове. Био је скро-
ман па их није показивао другима. Једном је Иво Андрић из-
равно жаљу да прочита његове стихове. Принцип је обећао да
ће му их донети. Ипак, није их донео. Када га је Андрић упи-
тао зашто, одговорио је да их је уништио.

Андрић, који је, такође, припадао групи напредних интеле-
ктуалаца и писаца у Босни, забележио је 8. јуна 1912. го-
дине у свој дневник: "Данас је Јукић (Лука) починио атен-
тат на Чуваја. (Славко Чувај био је хрватски бан и краљев-
ски намесник; распустио Сабор, гушио штампу, уводио поли-
цијске мере). Како је лепо да се затежу тајни конци дела и
буне. Како радосно слутим дане великих дела. И диже се и го-
ри хајдучка крв". Годину дана касније Андрић је писао: "Чи-
таво наше друштво хрче недостојно, само су песници и атен-
татори будни".

Писали су, дакле, стихове и револуционари, као што је
био Гаврило Принцип. Али су револуционари инспирисали и мно-
ге песнике да о њима испевају лепе песме. Такав је случај
и са Гаврилом Принципом.

Р.Николић.

Из: Завичај, 1984, број 285,
јун, с. 16-17.

У БОСНУ

Дани пролазе један за другим. Као да смо јуче прешли Са-
ву! А у ствари - лето је већ прошло, јесен нас већ подоје-
ћа на себе дугим, хладним кишима и лишћем које нагло жути,
румењи, и у јатима, шумтећи, пролијеће на све стране ношено

вјетром.

Живимо у шуми. Офанзива коју је непријатељ предузео на слободну територију у Срему уништила је и оне остатке Сремске Раче. Немамо више ни једне куће!

У нашем логору дошло је послједњих недјеља до великих промјена. Сад смо ми одред у правом смислу! Петроварадински гарнизон предао се, једним својим дијелом, војвођанским јединицама, па нам је Главни штаб послао двије стотине људи, бивших домобрана, све Муслимана из Босне, под оружјем и одремом. Од њих смо формирали батаљоне, јер су сви изражали спремност да се боре против усташа, четника и Нијемаца. Сад имамо три батаљона, и само чекамо прилику па да се пребацимо у Босну.

А кише учесташе. Живот у шуми постаје тежак и сваког дана све тежи. Што нам је најгоре, није могуће организовати живот у одреду онако како то треба. Одред живи ненормалним животом - нема акција. Штаб у садашњем тренутку није у стању да створи један толико-колико реалан план. Све је везано за прелазак у Босну, а прелазак се још не може сагледати. Не знамо тачно колике су четничке снаге у Семберији, али претпостављамо да су прилично велике. Изгледа да су се они концентрисали у равници и пробијање кроз њихову масу могло би бити врло опасно и тешко за наш одред. Осим тога, есесовци се још увијек налазе у Босанској Рачи, што значи да су и њихове снаге у Бијелини знатније. Ко зна да ли би нам у таквој ситуацији уопште и пошло за руком да се пробијемо преко Мајевце и да пређемо цесту Тузла-Зворник, и тако дођемо у додир с нашим снагама које се налазе у Бирчу и око Романје!

Непрекидно слушамо радио. Црвена армија напредује, други фронт у западној Европи све се више приближава границама Њемачке, наше јединице на све стране прелазе у офанзиву, а ми овдје сједино, држимо положај, вршимо обуку, приковани за ове шуме, без наде да ћемо их се скоро ослободити.

... Сви су жељели да се прекине ово стање неактивности, сви су се залагали Босне и сви су мислили на борбу с четницима... Већ нам је додјало да слушамо њихово пијано подврискивање на оној страни!

И тако донесо-смо одлуку. Почесмо се вриједно припрема-

ти. Шеста војвођанска бригада позајми нам један тешки митраљез и један баљач. На тај начин ће озбиљно потпомоћи наше пребацивање преко Саве и ликвидирање четничких положаја на обали.

Најзад, дође и тај дан.

Спустила се тамна, облачна ноћ. Налазимо се на обали Саве. Пред нама се црни празнина, тамо гдје је вода која се не види. Само се чује како таласи заљускају обалу, како завечи лапац на чамцу и неко ордитим шапатом стишава борце.

Тамо, на оној страни, према нама, на два-три мјеста, горе ватре, око њих се назиру прилике људи који се крећу. Чује се гласан разговор, довикивање, пјесма и нечија тешка цовска. То су четнички положаји - ровови на обали Саве, који иду одавде, од Раче, па све до Брезова Поља, близу Брчког.

Наша два батаљона одређена да изврше напад стоје спремни на обали. Трећи је добио задатак да обезбјеђује леђа и да, ако се покаже да је пробој успио, и сам пређе на другу страну. А онда, одмах брз покрет у правцу Мајевце!

Напад поче.

Баљач избаци једну мину, која паде негдје у воду, близу супротне обале. На муњевитој свјетлости експлозије ми на тренутак видјесмо стуб воде како полетје увис. На четничкој страни чу се неколико изненађених узвика уплашених људи, па онда завлада мртва тишина. А наш баљач брзо поправи нишан, па мине почеше падати по обали, све око четничких положаја. Тешки митраљез одмах приступи свом послу, његови дуги рафали зајеваше самртну пјесму. Чамци пођоше.

И не прође ни неколико минута, а на оној страни одјекнуше побједнички узвици наших бораца који су заузимали четничке ровове. Баљач и митраљез обуставише ватру. Пребацивање чамцима се убрза.

... Ноћи у шуми постале су хладне и непријатне. Све чеће пада у дуге, хладне кише, све мање наше бајте да нас заштите од влаге која се увлачи са свих страна и пробире до коже, цунећи тјело језом. Ложице огромне ватре и дан и ноћ, грјемо се и сушимо око њих и мислимо о Босни.

У нашем логору се пјева. Пјевају наши борци Муслимани пјесме свог родног краја. Све те младеће отргас је вихор ра-

та од њихових кућа и бацно их у крајеве у којима они никад раније нису били и о којима ништа нису знали. Већина од њих, сигурно, није разумијевала ништа од свега онога што се око њих дешава. Потјерали су их у војску, повели их у борбу, и они су пошли. И шта се десило? Далеко од Босне, у Петроварадину, мисао народноослободилачке борбе нашла је себи пута до њихове свијести! Њима је наједном постало јасне све оно што раније нису знали. И они су се предали. Са читавим наоружањем и спремом они су прешли на страну народноослободилачке војске. И ево, сада се налазе ту, у дубини Босутских шума, спремни на крену у свој завичај, спремни да се боре за његово ослобођење. Пјевају ти младићи тужне пјесме свог краја, и те пјесме чудно одјекују у овим столетним српским шумама. Другови их ћутке слушају.

На махове, у прекидима пјесме, чује се далека тутњава борбе у Србији. Негдје у даљини пријетећи ричу топови. Одјекне понеки хитац пушке с моста или отегнут рафал митраљеза испуни шуму стравичном јеком. Тамо, на мосту, од прије неколико дана, налазе се четници. Есесовци су се негдје повули.

Шуме крошње гранатог дрвећа, суво лишће долијеће однекуд из таме у круг наше ватре. Пишти сирово дрво, на све стране се шири оштар мирис дима. А борци занесено пјевају и с чежњом мисле на свој крај.

А ноћ пролази...

... Зворник је сада наша важна тачка. Једина сигурна веза са Србијом, етапа на путу између Тузле и Србије, мјесто пуно наших разних магацина и позадинских установа. Осим двију десетина бораца који припадају повјереништву Озне и неколико курира Команде мјеста, ми у Зворнику не затекосмо ни једне наше јединице. Зато одлучисмо да и ту оставимо један батаљон, а да с трећим продужимо према Тузли.

До наврх Снагова, идући опрезно, с побочницама и далеко истуреном претходницом, стигосмо без икакве неприлике. Почесмо се већ спуштати према Цапардама, некадашњем устанком упоришту од кога су сада остале само нагорјеле зидине, кад нас је једна жена, Муслиманка, упозори да су у Цапардама четници. Не зна, вели, колико их има, али јој се чини да је

нас више. Не дира у никога, нешто као да чекају.

Посласмо један вод са неколико аутомата и са два пушкомитраљеза да брзо иде испред колоне према Шапардама и да извиди шта то тамо стварно има. Убрзо по доласку вода отвори се на Шапардама снажна ватра аутомата и пушкомитраљеза, којој је одговарало несређено пушкарање. Пушкарање се нагло удаљавало.

Наша колона ишла је даље без задржавања, и кад изишмо на Шапарде, затекосме тамо наш вод који је растјерао четничку заједу и спремао се да крене даље. Четници су побјегли. Чули су се однекуд недалеко како вичу и псују. Појединачни пуцаји њихових пушака слабо су праскали негдје у долини.

Тек што пођосмо даље, на нас запуцаше с обје стране цесте. Пупало је с коса и из заселака расијаних недалеко од цесте. Нишмо могли да видимо оне што на нас пуцају, али смо их непрестано чули. Чули смо четнике како нам псују, чули смо зеленокадровце како алачу да се, тобоже, спремају на јуриш.

Посласмо десетине лијево и десно. Но непријатељ нигдје није хтио да прими борбу, повлачио се пред нашим борцима, а онда, кад се они врате, настављао да пуца, да нас зачekaва, приближавајући нам се на понеким мјестима.

Ријешисмо напољу етку да идемо не реагирајући на палбу. Меци су свирали око нас, срдито фрктали забијајући се у меку земљу, дизали облачиће прашине распрскавајући се у судару с камењем. А ми смо ишли даље, и, зачудо, нико нам није био ни равен! Некако се сви навикнусмо да идемо тако под ватром, да се нико више није ни сагинео! Као да и не пуца нико на нас, као да нас се ништа не тиче урнебесна дерњава, којом непријатељ више храбри себе него што се нада да ће нас поплашити. И то је тако трајало више од два сата, а онда зеленокадровци и четници изгубише живце, престадоше да иду за нама и негдје останаху. Но не престадоше да пуцају! Иза нас се још дуго губила јака њихове узалудне палба.

У Међан отигосмо с мраком. Ту затекосмо један батаљон Муслиманске бригаде. Ријешисмо да се ту одморимо, да вечера-

мо, па ћемо још исте ноћи наставити даље. Од Међана до Тузле има нешто око седамнаест километара. Мени се чини да то није много и да због тога не би имало смисла да чекамо дан, поготову кад ће се тешко наћи мјеста за коначан нашег батаљона у том малом муслиманском селу, у коме је већ смјештен један батаљон. Боље би било, мислио сам, да ми, чим вечерамо, кренемо даље. До зоре ћемо се већ смјестити у Тузлу, и борци ће онда моћи лијепо да се одмарају.

Штаб одреда био је истог мишљења, и тако ми одмах по вечери кренусмо. Другови из Муслиманске бригаде посавјетоваше нас да не идемо преко Пожарнице, јер тамо нема никаквог нашег обезбјеђења од четника, него да скренемо лијево с цесте, па да идемо преко Чаклавића. Тамо је други батаљон исте бригаде, туда је пут сигуран.

Да нисмо ишли у Тузлу и да то није било последице више од четири мјесеца проведена изван Босне, ја бих први предложио да се покрет обустави, да ноћимо тамо гдје смо се затекли - толико је било тешко тумарати по мрклој ноћи, кроз некакве невидљиве потоке расквашених, блатњавих обала које су се осипале бацајући у воду и коње и људе. Прелазили смо преко небројених платица које су се љуљале под ногама, заглибљивали се по неким путевима и споро одмицали, нестриљиво очекујући да чујемо да смо најзад избили у Чаклавиће. Али нико није знао да нам каже да ли смо близу или нисмо. Остајало је да се држимо тог пута, који је више лично на неку разровану вододерину него на пут и био више препрека кретању него ишта друго.

... Негдје пред нама одјекну узвик:

"Стој, ни корака даље, пуцамо..."

Стадосмо.

"Ко иде?" - упита нас неко из таме.

"Иде Мајевички одред, Трећи батаљон... ко је тамо?!"

Не одговорише нам. Само примијетисмо да се тамо нешто сашаптавају.

"Ко је тамо?" - поново узвикну Радивоје - "Одговарај или пуцамо!"

У нашем батаљону зашљопаше затварачи.

Неко на оној страни као да се препаде од тог страшичног

звук челика, па нам довикну дрхтавим гласом:

"Покосијемо вам митраљезом... не мичи..."

Осмислјехних се уморно. Дискусија је почела, то је главно. Некако ћемо се већ споразумјети, знам то сад сигурно, тако то већ бива.

Налазили смо се на прилазима Тузле.

Тузла је спавала предјутарњим сном кад смо у њу улазили. Мирно су горјеле свијетлице уличног освјетљења. Наши кораци јасно су одјекивали пустим улицама. Негдје далеко рикао је мотор камiona који је неко покушавао да упали. На истоку, изнад лумовитих коса, свијетлила се пруга свитања.

"Ево" - мислио сам - "дођосмо у Тузлу!"

И та узбудљива мисао није ме ни начас напустила. Понављао сам је у себи без престанка и сав био испуњен радошћу.

Славко Мићановић. С Мајевце и Семберије.

Из: Босанскохерцеговачка проза П.-Сарајево: Веселин Маслеша, 1984, с. 120-132.

SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA

Geografski položaj

Bosna i Hercegovina ima površinu od 51564 kv. km., što čini 20,7 odsto površine Jugoslavije. Ova republika zauzima centralni dio Jugoslavije. Nedaleko od Sarajeva, glavnog grada Bosne i Hercegovine, nalazi se geografski centar Jugoslavije. Ispresijechana planinama, rijekama i dolinama, Bosna i Hercegovina je interesantan geografsko-geološki mozaik.

Na sjeveru ove republike prostire se južni dio Panonske nizije. Prema jugu teren se talasasto uzdiže do preko 2000 metara nadmorske visine, da bi prema Jadranskom moru opet opadao. Bosna i Hercegovina izlazi na more dužinom od dvadesetak kilometara.

Iako ispravito planinska zemlja, Bosna i Hercegovina je bo-

gata vodenim tokovima. Ona je hidrografski podijeljena na dva slivna sistema - crnomorski i jadranski, što je uslovljeno položajem visokog lanca dinarskih planina. Za mnoge rijeke Bosne i Hercegovine karakteristično je da se probijaju kroz stjenovite klance, čineći tako klisure i kanjone, kao što je slučaj s Neretvom, Drinom, Vrbasom, Unom i mnogim njihovim pritokama. Jedna od odlika ovih rijeka je da imaju jak nagib od izvora do ušća.

Reljef Bosne i Hercegovine je veoma raznolik i složen. Svega oko 8 odsto njenog prostranstva su površine ispod 150 metara nadmorske visine. Srednja nadmorska visina iznosi 693 metara.

Klimatski se Bosna i Hercegovina dijeli, uglavnom, na dva rejona. U južnim dijelovima prevladuje mediteranska klima sa blažim zimama i mjestimično sa dosta visokim temperaturama i obilnim padavinama u hladnijem godišnjem dobu, dok u sjevernoj polovini klima ima kontinentalno obilježje, sa izrazitijim zimama i toplijim ljetima.

Stanovništvo

Bosna i Hercegovina, prema procjenama krajev 1976. godine, ima oko 4 miliona stanovnika. Prilikom popisa od 1971. godine ova republika je imala 3,746 III stanovnika (18, 5 odsto stanovništva Jugoslavije): Muslimana 1,482 430 ili 39,6 odsto, Srba 1,393 148 ili 37,2 odsto, Hrvata 772 491 ili 20,6 odsto i 98 042 ili 2,6 odsto pripadnika drugih naroda i narodnosti.

Prirodni priraštaj u Bosni i Hercegovini je veoma visok i iznosi 13,1 na 1000 stanovnika, a jugoslovenski prosjek je 9,4. U Bosni i Hercegovini na 1 kv.km živi 73 stanovnika, dok je jugoslovenski prosjek 80 stanovnika na 1 kv.km.

Za posljednjih 10 godina stanovništvo Bosne i Hercegovine uvećalo se za oko 400 000 novih žitelja. Porast stanovništva izrazit je od prvih poslijeratnih godina. U toku rata stanovništvo ove republike znatno smanjeno - u borbama za oslobođenje zemlje, od fašističkog terora, u koncentracijskim logorima - život je izgubio njen svaki četvrti stanovnik.

Kada je rat bio završen, godine 1945, većina stanovništva ove republike (oko 80 odsto) živjela je na selu i izdržavala se od ekstenzivne poljoprivrede. Industrijalizacijom republike, razvojem društvene djelatnosti, intenziviranjem poljoprivredne proizvodnje došlo je do velikih migracionih kretanja, što je uslovalo naglo povećanje gradskog stanovništva. U ovoj republici danas ima 40 odsto poljoprivrednog i 60 odsto gradskog stanovništva.

U Bosni i Hercegovini vijekovima sajedno žive pripadnici više religija: islamske, pravoslavne, katoličke, jevrejske, starokatoličke, grčkokatoličke, evangelističke i dr. Sve vjerske zajednice imaju isti pravni položaj i jednake su u pravima i dužnostima. Svim građanima zajemčena je sloboda ispovijedanja vjere. Vjerske zajednice odvojene su od države.

Kultura i umjetnost

Malazišta u dolinama rijeka Usore, Ukraine i donjeg toka Bosne datiraju iz perioda starijeg i srednjeg kamenog doba. Mlađe kameno doba sastupljeno je, keramičkim proizvodima butmirskih neoličana, ponekad visoke umjetničke vrijednosti. Period bronce i osobito željeza veoma su sastupljeni na ovom tlu.

Brojni su, satim, spomenici rimske i ilirske umjetnosti. Posebnu zanimljivost predstavljaju starohrišćanske bazilike. Oko 50 000 srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika - stećaka sa specifičnim motivima, rasutih po Bosni i Hercegovini, značajan su kulturno-umjetnički spomen. Posebne spomenike prošlosti čini oko 400 srednjovjekovnih utvrđenih gradova.

Poslije pada Bosne pod tursku vlast (1463) nastupili su predominantni uticaji islamskih shvatanja u oblasti arhitekture i likovne umjetnosti. Džamije, građene u savarsko-vizantijskom stilu, predstavljaju najveću likovno-arhitektonsku vrijednost tog perioda.

Uz objekte karakteristične za period austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878 - 1918), zanimljivu vrijednost predstavljaju i spomenici novije istorije.

O ovom blagu prošlosti danas vodi brigu 25 muzeja (u kojima se čuva oko 1 500 000 predmeta), sedam arhivskih ustanova

va, galerija (sa oko 19 000 vrijednih umjetnina), kao i zavodi za zaštitu spomenika kulture.

Poslije drugog svjetskog rata, u bitno izmijenjenim uslovima društvenog života, razvoj kulture i umjetnosti u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini dobija nov zamah. Uoporedo sa snažnim privrednim rasvojem podignuto je mnoštvo kulturno-prosvjetnih ustanova i biblioteka, čitaonica, narodnih univerziteta.

U Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini postoji šest profesionalnih, 11 amaterskih i pet dječijih pozorišta. U sklopu Narodnog pozorišta u Sarajevu su, takođe, opera i balet. U posljednjih nekoliko godina ova pozorišta daju ukupno godišnje preko 1 800 predstava. Značajan doprinos ovoj umjetnosti daje i 170 kulturno-umjetničkih društava u kojima se okuplja oko 15 000 članova.

Podaci iz 1939. godine kažu da je u Bosni i Hercegovini tada bilo 38 biblioteka. Prema posljednjim podacima ima ukupno 2 634 biblioteke (sa više od 7 miliona i 200 hiljada knjiga), a od toga 42 naučne, 74 stručne, 107 narodnih i 2 411 školskih biblioteka.

Najstarija je Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu. Osnovana je 1537. godine i posjeduje bogatu orijentalnu literaturu. Najveća biblioteka je Narodna biblioteka u Sarajevu, osnovana poslije oslobođenja.

Godine 1939. u Bosni i Hercegovini nije postojalo ni jedno izdavačko preduzeće. Pokretanje i širenje izdavačke djelatnosti bila je jedna od prvih mjera Vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945. godine. Danas se izdavačkom djelatnošću bave "Svjetlost", "Veselin Masleša", "Oslobođenje" i "Zadrugar" u Sarajevu, "Književna komuna" u Mostaru i "Glas" u Banjoj Luci. U posljednjih nekoliko godina, broj izdatih knjiga kreće se oko 700 godišnje (sa ukupnim tiražom od oko pet i po miliona primjeraka). Izdavačka djelatnost zadovoljava široke kulturne potrebe - od afirmacije djela iz kulturne baštine naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, do praćenja kretanja u svjetskoj nauci, kulturi i književnosti prevodenjem najboljih djela.

U Bosni i Hercegovini izdaje se preko 300 listova i časopisa, od čega su dva dnevna, a ostalo sedmični, petnaestodnevni i mjesačni.

Činjenice o Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini. - Beograd: Jugoslovenska revija, 1977, s. 7-12, 49-51.

NA RASKRSNICI PUTEVA

Stižući željeznicom sa sjevera u Bosnu, putnici su dugo saokupljeni siluetom starog srednjovjekovnog grada Doboja, koji se nakon Save i Broda prvi nudi pogledu. On svojim položajem i upečatljivim izgledom kao da kruni predio oko ušća Usore i Spreče u rijeku Bosnu, te najavljuje ostatke sličnih utvrda što će na tom putu slijediti (Maglaj, Vranduk, Visoko) ili ostati nešto po strani (Boboj, Tešanj, Bobovac).

Malo je poznato da se ovaj tvrđi grad - koji je na nekom ranijem suhozidu, između XII i XIII vijeka, ovdje podigao nepoznati vlastelin župe Usore - može vezati i za austrijskog konzula Josipa Mitesera, što ga je Ivo Andrić uzeo za jednog od junaka svoje čuvene "Travničke hronike". On je, naime, obavljajući tajne zadatke u pribiranju materijala što je trebalo da posluže austrijskoj armiji sa njen prodor na ove prostore, u isturenom dijelu tadanjeg bosanskog vilajeta veoma tačno opisao, skicirao i nacrtao turske fortifikacije Dervente, Vranduka, Tešnja i Travnika. Tako nam je preostao i podroban nacrt, kao i veoma dobro načinjen crtež dobojskog grada, prema kojemu je kasnije, 1964. godine, izvršena rekonstrukcija i konzervacija ovog objekta.

Prenda se dobojska utvrda prvi put pominje početkom XV vijeka, a zapravo u vidu oznake njenog podgrada (trga ispod grada) koja glasi: "... in Uxsora subtus castrum Doboi", gdje su logorovali vojnici ugarskog kralja Sigismunda prilikom svog pohoda protiv bosanskog kralja Ostoje, tačnije 28. juna 1415. godine, usko područje uteka Usore i Spreče u Bosnu - nalazeći

se na raskrsnici puteva istok - zapad i sjever - jug - bilo je naseljeno od najstarijih vremena. Tu su čak nađeni i tragovi ljudskog postojanja u paleolitu. Otađa pa do naših dana život se ovdje može arheološki pratiti u neprekidnom kontinuitetu.

Pa ipak, ime Doboja - od njegovog prvog pomena - sve dok ga nisu zauzeli Turci nije gotovo ni pominjano. Godine 1903. grad ima osmansku posadu sa dizdarem Mustafagom na čelu. Nje - gov strateški značaj bio je u to vrijeme velik, pošto se nešto sjeverniji grad Dobor još uvijek nalasio u vlasti Berislavića, a zauzet je tek 30 godina kasnije. Pomicanjem granica turskog carstva na sjever, uloga Doboja uveliko prestaje i njegova posada broji svega nekoliko desetina čuvara. Krajem XVII i početkom XVIII vijeka austrijska granica se stacionira na Savi i Turci sve utvrde u dolini Bosne osposobljavali za odbranu od artiljerijskih oruđa. To se događa i sa Dobojem. Is tog perioda potiču ojačanja na sjevernom i zapadnom zidu gornje tvrđave, zemljani naboj i vrh glave tabije, kao i niz drugih objekata.

Iako pretvoren u jaku tvrđavu na raskrsnici vrlo značajnih puteva, Dobojev nije u našoj historiji odigrao gotovo nikakvu ulogu. Ni sami Turci nisu računali na njegovu snagu, premda su ga i oni podigli na stepen jače utvrde. Svojom rekonstrukcijom i konzervacijom on je danas muzejski objekat, koji kao akcenat prošlosti označava novi grad izrastao ukolo njega. To je duboki akord, bez koga sadašnjost ne bi zvučala svojom potpunosti.

Jan Beran.

Is: Oslobođenje (Nedjeljni pri-
log), Sarajevo, 1986, 9. mart, s. 13.

PLANINA JE OSTALA SAMO

Na samom vrhu vučevske visoravni, daleko od svih puteva i mjesta, smješteno je selo Vučevo. To je malo selo, ima svega petnaestak kuća, okruženih livadama i šumaricama. Ovdje je dugo živjelo nekoliko porodica, ali ih je posljednjih godina bi-

valo sve manje. Odlazili su mlađi, sa njima, nakon nekoliko godina, polako i stariji. Ali, uvijek je neko ostajao. Uvijek - sve do ove zime. Prvi put, nakon mnogo godina i decenija, u stvari, od postanka sela, ove zime Vučevo je ostalo bez i jednog stanovnika. Prošle jeseni iz sela su odselili Čedo Čalasan i njegova žena. Otišli su u Neum kod djece. Tako je ugašeno i posljednje ognjište i planina je ostala sama. Ne vidi se više nijedan dim, ne čuje se više nikakav glas, nema tragova koji bi govorili o prisutnosti ljudi, svuda vladaju samo beskrajna tišina i samoća.

Na Vučevo nije lako izaći ni usred ljeta, a kamoli zimi. Prošla zima bila je teška. Pao je veliki snijeg. Čedo Čalasan počeo je na dan prije nego što će snijeg pasti do Tjentišta, da vidi nije li stiglo kakvo pismo od djece, koja su odavno otišla iz sela. Tu ga je uhvatio snijeg, onaj veliki, prošlogodišnji. Punih dvadeset dana, iako je nekoliko puta pokušavao, nije mogao da izađe do sela. Za sve to vrijeme njegova žena je bila jedini stanovnik Vučeva. Kako joj je bilo, to samo ona zna. To je, kažu, bila posljednja kap koja je prelila čašu, pa su odlučili da odsele za sva vremena sa planine. Tako su i učinili.

Tako je Vučevo je ostalo bez svojih posljednjih stanovnika. A nekada, davno, ovdje je sve vrvjelo od života. O tome dugo i zanimljivo može da priča Mile Čalasan, zaposlen na benzinskoj pumpi na Tjentištu, jedan od zaljubljenika u ova planinu. On zna da su ovdje još prije 65 godina doselili prvi stanovnici. To su bile porodice Novice i Sime Čalasana. Oni su osnovali selo na planini, a kasnije je tu uvijek bilo 15-ak kuća. Kasnije su iz Kruševa na Pivi na planinu isašli i Muzini, a tu je bila i jedna kuća Vračara i Žarkovića. Njegove kuće i danas stoje, ali su to sada samo nijemi svjedoci nekadašnjeg procvata ove male ljudske naseobine. Neke su u posljednje vrijeme popravljaju, renoviraju, ali u njima, uglavnom, stanuju tišina i samoća.

Istina, nije ni lako živjeti na planini, daleko od svih puteva. Međutim, ovdje je polagano, ali sigurno, postepeno prodirale sve ono što se događalo i u dalekom svijetu. Nekadašnja djeca iz Vučeva, đaci i studenti, sada odrasli ljudi, sjećaju se dana kada je u svih petnaestak kuća bilo živo i veselo. Jovan Čalasan, sada zaposlen u Foči, sjeća se s nostalgijom dana kada

je selo živjelo kao i svako drugo, ako ne i ljepše. Samoća je ovdje donosila neke promjene čak i brže nego u druga sela, bliža putevima i bućnom životu. Tako se Jovan Čalasan sjeća da su ovdje odmah poslije rata stigli prvi bicikl i skije, da gotovo nije bilo kuće u kojoj su u dugim zimskim večerima, kad snijeg napada i do dva metra, nije igrao šah, itd. Čak i starije žene znale su da igraju šah i bile dobro "sagrijsane" za njega. Tradicionalni susreti, na koje ih je natjerao život u samoći, održavani su svake večeri u drugoj kući, uz tradicionalnu večeru - kiseli kupus sa suhim mesom u kotlu. Takva sijela trajala su dok zora ne bi zabijelila nad planinom.

Ta vremena su davno prošla. Sada planina živi, uglavnom, dva - tri mjeseca godišnje, preko ljeta. Planina je lijepa i bogata, ali ima jednu veliku manu - nema vode. Jedini veći izvor udaljen je sedam kilometara i nalazi se na planini zvanoj Ulobiće. Tokom zime na Vučevu se može izaći jednom jedinom uskom kozjom stazom koja polazi iz malog sela Čureva na obali Sutjeske. Staza vodi uz Preslicu i izlazi na Vrsinje, a kad taj klanac zaspne snijeg, onda nestaje i posljednji put kojim se može stići na planinu.

Većina onih koji su otišli odavde danas živi u Foči ili obližnjim mjestima, ali ima ih dosta i širom Jugoslavije, u Beogradu, Zagrebu i drugim gradovima. Među mladima se sve češće čuje ideja o osnivanju jednog društva u kojem bi se okupljali prijatelji ove lijepe planine. Razmišlja se o tome da se na neki način obilježi i sve ono što se događalo na Vučevu za vrijeme rata, kada su ovduda protutnjale najžešće neprijateljske ofanzive. I danas se ljudi sjećaju događaja iz 1943. godine, kada su u jednom sbjegu na Vučevu Nijemci pobili četrdeset osmoro djece, žena i staraca, pa se od tada to mjesto u narodu zove Krvave bajte. I ono je, međutim, kao i mnoga druga, bez oznaka i obilježja.

Stariji, koji su došli za djecom u gradeve, sve rjeđe o tome misle i sve rjeđe vraćaju na planinu. Dvojica od njih, Radoš Čalasan i Ratko Mumin, gotovo svake večeri prošetaju preko mosta na Drini, odakle im pogled može odlutati prema Vučevu...

Vlado Mrkić.

iz: Oslobođenje, 1986, 9. februara, s. 12.

MUSLIMANI SRPSKOHrvatSKOG JEZIKA

Nastanak osobnosti Muslimana srpskohrvatskog jezika

Početak novog etnogenog procesa koji je pod vlašću turskih feudalaca zahvatio jedan dio slovenskog stanovništva u našim krajevima, obično se obilježava islamizacijom.

U periodu vlasti turske države u nekim krajevima znatan dio domaćeg stanovništva prihvatio je islamsku religiju.

Ba je islamizacija izvršena, to nije sporno za nauku. Činjenica da se islamizirano stanovništvo i u prošlosti i u sadašnjosti služilo i služi isključivo jezikom autohtonog stanovništva, govori da je njegovo porijeklo autohtono. Nikakav do sada poznati školski aparat ne bi mogao naučiti stranom jeziku stotine hiljada primitivnih stočara, ratara, zanatlija i trgovaca, raštrkanih po bespućima i kasabama, često bez višegodišnjeg dodira sa ne kakvom civilizacijom. Pogotovu to nije mogao učiniti tadašnji školski sistem, sa svojom organizacijom i sredstvima.

Doseljeni Turci, kao vlastodršci, osobito ako su stanovali u kompaktnim naseljima, nisu imali razloga da uče jezik domorodaca. Takav je slučaj sa Turcima u Makedoniji i na Kosmetu. Ako je riječ o raslozima sa učenje jezika, sve i kad bi to bilo izvodljivo u masovnim razmjerama, onda je bilo normalnije da su domaći ljudi, radi potrebe služenja civilizacijom koju su Turci donijeli, trgovine i privilegija koje je donosilo tursko obilježje u to vrijeme, učili turski jezik.

I prezimena porodica govore o njihovom autohtonom porijeklu.

Srbi, Hrvati i Crnogorci imaju ista prezimena kao i Muslimani sa kojima žive ismiješani. To znači da je porijeklo tih porodica isto ili slično.

Veliki broj prezimena muslimanskih porodica održava pojmove iz srpskohrvatskog jezika (Milavić, Ljutić). Česta su prezimena koja održavaju zanimanje osnivača porodica (Kovačić, Ko-

vašević). I ova prezimena govore o slovenskom porijeklu porodica.

Mo, čak i u slučajevima kada je prezime izvedeno iz zanimanja osnivača porodice na turskom jeziku (Saraž, Saračević), to ne ukazuje na tursko porijeklo porodice. Jer, Turci su u naše krajeve donijeli neke dotada nepoznate zanate sa istoka, naravno i sa njihovim istočnjačkim nazivima. Osim toga, kao glavni potrošači zanatskih usluga (vojni garnisoni, viši funkcioneri), Turci su mogli uticati i na turciziranje naziva pojedinih domaćih zanata, po kojima su se onda stvarala prezimena. Na ovakve zaključke navode i prezimena hrišćanskih porodica sa koje se zna da nikada nisu bile islamizirane (Mutapović, Mutapdžić, Kujundžić).

Pošto je u cijelom islamiziranom svijetu, pa i kod nas, uveden običaj da se imena djece određuju na jeziku donosioca islama (Arapa ili Turaka), to je teško, na osnovu prezimena koja su isvedena iz imena pretka, suditi o porijeklu porodice (Smilović, Smilagić, Smilbegović). Mo, sudeći po njihovom srpskohrvatskom jezičnom obliku, nema razloga za sumnju o njihovom slovenskom porijeklu.

Islamizirano stanovništvo, iako nekoliko stoljeća odvojeno od institucija i običaja neislamiziranog stanovništva, zadržalo je mnoge običaje naslijeđene iz prethrišćanskog perioda svojih etničkih zajednica, isto kao i hrišćansko stanovništvo (Vile, vukodlaci i vampiri).

Mada ukazuje na antropološke deformacije uslovljene doseljavanjem ili biološkim miješanjem manjeg dijela domaćeg muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini sa stranim, Špiro Kuličić navodi neke preislamske slovenske običaje, kao dokaz o njegovom slovenskom porijeklu. On navodi običaje vještačkog srodstva, obrede koje se vrše u iste dane bez obzira na religioznu pripadnost, "zemljoradničke i stočarske običaje koji se vrše bilo us poslove oko zemlje i stoke ili još češće o praxnicima u namjeri da se utiče na proizvodnju, ili pak običaje koji se vrše radi zaštite zdravlja ljudi i stike, radi muškog poroda i svakog napretka itd. Ista je stvar i sa narodnim vjervanjima".

Najzad, svi poznati izvori i naučna literatura jednoglasni

su u konstatacijama da je u našim krajevima izvršena masovna islamizacija autohtonog stanovništva. Nikakve masovne migracije turskog etničkog elementa u područja Bosne i Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, nisu zabilježene. Mali broj Turaka funkcionera uprave, specijalnih sanitlija i pripadnika vojnih garnizona, nije mogao namnožavanjem stvoriti tursku etničku zajednicu u tim krajevima.

Proces islamizacije na području Bosne i Hercegovine

Bilo pod uticajem primjera pojedinaca ili odluka bogumilskih rukovodilaca o islamizaciji i apela na vjernike i agitacije u tom smislu, tek u Bosni se počela odvijati intenzivna islamizacija. Jedni su stupali u vojne odrede turskih feudalaca da nastave ratovanje sa katoličkim državama. Drugi su, pod uticajem njihovih vojnih i ekonomskih uspjeha, krenuli za njihovim primjerom.

... U ratnim previranjima na bosanskom tlu, u ofanzivama i kontraofanzivama mađarskih i turskih feudalaca, bilo je pojava da su već islamizirani bogumili prelazili u katoličanstvo, pa se opet vraćali u islam...

Hercegovnački bogumili, nakon zauzimanja njihove teritorije od strane turskih feudalaca, mogli su se skloniti na teritoriju susjedne mletačke republike i odatle nastaviti ratovanje sa Turskom. Ali, to je mogao svakako samo manji dio, jer je saradnja sa Mlecima podrazumijevala katolizaciju, a Turska je bila u usponu. Ostatak se islamizirao ili otišao u pravoslavlje.

I po činjenici da nijedna muslimanska porodica ne pamtí svoje hrišćansko porijeklo (osim slučajeva izvjesnih feudalnih porodica za čije se porijeklo zna na osnovu pisanih spomenika), može se zaključiti da je masovno islamiziranje sprovedeno u ranom truskom periodu. Jer, porodično predanje obično doseže do treće ili četvrté generacije, tj. oko 150 do 200 godina unazad. Doduše, porodice su nerado isticale svoje hrišćansko ili bogumilsko porijeklo, ali bi ga, da je bilo svježé, isticali svaparničke ili hrišćanske porodice koje su uvijek rado ukazivale na "poturice".

Na sličan zaključak upućuju i kvalitetne razlike mentaliteta i kulture domaćih Muslimana u odnosu na ostalo stanovništvo.

Mi prezimena pojedinih muslimanskih porodica, koja su istovjetna sa današnjim srpskim ili hrvatskim prezimenima, nisu pouzdan dokaz da te porodice vode porijeklo od nekadašnjih pravoslavnih ili katolika. Moguće je da su se pojedine porodice i prije islamizacije dijelile na bogomile, katolike i pravoslavne, pa su sato korijeni nekih muslimanskih porodica koje vode porijeklo od njih, različiti.

Polovicom XVII stoljeća "putovao je kroz Bosnu Atanasije Grgičević (Georgiceo): on je išao za računa cara Ferdinanda II koji bi htio da osvoji Bosnu i njemu je lično podneo svoj izvještaj. Stoga je nesumnjivo preterao u broju katolika na čije bi simpatije car mogao da računati. Grgičević veli: "katolika ima u kraljevstvu bosanskom 250 hiljada", a zatim nastavlja: "šizmatika u ovom kraljevstvu ima veći broj nego katolika... Oni su pre reforme kalendara bili mnogo prisni i prijatelji sa katolicima". Vidimo izvesno neslaganje između njega i Masarekija; ali je Grgičević računao Bosnu i Hercegovinu zajedno. Ipak sa Muslimane veli isto: "Turaka pak je mnogo veći broj nego katolika i šizmatika; tu treba primetiti da od Turaka koji teže zemlju, malo se nađe koji govore turski jezik; iz toga kad ne bi se bojali vatre, skoro svi postali hrišćani, pošto dobro znaju da su njihovi preci bili hrišćani". Oni bi lakše prešli u rimsku veru, nego pravoslavni"...

I ovi podaci savremenika, mada ih treba primiti sa rezervom, ne samo zbog odsustva popisa stanovništva, već i zbog političkih ciljeva njihovih misija i ograničenih mogućnosti posma tranja (oni su se, na primjer, uglavnom kretali po komunikacijama i gradovima gdje je Muslimana svakako bilo najviše) ukazuju da je osnovna islamizacija izvršena u prvom periodu vlasti turskih feudalaca u Bosni.

Islamizacija u drugim krajevima

Snaga i tradicija državnosti, organizaciona čvrstina i jedinstvenost crkvene organizacije, vojno-politički tokovi, borbe za teritoriju i način upravljanja njom, sve je to ograničile u

spjeha islamizacije u Srbiji. Posebno je sistem samouprave seljaka odvojio mase toga stanovništva od kulturnog i političkog uticaja vlasti turskih feudalaca. Zato se ovdje islamizacija uglavnom ograničila na gradsko stanovništvo, a na selu je obuhvatila mali broj stanovništva u uglu rijeka Drine i Save kao i oko Smedereva. Gradsko islamsko stanovništvo u Srbiji u XVIII vijeku dijelilo se, prema T.R.Đorđeviću, na erlije (zanatlije, trgovci, sitni zemljoradnici) i oko 900 spahija - vlasnika feudalnih posjeda.

Što se tiče islamiziranja Sandžaka, nema razloga da se ne prihvati Ćorovićevu mišljenje da je ona pojačana i represalijama koje su turski feudalmci vršili nad stanovništvom tih krajeva zbog podrške vojsci Austrije prilikom prodora u Srbiju u ratovima 1683. do 1699. i 1718. do 1739. godine.

U Crnoj Gori se u većoj mjeri islamiziralo stanovništvo u malebrojnim dolinama gdje su uslovi za život bili povoljniji, a uticaj vlasti veći. Kao jedan od mogućih povoda za islamizaciju u ovom kraju Ćorović navodi i islamizaciju Staniše Crnojevića, koji se kao upravnik Crne Gore od 1514. do 1528 "pokazao kao čovek od reda, bez avanturističkih sklonosti, voljan da pomogne začepljivanju rana. Pravoslavlju nije bio neprijatelj, na protiv: pomagao je stare manastire i štitiio njihova prava; ali njegov povlašćeni poturčenjački položaj svakako je imao uticaja u zemlji i izazivao oponašanje".

M.Đ. Popović pominje Torbeše, Apovce i Pomake, koji žive južno od Šarplanine, kao islamizirani slovenski element. Vjerovatno su na njihovu islamizaciju djelovale i suprotnosti proizašle iz miješanog etničkog sastava stanovništva u tim krajevima.

Slični razlozi su mogli imati nekog udjela i u masovnoj islamizaciji Albanaca. Pored toga, na islamizaciju Albanaca djelovali su geografska i saobraćajna izolovanost njihove teritorije od uticaja katoličke crkve, a pogotovu represalije turskih feudalaca poslije ustanka Skender-bega.

U krajevima sjeverno i zapadno od Bosne bilo je takođe značajne islamizacije, na koju je uticala i prethodna masovna islamizacija Bosne.

+ + +
+

... Danas se cijeni da u jugoistočnoj Evropi (ne računaju-
ći dio koji drži Turska) ima preko 3 000 000 islamiziranih
starijih ljudi, od čega oko 1 300 000 Muslimana srpsko-hrvats-
kog jezika (1 100 000 u Bosni i Hercegovini i oko 200 000 u
SR Srbiji i u Crnoj Gori), dok su ostatak uglavnom Albanci i
Turci. Ako se uzmu u obzir historijska pomjeranja (fizička stra-
danja u represalijama, hrišćaniziranje i emigracija u Tursku
ili na arapski Bliski istok), onda se može pretpostaviti da je
bilo islamizirano do jedne petine tadašnjeg balkanskog autoht-
nog stanovništva.

iz: S. Ćerić. Muslimani srpsko-
hrvatskog jezika. - Sarajevo: Svjetlost,
1968, s. 45-47, 71-76.

125. OBLJETNICA HRVATSKOG NARODNOG KAZALIŠTA

Hrvatsko narodno kazalište (HNK) u Zagrebu slavi 1985. go-
dine 125. godišnjicu svoga profesionalnog postojanja. Rođeno u
političko-nacionalnom programu progresivnoga krila ilirskog po-
kreta, ono je kao dio kulturne politike hrvatskoga naroda za-
počelo svoje djelovanje ujedinjujući u sašecima (1840.) umjet-
ničke snage Zagreba i Novoga Sada, dokazujući već tada na sa-
mom početku, vlastito južnoslavensko opredjeljenje. Boreći se
prvih dvadeset godina protiv snažnog njemačkog scenskog orga-
nizma u Zagrebu, uspjelo je zahvaljujući patriotskim nastoja-
njima svojih prethodnika, sa Dimitrom Demetrom na čelu, izvoj-
štiti nacionalnu i političku samostalnost, čvrsto potkrijeplje-
nu stavom svoje nacionalne sredine. Tako su 1860. njemački glu-
mci demonstracijama publike protjerani s njegove pozornice, da
bi 1861. Hrvatski sabor donio odluku o preuzimanju kazališta u
svoju nadležnost, čime je dovršena važna etapa njegove institu-
cionalizacije.

Od Demetra do Šenoe, i od Miletića do Benešića i Gavelle, u
međunarodnom rasdoblju, ova je institucija u svakom trenutku
branila kulturne tekovine svoga naroda, smatrajući se na samo

"hramom umjetnosti", već i zastupnikom svih progresivnih ideja na našem prostoru. U našim dugim i teškim političkim mijenama što su se često, poput tamnih oblaka, nadvijale nad ove prostore u obliku Bachova absolutizma, Khuenova terora ili šestojanuarske diktature, HNK znalo je braniti ne samo dostojanstvo svoje umjetničke misije, već i pravo vlastita naroda na otvoreni protest i progresivne ideje što su od davnine sturjile njegovom posornicom.

Nikada nacionalno isključiv, ovaj je teatar od svojih začetaka bio mjesto susretanja svih naših nacionalnih kultura, pa su na njegovoj sceni zajednički nastupali predstavnici svih naših naroda. Mnogi su najznačajniji srpski, slovenski i makedonski glumci dugogodišnjem djelovanjem u Zagrebu postali dio hrvatske scenske kulture, pa je danas nemoguće pisati povijest HNK bez imena Miloša Cvetića, Ignjata Borštnika, Ljubiše Jovanovića, Petra Konjovića, Bojana i Mire Stupice, te ostalih naših umjetnika.

Svjesno svoga poslanja u nacionalnom, južnoslavenskom i međunarodnom kulturnom životu, HNK tokom 125 godina svoga djelovanja obišlo je sve naše krajeve, gostujući na svim našim nacionalno-scenskim područjima. Uspjesi ovoga teatra u inozemstvu na niz kontinenata samo upotpunjuju sliku o umjetničkoj fizionomiji ove institucije.

HNK smije se danas ponositi i jednim naročito blistavim dijelom svoje povijesti. Kada se nad Evropom već nasirala prijetnja fašističkih osvajača, umjetnici ovoga kazališta organizirano su dočekali neželjene sudbinu, čvrsto odlučivši kako se ljudski i etički neće predati. Od početnih protesta do prvog koraka nedvosmišlenoga otpora put nije bio dalek. Već 1942. prva grupa zagrebačkih scenskih umjetnika odlazi pod vodstvom glumca Vjekoslava Afrića na oslobođeni teritorij. U porobljenoj Evropi to je bio jedinstveni znak revolta i dokaz visoke moralne, nacionalne i umjetničke svijesti kome u tadašnjoj ne samo kazališnoj, već i kulturnoj povijesti svijeta nema premca.

U novoj Jugoslaviji nastavljen je život ovoga kazališta na novim osnovama, ali uvijek s mislima na onu slavnu tradiciju

ju koja se nalazi ugrađena u njegove temelje. Četrdeset godina u slobodi HNK-u je omogućili pun razvoj i afirmaciju. Cijeli niz pojedinačnih ili kolektivnih gostovanja u svim krajevima Jugoslavije i u inozemstvu (SSSR, SAD, Japan, Italija, ČSSR, Austrija, Francuska, Alžir, Indija itd.) samo potvrđuju visoku umjetničku kvalitetu. Najveća radna organizacija u kulturi Hrvatske danas udružuje 560 radnika i umjetnika i to sa četiri samostalne radne organizacije i radnom zajednicom, koji su samo u 1948. izveli 478 predstava. HNK je stalni gost svih glazbeno-scenskih festivala i manifestacija u zemlji, a i mnogih u inozemstvu. HNK kao matična kazališna kuća omogućuje mnogome rad i djelovanje svih ostalih profesionalnih kazališta u nas, kao i mnogih amaterskih družina. Mnogobrojni samoupravni sporazumi, društveni dogovori i slično ostvaruju naporima kolektiva HNK-a, nove organizacione oblike rada i širenja glazbeno-scenske djelatnosti.

Marijan Radmilović.

Iz: Matica, Zagreb, 1985, broj
7/8, s. 2-3.

OSAMDESET GODINA DRUŠTVA KNJIŽEVNIKA HRVATSKE

Kizu značajnih jubileja što se obilježavaju ove godine pripada i 80. obljetnica prve profesionalne organizacije književnika u Hrvatskoj - Društva književnika Hrvatske.

Premda osamdeset godina, same po sebi, ne predstavljaju veliki odsječak u tisućljetnoj povijesti jednog naroda, povijest jednog društva, međutim, vrlo je značajna ako se mjeri tolikim godinama. Pogotovo kad imamo na umu da je utemeljenje tog društva književnika bio presudan korak utvrđivanju društvene a ne samo umjetničke uloge pisaca.

Do njegova osnutka došlo je poslije previranja u kulturnim krugovima Zagreba koncem prošloga stoljeća. U kulturno-umjetničkom smislu Društvo je plod "Moderne" i svih onih novih ideja što ih je ona donijela, a na planu društvenom ono je proizvod vremena koje karakterizira banovanje Khuzna-Hedervaryja i njegova tako zvana pacifikacija Hrvatske s jedne strane, te nas -

tup "naprednjaka" i Stjepana Radića s druge strane. Tada su se pisci odcijepili od postojećih umjetničkih društava, smat-
rajući da se napokon moraju ustanoviti kao samostalna snaga.

Zamisao za osnivanje zasebnog društva potekla je u Klubu književnika, koji je djelovao u okviru Društva hrvatskih umjetnika (1897). Stvaraju se pravila i podnose na odobrenje vlastima, a odobrenje je donijeto 1900. Nedugo zatim sasvana je osnivačka skupština Društva književnika. Članom Društva je mogao biti onaj tko je dvije godine objavljivao u nekom časopisu ili je tiskao knjigu. Takvih je prilikom osnivanja bilo 240. Pri osnivanju se istakao Đuro Deželić, a glavni je organizator bio Milivoj Dežman. Prvi predsjednik Društva hrvatskih književnika bio je pjesnik Ivan Trnki. Do drugoga svjetskog rata izmijenilo se još dvanaest predsjednika, među kojima su bili : Stjepan Miletić, Natko Modilo, Ljubo Babić-Gjalski, Branimir Bivadić, Milutin Cihlar Mehajev, Franjo Fancev i drugi.

U poslijeratnom razdoblju, kada se mijenja u Društvo književnika Hrvatske (1946), dužnost predsjednika obnašao je čitav niz istaknutih književnika (Luka Perkević, Slavko Kolar, Mirko Božić, Miroslav Feldman, Jure Kaštelan, Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović, Gustav Erklec, Petar Šegedin i drugi).

Oč samog osnivanja Društvo je razvilo značajnu izdavačku djelatnost, koja se - uz razumljive oscilacije - održala do danas. Kao izraz težnji tzv. Mladih još 1900. godine pokrenut je časopis "Život". Mladi 1903. godine preuzimaju i uređivanje "Vienca", a Društvo hrvatskih književnika pokreće 1906. godine svoj časopis "Savremenik" te 1909. godine biblioteku "Suvremeni hrvatski pisci". Među tiskanim knjigama iz tog prvog razdoblja najslavnija je svakako "Hrvatska mlada lirika" (1914) u kojoj nastupa niz mladih pjesnika, među kojima i kasniji nobelovac Ivo Andrić. Tiskana su i djela mnogih značajnih hrvatskih pisaca (Matoš, Domjanić, Kranjčević, Šimunić, Vojnović i drugi).

Društvo književnika Hrvatske danas izdaje časopis "Most" u kojem se, na više stranih jezika, naša književnost predstavlja svijetu. Od 1975. godine djeluje i Tribina DHK, a Društvo je organizator i niza značajnih skupova naših i stranih pisaca. Za

iduću godinu upravo je u pripremi jedan takav skup pod nazivom - "Poezija Sredozemlja".

Iz: Matica, 1980, broj II ,
s. 26.

PRONAĐEN JE NOVI PRIMJERAK NAJSTARIJE HRVATSKE TISKANE KNJIGE

Nedavno je u Knjižnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu otkriven dosada nepoznati primjerak prve tiskane knjige na hrvatskom jeziku - "Misal po zakonu rimskog dvora" iz 1483. godine. Radi se o nekompletnom primjerku i prilično loše uščuvanom. Sačuvalo se svega 62 lista te knjige (odnosno 124 stranice) od ukupno 219 listova koliko ih je potpuni primjerak imao. No, kako ni drugi dosada poznati primjerci ove knjige nisu kompletni, nije time bitno umanjeno značenje ovog otkrića. Da bi se shvatilo što znači za kulturnu povijest hrvatskoga naroda otkriće svakog, pa i najmanjeg ulomka ove knjige, potrebno je podsjetiti na podatak, da je do sada bilo poznato svega deset primjeraka ove najstarije knjige na hrvatskom jeziku. Dva se primjerka čuvaju u riznici Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, po jedan primjerak se čuva u Knjižnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, u samostanu oo. trećoredaca na Ksaveru u Zagrebu i u samostanu dominikanaca u Bolu na otoku Braču. Ostalih pet primjeraka se nalaze u inozemnim knjižnicama: jedan u Narodnoj knjižnici u Beču, jedan u Državnoj knjižnici imena Saltikova-Ščedrina u Lenjingradu, dva u Vatikanskoj knjižnici i jedan u Kongresnoj knjižnici u Washingtonu. Uz to se sačuvalo i šest listova te knjige u raznim mjestima u Hrvatskoj. Nijedan od sačuvanih primjeraka nije, na žalost, potpun. No, iz sačuvanih primjeraka bilo je moguće sastaviti kompletni primjerak, pa je to i učinjeno 1971. godine izdavanjem prekrasnog pretiska (reprint) ove knjige u Zagrebu (izd. "Liber", u obradi Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu).

Misal iz 1483. godine spada među najznačajnije kulturne spo-

menika hrvatskog naroda. Tiskan svega tridesetak godina nakon što je Gutenberg izumio tisak s pomičnim slovima, ova je knjiga bila i ostala međašnim kamenom u razvitku hrvatske kulture. Mnogi veći i ekonomski i kulturno napredniji narodi u Evropi ne mogu se pohvaliti da su u to vrijeme tiskali knjigu na svom materinskom jeziku, na svom nacionalnom pismu i na svom nacionalnom teritoriju. Podsjetimo se da je ovo djelo prvi tiskani misal na jednom nacionalnom jeziku, dakle na jeziku koji nije latinski - tada službená liturgijski jezik u crkvi. Dodamo li k tomu da je tiskan glagoljicom, tim osebnim i toliko različitim pismom od onih što ih upotrebljava tadašnja Evropa, neće nam biti teško u tiskanju tog velebnog djela vidjeti jedan od najprkosnijih i najsamosvojnijih čina tog vremena.

Proučavanje ovog spomenika ima izvanredno veliko značenje sa kulturnu povijest hrvatskog naroda, pa stoga svaki nalaz koji može pridonijeti da se baci i najmanji tračak svjetlosti na nastanak i sudbinu ove knjige od velike je važnosti. Bez sumnje će detaljnija istraživanja novopronađenog primjerka (posebno analiza brojnih i vrlo lijepih inicijala rađenih rukom vještih majstora, te marginalnih glagoljskih napisa iz 16. stoljeća što se u njemu nalaze) pomoći da se popuni naše znanje o toj knjizi.

Aleksandar Stipčević.

Iz: Matica, 1975, broj 8, s. 17.

OD AKADEMIJE NA KRKU DO STAROSLAVENSKOG INSTITUTA (ZAVODA) U ZAGREBU

Kad je koncem 19. stoljeća krčki biskup Antun Mahnić bio zabrinut radi neznanja staroslavenskog jezika svojih svećenika, odlučio je to neznanje spriječiti solidnijim izučavanjem, te je 1898. pokrenuo na Krku osnivanje Staroslavenske akademije. Ideja njegovanja staroslavenskog jezika i glagoljice ostvarena je 1912, kada je zapravo spomenuta akademija i odobrena. Već u prvoj točki njezina statuta čitamo: "Akademiji je ime Staroslavenska akademija. Ona je znanstveno društvo sa sjelom u Krku (Veglia) na Krčkom otoku. Svrha joj je: njegovati staro-

slavenski liturgijski jezik, te pomicati njegovo učenje, gajiti plagoljsko crkveno pjevanje..."

Cilj je akademije pored spomenute zadaće bio: spašavanje glagoljskih spomenika, akademska naobrasba svećenika u staro - slavenskom jeziku, publiciranje staroslavenskih knjiga glagoljicom itd. U svemu je glavni voditelj i mecena bio biskup Mahnić koji je osnovao i tiskaru "Kurykta", u kojoj su se mogle tiskati knjige glagoljskim, ćirilskim i grčkim slovima, a sve u okviru krčke Staroslavenske akademije. Od samih početaka rada akademije Čeh Josip Vajs (1865-1959), koji je svoje životno djelovanje posvetio kulturi Hrvata, jedan od najvećih stručnjaka i autoriteta staroslavenskog jezika i glagoljice, djelovao je u akademiji kao jedini snanstveni radnik.

Budući da nije bilo dovoljno novčanih sredstava, a s prvim svjetskim ratom došle su i nove neprilike, aktivnost akademije gotovo je prestala, što se vidi iz prvog poslijeratnog izvještaja njezina zasjedanja 1922. u kojem stoji i ovo: "Akademija je ostala bez sredstava; izgubila članove, izgubila područje rada (Istru i dio Dalmacije), izgubila novac..."

U takvim uvjetima donesena je odluka da se ona pripoji Hrvatskoj bogoslovnoj akademiji u Zagrebu, što je i učinjeno 1926. Početkom 1927. Antun Barac javio je krčkoj Staroslavenskoj akademiji da je Bogoslovna akademija u Zagrebu sporazumna, da joj se pridruži kao posebna sekcija s ovim zaključkom: "Staroslavenska akademija se raspušta i ulazi pod imenom Staroslavenski (filološki) odsjek u Hrvatsku bogoslovnu akademiju kao njezin organički dio". Za pročelnika Staroslavenskog (filološkog) odsjeka bio je izabran monsignor dr Svetosar Ritig (1873-1961). Njegovu bogatu aktivnost u službi Staroslavenskog odsjeka prekinula je okupacija Zagreba od strane njemačke vojske (1941). No, time počinje i novi period njegova života. Zbog svog antifašističkog stava, Ritig se osjećao ugroženim u Zagrebu, pa se 1941. sklonio u Selcu u Hrvatskom primorju, a 1943. prešao je, kao starac od 70 godina, u partizane na oslobođeni teritorij (Otočac i Topusko). Njegovo geslo je bilo, da je i "katoličkom svećeniku mjesto u narodu".

Ideju o obnavljanju krčke Staroslavenske akademije Ritig

nije napuštao ni u NOB. Kad se nakon oslobođenja vratio u Zagreb i prilike se bile nešto popravile, Ritig je nastavio raditi na oživotvorenju Staroslavenske akademije koja će stvarno i idejno predstavljati nastanak Krčke akademije. Drugim riječima Ritigu je bilo stalo do jedne ustanove za njegovanje staroslavenskog jezika i kulture na području južnih Slavena, osobito Hrvata.

Njegova želja postala je stvarnost prije 26 godina, kada je početkom 1952. godine odlukom Predsjedništva vlade NR Hrvatske doneseno rješenje, doduše ne o obnovi Staroslavenske akademije koja je osnovana 1902. na Krku već o samostalnom institutu. Institut je pravno stupio u život 1952. kada je predsjednik vlade Hrvatske potpisao Uredbu o Staroslavenskom institutu. Pronačelnikom je bio izabran Svetozar Ritig i na toj dužnosti ostao sve do svoje smrti 1961. Nakon toga istu dužnost obavljao je Vjekoslav Štefanić.

Svetozar Ritig osigurao je prostorije za Institut u Demetrovoj ulici 11 (Gornji grad), u nekadašnjoj palači baruna Ožegovića, a kasnije barunice Balbi-Lovinčić, gdje se i danas nalazi.

Da bi se što dostojnije sačuvala uspomena na osnivača Instituta, Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske, na prijedlog Savjeta Instituta usvojilo je izmenu imena, te se od 25. srpnja 1961. Institut zove Staroslavenski institut "Svetozar Ritig".

Odmah nakon osnutka (1952) Institut je počeo izdavati dvije publikacije. To su: časopisi "Slovo" i "Radovi" Staroslavenskog instituta (za oveće radnje, tekstove i građu). U uvodnoj riječi prvog broja "Slova" Ritig piše: "... Naš Staroslavenski institut stavio je sebi u zadatak da, nastavljajući i proširujući tradicije Staroslavenske akademije krčke, ispituje jezik i književnost u razdoblju koje nama i ostalim Slavenima nekoć bilo zajedničko, i u razdoblju koje je iza toga slijedilo, kada su u književnosti i u pisanim spomenicima na različitim našim područjima počeli do izražaja dolaziti živi elementi našeg narodnog jezika. Dali smo svojem časopisu ime 'Slovo', da već u nazivu istaknemo, da ćemo u svojim ispitivanjima polaziti od onih davnih početaka, kada je slovo i za nas značilo r i -

j e č , te da ćemo tu našu i općeslavensku riječ ispitivati u književnosti i u javnom životu, i u sva tri oblika, u sva tri pisma, u kojima se ona od prvih početaka na našem tlu javlja. U tom nastojanju rado ćemo pozdraviti svaku suradnju koja bude dolazila iz zemlje ili iz inozemstva, kojoj će biti cilj da u našem časopisu na naučnoj osnovi i naučnim sredstvima objašnjava književne spomenike i jezična i uopće kulturna pitanja iz naše starije prošlosti i iz prošlosti koja nas je od 9. stoljeća pa dalje kroz cijeli srednji vijek - sad više, sad manje - vezala za slavenske narode".

Časopis "Slovo" ostao je vjeran Ritigovim riječima što ujedno opravdava svoju pojavu u 27 izašlih brojeva.

Svetozar Ritig za sve te zasluge odlikovan je od predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita - Ordenom bratstva i jedinstva I reda i Ordenom zasluga za narod I reda.

Jedna od najvažnijih zadaća Staroslavenskog instituta (danas Staroslavenski zavod "Svetozar Ritig" Instituta za filologiju i folkloristiku od 1977.) jest izrada Staroslavenskog rječnika ili općeslavenskog rječnika hrvatske redakcije. Poslije 4. međunarodnog kongresa slavista u Moskvi (1958) pristupilo se 1959. ekscerpiranju materijala za spomenuti rječnik. Posao oko ekscerpiranja trajao je godinama, da bi se našlo preko 150 000 kartica za obradu koja je danas u toku, a na čemu radi cijela ekipa suradnika Staroslavenskog zavoda.

U Staroslavenskom zavodu obavljaju se i istraživanja hrvatskoglagoljskih tekstova. Prikupljaju se glagoljski i ćirilski spomenici u obliku fotokopija i mikrofilmova. Tu je bogata knjižnica od preko 7000 knjiga i 180 naslova raznih stručnih časopisa. Treba još spomenuti da je Staroslavenski zavod "Svetozar Ritig" u suradnji s izdavačkim kućama "Mladinska knjiga" iz Ljubljane i Akademische Druck iz Graza izdao faksimilirano i kritičko izdanje Hrvojeva misala, najljepšeg hrvatskoglagoljskog rukopisa iz početka 15. stoljeća (oko 1404). A 1977. izdan je II Novljanski brevijar iz 1495. godine.

Alojz Jembrih.

Iz: Matica. Iseljenički kalendar 1979. Zagreb, [1978], s. 202-204.

IGNAC KRISTIЈANOVIĆ, POSLJEDNJI MOHIKANAC
KAJKAVSKE KNJIŽEVNOSTI

Ono što je bio Ante Kuzmanić za očuvanje štokavske ikavštine u vrijeme ilirskog preporoda, to je bio Kristijanović za očuvanje kajkavštine. Obojici pripada jednaki atribut "Mohikanac", jer su u svojim nastojanjima ostali osamljeni.

Ignac Kristijanović, posljednji iz zagrebačkog kajkavskog književnog kruga čija se djela uključuju u kontinuum tristoljetne kajkavske književnosti, rođen je u Zagrebu 31. srpnja 1796, gdje je završio školovanje, teologiju postavši svećenikom 1819. Kao kapelan proveo je dio života u zagorskim mjestima: Radoboju, Krapini i Zagorskim selima. Neko je vrijeme bio župnik u Zagrebu u župi svetog Marka, a 1834. postao je župnikom u Kapeli kraj Bjelovara, gdje je ostao do 1852. Postavši zagrebačkim kanonikom iste godine vraća se u Zagreb, gdje je i umro 16. svibnja 1884. godine.

Kristijanovića se sjeća Vatroslav Jagić u svojim "Spomenima": "... Pantim još kak je svake godine oko Božića moj deda meni uručio cvanciku da mu donesem "Danicu Zagrebačku", koju je u Zagrebu izdavao posljednji kajkavski pisac Ignac Kristijanović. Taj vredni čovek, kojega sam poznavao u Zagrebu kao đak i posle kao profesor, bio je tada kanonik... Njegova je "Danica Zagrebačka" bila popularno izdanje, pa je tako osobito rado čitao i moj ded".

Bez obzira na sve one sudove o kajkavskoj književnosti kojima je Ljudevit Vukotinović istu književnost stavio na najnižu lestvicu, kao da je napisana izvan pravila i kao da je lišena literarnog dostojanstva, ipak Kristijanoviću u kontekstu hrvatske književnosti pripada častno mjesto među piscima koji su "prije preporoda konstruktivno djelovali u pravcu narodnog napretka" (F. Fancev).

Iako je u svojoj ideji (u Hrvatskoj) u vrijeme ilirizma bio osamljen (istina seoske svećanstvo bilo je uz njega), međim, nije bio osamljen u slavenskom svijetu. U prijateljskim vezama bio je s Bartolomejom Kapitarom, Josefom Šafaříkom. U

Da bi postigao uspjeh u svojoj spisateljskoj i kulturnoj djelatnosti, Kopitar mu savjetuje da izdaje dobra književna djela jer će ga čitaoci takva rado prihvatiti. Tako je prije njega radio i njegov ujak Toma Mikloušić (1767 - 1833) u kojem je Kristijanović vidio svijetli primjer u radu za "napredak običajski" (za opći napredak svih slojeva društva).

Pojavio se u žiži ilirskog preporoda kojem ideološki ni praktički nikad nije pristupio, ne napuštajući sve do smrti svoj kajkavski književni izraz, jer bio je svijestan činjenice da su svi njegovi prethodnici u toku triju stoljeća kajkavske književnosti isticali značenje i vrijednost kajkavskog književnog jezika, počev od Pergošića (1521 - 1592) i Mikloušića. Stoga B. Gavella pravilno zaključuje: "... Taj jezik (kajkavski) nije bila mehanička fotografija jednog dijalekta, nego podatni materijal za izražavanje i najapstraktnijih predodžaba, a da je pored toga uvijek bio u vezi sa živim".

U hrvatsku književnost je Kristijanović ušao prijevodom sa francuskog "Način vu vseh življenja događaji vsigdar zadovoljnomu biti" (1826), slijede: "Blagorečja za vse celoga leta nedelje" (1830), gramatika njemačko-kajkavska (1837)..., "Stoletni kalendar" (1847), "Pesme za horvatski puk" (1874. jest posljednje njegovo objavljeno djelo), od 1834. do 1850. izdaje "Danicu Zagrebačku" i to do 1846. starom kajkavskom grafijom a od 1847. Gajevim ilirskim pravopisom. Već smo spomenuli koliko je "Danica Zagrebačka" bila omiljeno pučko štivo (svjedočanstvo Jagića). Valja se prisjetiti da se kajkavskim narječjem u oči preporoda govorilo pretežno u predgrađima, selima i na selovima, među seljacima i obrtnicima, koji su većinom bili ljudi "neuki" i neškolorani, bilo što za to nisu imali sredstva, odnosno što nije bilo hrvatskih škola Kristijanović sve je to znao, stoga mu je cilj "Danice Zagrebačke" bio "napredak običajski", briga za "neuki i siromašan puk".

Općenito za pučke kalendare, pa tako i za "Danicu Zagrebačku", možemo reći da su ogledalo ljubavi prema materinskom jeziku i prema značajnim događajima prošlosti na koje čitatelji ne smiju zaboraviti ako žele ići ukorak s drugim narodima koji napreduju zahvaljujući svijesti o svom povijesnom identite-

tu. Kalendaru su obično sloville kao korisne knjige za narod, što zapravo odgovara korisnom shvaćanju književnosti u prvoj polovini 19. stoljeća, jer svrha je svakoj literaturi izobrazbenje naroda. To je želio Toma Mikloušić, to je u djelo pro- vodio Kristijanović "Danicom Zagrebačkom".

Imajući pred očima cjelokupni opus Kristijanovićevih književnih ostvarenja, kao jednog od posljednjih pisca tristoljetne kajkavske književnosti, složiti ćemo se s Antunom Barcem da je taj autor "značajan i kao ličnost i kao pisac. Imao je izrazito književnih sposobnosti. Ma o čemu pisao, izražavao se jasno, živio elegantno... Zbog tih svojstava mogu se i njegovi poučni i prevedni spisi čitati kao ugodno štivo". Spomenimo još da je u rukopisu ostala i jedna njegova drama "Vladimir kralj horvatski..."

Na kraju ovoga kratkog prikaza: kao što svaki narod odaje priznanje onima koji su u kulturnom i književnom radu u teškim uvjetima sve svoje snage uložili u podizanje prosvjetne razine naroda, tako i mi odajemo priznanje zaslužnom kajkavskom piscu Ignacu Kristijanoviću.

Alojz Jembrih.

Is: Matica, 1984, broj 7/8,
s. 37 - 38.

ZAVRŠEN RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA

Naša izdavačka djelatnost bilježi u protekloj godini i u nekoliko proteklih mjeseci dobru četvu. Ponovno su fototipski izdani neki stari rječnici i tako postali - praktički kao original - opet pristupačni javnosti, a pojavili su se i neki novi specijalizirani rječnici. Ipak, među svima, moramo izdvojiti sretnu činjenicu što se pred nama sada nalazi i posljednji svezak velikoga "Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika" u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Time je ovaj pothvat naše leksikografije uspješno priveden kraju.

"Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika", u stručnom svijetu

tu često nazivan i kraće "Akademijin rječnik", Jugoslavenska akademija zamislila je odmah nakon svoga osnutka, u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća. Njegov prvi urednik bio je već tada vrlo poznat i zaslužan filolog Đuro Daničić, koji je neprolazneasluge u svijetu znanosti već tada bio stekao, uz sve ostalo, i u radu sa rječnicima: pripremio je drugo izdanje rječnika Vuka Karadžića i objavio "Rječnik iz književnih stari- na srpskih" u tri toma (1863 - 1864). Daničić je uredio prvu knjigu "Rječnika", godine 1880-1882. od slova A do riječi "Še- šulja", te dio druge knjige, od "četa" do "čobo". Međutim, pre- rana smrt prekinula je njegov rad. Poslije Daničića Akademijin rječnik uređivali su poligraf Pero Bodmani, Ivan Valjavec, To- mo Maretić, Stjepan Musulin i, posljednji, Slavko Pavešić.

Otac koncepcije Akademijinog rječnika je Đuro Daničić, ko- ji je svoje zamisli izložio u "Ogledima" sa željom da se stru- čna javnost upozna s time kako će rječnik biti uređen. Rječnik je zamišljen vrlo ambiciozno, kao historijski opisan rječnik. Ta je koncepcija sadržana do kraja i rječnik joj je ostao vjeran u cjelini, iako je - kako ćemo malo dalje vidjeti - bilo i znatnijih prigovora. Rječnik je trebao da popiše sve riječi koje imamo i koje smo imali - kako je pisao Daničić - i da sa svaku, ako je moguće, donese podatak kad se javlja u književ- nim tekstovima i drugim, starijim rječnicima. Rječnik je davao sva poznata značenja riječi, s time što je riječi solidno gra- matički obradio: iz rječnika saznajemo kakav je akcent riječi, da li se mijenja u padežu (naprimjer nom. djčvčjka, vok. djč- včjko), kako glase pojedini padeži itd. U skladu sa stanjem fi- lologije u 19. stoljeću i njenom povijesnom orijentacijom, obi- lno je bilježena građa iz starih pisaca, zatim iz djela Vuko - vih, kao svestranog uzora, i njegovih zbirki narodnoga blaga, dok su novi pisci uzimani - iznimno.

Toj fizionomiji rječnika ostao je vjeran u osnovi i Tomo Mabetić, ali je u članku "Crtice o rječniku naše Akademije" u "Ljetopisu" Akademije prigovorio da književnih primjera ima previše, da je rječnik previše skup i nepraktičan za upotrebu. U ono vrijeme kad je pisao svoje "Crtice" - 1916. godine - Maretić se pobojavao da rječnik uopće neće biti završen. Danas

kad pred sobom gledamo gotovo djelo, vrijedi da se zadržimo na razmišljanjima Tome Maretića. Rječnik je zaista vrlo velik, a preobiljem građe i za cijelo vrijeme od malo pa stotinu godina rada sahtijevao je mnogo novca i rad brojnih stručnjaka. Takav rječnik nije samim time ni lako pristupačan: obično možemo nabaviti samo one knjige koje nisu davno rasprodane. Dakle, sasvim tehnički, teško je reći da se ovaj rječnik upotrebljava praktično na radnom stolu kao svaki praktičan rječnik u jednoj knjizi, na primjer kao njemački Duden ili francuski Robert. Međutim, valja reći da ovakav rječnik pruža nešto drugo, nesamjenjivo: on je vrlo obilan građom i gotovo nesumnjiv u podatku koji daje. Zato je prvenstveno namijenjen radu u biblioteci i zato ne možemo smatrati da smo informirani o nekom problemu oko riječi ako ne zagledamo u Akademijin rječnik.

Akademijin rječnik kaže nam ne samo kad se riječ u pisanim izvorima javlja nego i kako je postala. To je, dakle, i etimološki rječnik. Među vrlo vrijednim leksikografskim djelima koja su se pojavila u našoj zemlji posljednjih godina ističe se i "Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika" (I - IV) Petra Skoka. Ali taj rječnik - vrijedan najtoplije preporuke - po svojem usmjerenju više obrađuje riječi koje je naš jezik, kao i drugi jezici, preuzimao iz drugih jezika u višestoljetnom miješanju. Zato postanje naših riječi koje vode u duboku slavensku starinu, riječi kao "majka", tražimo u rječniku Akademije. Postanja riječi tumačena su prema stanju filologije i našim znanjima kroz šitavo dugo vrijeme rada na rječniku. Nema sumnje da je metoda rada u novijim svescima napredovala i da vrijeme donosi ispravke, ali je sigurno da će i u jednom budućem, manjem etimološkom rječniku naših riječi književnog jezika Akademijin rječnik biti važan putokaz i nezaobilazno pomagalo.

"Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika" Jugoslavenske akademije neiscrpan izvor znanja o našem jeziku, o nama samima, našim običajima i našoj starini. On je prijeko potreban, materodavan informator svakom tko temeljitije uči naš jezik, tko se sanima za jezik, studentima, piscima i znanstvenim radnicima. Akademijin rječnik ujedno je spomenik dalekosežnosti i

smjelosti pothvata i radne ustrajnosti mnogih generacija koje su na njemu radile.

I, kao da se u tome svemu gotovo simbolički stekao i radostan i žalostan događaj. Rječnik Akademije završen je u godini kad Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Srpska akademija nauka slave 150 godina od rođenja Đure Danišića, njegova prvog urednika. Na samom simpoziju priređenom u njegovu čast preminuo je posljednji, neumorni i zaslužni urednik Slavko Pavešić, jedini urednik koji je ove monumentalno djelo hrvatske i jugoslavenske filologije za života vidio do kraja ostvareno.

Vladimir Anić.

Is: Matica, 1976, broj 3, s. 14.

O HRVATIMA U RUMUNJSKOJ

U izdanju Nakladnog zavoda Matice Hrvatske pojavila se 1964. godine monografija "Hrvati u Keči", rad autora Stjepana Krpana. On je poznat kao istraživač koji se sustavno bavi problemati - kom hrvatskih narodnih manjina u Rumunjskoj, Mađarskoj, Austriji i Čehoslovačkoj. O tome je objavio brojne studije i članke, iznoseći svaki put i nove i svježije priloge iz ovog područja. Objavljivao je svoje radove u "Matici", "Iseljeničkom kalendaru", "Etnološkoj tribini", "Gradišću", "Pitanjima", Godišnjaku Muzeja brodogradnog Posavlja i Hrvatskom biografskom leksikonu. Pisan je i pouzdan pisac.

Krpanov pristup problematici Hrvata u dijaspori karakterizira vezivanje rada u arhivima i bibliotekama s radom na terenu. Već nekoliko desetljeća obilazi hrvatska naselja u susjednim državama i neumorno bilježi i snima sve podatke o prošlosti, sadašnjosti, materinjem jeziku, narodnoj kulturnoj baštini, gospodarstvu i načinu života tamošnjih Hrvata, prateći njihovu borbu za očuvanje vlastitog etničkog identiteta.

... Rumunjska je domovina znatne hrvatske narodne manjine. Broj njenih pripadnika kreće se oko 10 000 duša. Rumunjski Hrvati pretežno žive u pograničnim krajevima prema Jugoslaviji.

Njihova naselja čine etnički arhipelag. Prema vremenu doseljavanja, govornim karakteristikama i lokalnoj etnomiji dijelimo ih u pet skupina. To su: 1) kečanski Hrvati, 2) karaševski Hrvati, 3) šokački Hrvati (rumunjski ogranak), 4) bunjevački Hrvati (rumunjski ogranak), 5) Hrvati u Sulina na ušću Dunava u Crno more (odnarođeni).

Ova narodna manjina do raspada Austro-Ugarske monarhije bila je u sastavu stare Ugarske države. Nakon prvog svjetskog rata i rumunjsko-mađarskog i rumunjsko-jugoslavenskog rasgraničenja našla se unutar nove rumunjske države. Time je odvojena od ostalih sunarodnjaka koji su živjeli u Ugarskoj, što je pospješilo proces asimilacije. Slabe veze s matičnim narodom, razuđenost teritorija nastavanja, nedostatak škola i narodnosnih društava, a u najnovije vrijeme deagrarizacija i utjecaj sredstava masovnog komuniciranja ubrzali su asimilaciju. Ipak rumunjski Hrvati još uvijek njeguju svoj materinji jezik i ponose se svojim hrvatskim porijeklom.

Hrvati u Keči najmlađi su val migracije Hrvata u banatski dio današnje Rumunjske. Doseljeni su 1801. iz pokupsko-turopoljskog kraja. Krpan je detaljno proučio povijest ove seobe, čija uspomena još živi među ovim ljudima. Pokupsko-turopoljski kraj je nakon istjerivanja Turaka krajem 17. stoljeća prešao u vlasništvo zagrebačke biskupije. Godine 1750. odlučeno je da se kraj južno od Kupe uključi u pojas Vojne Krajine. Izgubljene posjede u ovom području Carska komora je zagrebačkom biskupu nadomjestila davanjem posjeda u Banatu. Tada je biskup odlučio da se 98 obitelji predijalaca, uz njihovu suglasnost, preseli u Banat. U novoj postojbini pokupski predijalci su dobili obilje kvalitetne zemlje i uključili su se u privredni i društveni život ovog kraja. U poglavljima: "U kući i oko nje" i "Odaja i polje", autor nas iscrpno upoznaje s narodnom baštinom, načinom života i gospodarstvenom situacijom novih hrvatskih doseljenika.

... Kečanski Hrvati su svoju školu dobili već neposredno po doseljenu. U Keči su djelovala i razna društva koja su pridonesila općoj narodnoj stvari. Autor je naveo iscrpne podatke o svim društvima, kao i o svim učiteljima i ostalim djelat-

nicima koji su pridonosili napretku mjesta.

Kežanski Hrvati su rimokatolici. Uz učitelje svećenici su obično stubovi narodnosnog života. U Keči nije bilo tako. Svećenici su ih bili stranci tako da se kroz crkvu nije pridonosilo čuvanju hrvatskog jezika.

Vrijednost ove monografije povećava i obilje fotodokumentacionog materijala. Knjiga je tehnički i likovno vrlo dobro opremljena. Njena pojava vrijedan je prilog upoznavanju ove grane hrvatskog naroda.

Buro Vidmarović.

Is: Matica, 1984, broj 3, s.

34 - 35.

MALA PANORAMA HRVATSKOG ZAGORJA

Za legende kažu da su uvijek odjek daleke prošlosti, iako su često puta fantastične do nevjerovanja, a ipak sa zrnacem istine u sebi i temeljene na događajima što su ih stoljeća pokrila tamom, pa je ostala samo usmena predaja koja je ta zbiljevanja donijela i do nas, čas im ponešto dodajući, čas oduzimajući, ali ne dirajući u srž zbivanja o kojima te stare price govore.

Jedna je takva priča ili legenda i ona o braći Čehu, Lehu i Mehu te njihovoj sestri Vilini koja se održala u Krapini do današnjih dana. Ta stara priča kaže da je u tom kraju živjelo pleme koje je vodio knez Hrvat, a iza njegove smrti potlačiše ga stari Rimljani. Braća ubiše rimskog vojskovođu, a Rimljani za osvetu razjuriše braću, pa je Čeh otišao i osnovao Češku, Leh Poljsku, a Meh Rusiju. Prije dolaska, braća pogubiše zbog izdaje sestru Vilinu i uzidaše je iznad vrata drugog tornja u gradu Krapini.

Povijesna je istina da se Krapina u pisanim dokumentima spominje tek 1193. godine, kad se javljaju i imena ostalih naših gradova Zagreba, Varaždina i drugih, a sve ostalo je stvar prepričivanja u dugim zimskim večerima. Kolika su zrnca istine u tim pričama teško je dokučiti, nama i nije to njera.

Započeli smo ovaj naš zapis o Zagorju s Krapinom i s legendom o njoj, jer je ona moderno mjestance i sjedište komune koja broji oko 48 000 žitelja, nastanjenih u 130 naselja, raštrkanih po površini od 312 četvornih kilometara. U našim je granicama postala čuvena s Ljudevitom Gajem koji tamo osniva svoj rodoljubni ilirski pokret, a svjetsku slavu donijelo joj je krapjem prošlog stoljeća otkriće špilja, u kojima je živio naš predak prije 30 000 godina...

Selo Vinagora nalazi se u tom nerazvijenom području krapinske komune i zaista privređuje manje od najmanjega. Poleglo je to seoce, od pedesetak kuća, po sljemenu istoimene gore, na uskom jezičku koliko toliko ravnog terena, a slijeva i zdesna od sela strmo se ruše obronci gore pokriveni vinogradima, koji su osnovna poljoprivredna kultura toga kraja. Selo ljeti strahuje od tuče, s jeseni od kiša, a kad vinogradi i urode na mući su kome prodati grožđe i vino. Zaobilaze ga i zadruge i poljoprivredni i vinarski kombinati, jer je izvan ruke svakom, pa se selo analazi kako zna i umije.

Na drugom kraju Zagorja, nedaleko Kumrovca i rječice Miljana, također na vrhu zelenog brežuljka izdigao se Veliki Tabor, najljepši zagorski srednjovjekovni grad, koji je do nas stigao kroz sva minula stoljeća u gotovo autentičnom i neokrnjenom obliku, za razliku od, recimo, Trakošćana, koji je brojnim predgradnjama potpuno izgubio svoje negdanje obličje.

Uz Veliki Tabor vezana je također jedna stara legenda o velikoj ljubavi koja je u tim davnim stoljećima (početkom 15. stoljeća) planula između Veronike Desiničke i jednog od potomaka moćnih grofova Celjskih. Veronika je bila kći sitnog zagorskog plemića, špana na imanjima grofova Celjskih, ali je bila i djevojka izvanredne ljepote i blagosti. Ljubav, iako je završila vjenčanjem, nije bila sretna, a Veronika ju je platila i svojom životom...

Navratimo i u drevni Belec, nekad utvrđeni grad koji se spominje još u 13. stoljeću, prelazi iz ruke u ruku krupnih feudallaca, lomili su na njemu zube Turci. Od tvrdog grada ostala je samo razrovana gradina, a podno njenih zidina niknulo je i održalo se nekad kmetško selište, a danas pitomo i mirno mjestance u koje dolaze posjetioc i iz cijele Evrope, da vide njegove

dvije crkve. Jedna, manja i starija, a zato i vrednija, građena je još u 13. stoljeću i danas je spomenik svjetske vrijednosti, dok je druga daleko mlađa, ali i neuporedivo raskošnija, barokna crkva s mnoštvom oltara, ukrasa, poslaćenih anđela koji lebde ogromnim prostorom crkve ili se gubi u polukraku njenih visokih svodova.

... Današnji Zagorec živi na tri osnovna načina, iako je svaki težak i mukotrpan, ipak daje rezultate koji se vide na svakom koraku. Najteže je onima koji svakodnevno rane prije zore rane i žure na vlakove ili autobuse, da bi stigli na svoja radna mjesta u Zagrebu, Varaždinu, Krapini ili drugim industrijskim centrima. Druga grupa Zagoraca otisnula se u svijet u "gastarbajtere". Treća grupa su poljoprivredni proizvođači koji u kooperaciji s poljoprivrednim sadrugama uzgajaju telad, junad, svinje ili proizvode mlijeko.

... Zagorje je veliki turistički bazen, neophedan velikim gradovima, pa se svuda i svagdje grade veća i manja izletišta. Posljednje i veoma moderno izletišta je ono u Donjoj Stubici, jer je tamo izgrađen i hotel "Matija Gubec", ali i veliki spomenički kompleks posvećen tom velikom seljačkom vođi. U te izletničke komplekse treba spomenuti i Krapinske toplice, fuhe-ljske toplice, ali i izletišta što niču uz Zagorsku magistralu.

... Govoriti o Zagorju, a ne spomenuti čuvene zagorske purane, bio bi propust, stoga nekoliko riječi i o njima. Između dva rata zagorski su purani bili na cijeni u cijeloj Evropi, bili su skupi i odlazili su na kraljevske i bogataške trpeze, tako da su državnom budžetu i trgovcima donosili obilan prihod, iako je sam Zagorec od njih imao najmanje koristi i najmanje ih je sam pojeo.

Danas pravog zagorskog purana ima sve manje, jer je sve manje širokih i slobodnih pašnjaka koji su toj čudesnoj ptici potrebni. Ima ga manje i zato jer ga sami Zagorci jedu sve više, jer su prošla vremena kad je "Zagorec bil bogec i siromak".

Mismo rekli sve o Zagorju, niti se to može, ali smo pokušali dati bar približnu sliku tog divnog kraja, koji nakon sto-ljetnih patnji danas doživljava svoj puni procvat, a pjesme pu-

na tuge pjevaju se samo na veseljima i pri kupicama vina, na rasnim "pajdašijama" po "starim regulama kak spominek na stara vremena kad se se lile kerv i soze".

Vladimir Zešković.

Is: Matica, 1975, broj 12, s.

ID - II.

LIK ZADRA KROZ STOLJEĆA

Zadar na svojim starim prostorima dočekuje svoje treće tisućljeće. Taj grad-starac, kako netko lijepo reče, poput čudesne ptice feniks koja se uvijek isnova rađa iz pepela i vječito se ponovo uzdiže iz svojih ruševina, ima sličnu sudbinu. Jer, rušili su ovaj divan grad na Jadranu od pantivijeka, a on se uvijek ponovo uzdizao iz svojih ruševina, rađao i umirao, i ponovo se obnavljao... Nezaboravna su zgarišta i ruševine u Zadru za vrijeme drugog svjetskog rata, kada je samo kroz jednu godinu, od 1943. do 1944. godine Zadar bio sedamdeset puta bombardiran, dočekavši oslobođenje 31. listopada 1944. godine s osamdeset posto porušenih kuća i na tisuće ubijenih ljudi...

Poslije rata u Zadru je živjelo svega 6000 stanovnika, da bi do danas ovaj grad narastao s 50 000 svojih stanovnika za koje je izgrađeno preko 12 000 novih stanova, 47 novih školskih objekata, nekoliko novih tvornica... Godine 1967. Zadar je po prvi put željeznicom povezan s unutrašnjosti... Zadar je turistički "babilon" - posjećuju ga gosti iz svih krajeva svijeta.

... Prošlost i sadašnjost Zadra, od najstarijih dana do danas, dočaran je na izložbi "Lik Zadra kroz stoljeća" kroz prekrasne fotografije Ante Brkane, kroz makete, stare dokumente i arhivske materijale, kroz lijepe litografije, gravire, akvarele, kroz mape i stare vodiče... Pred nama je fotografija Zadra s ostacima foruma, odnosno Zadra pod rimskom vlašću, s forumom s dva monumentalna stupa od kojih je jedan sačuvan. Slike sa sačuvanim nekim crkvama, među kojima i crkvom sv. Petra, odvođe nas u srednjovjekovni Zadar koji je formiran na cijeloj površini antičkog grada, s katedralom i novim gradskim trgom,

današnjim Narodnim trgom, s gradskom lošom gdje se odvijao sav javni život. .. Slijedi Zadar 12. i 13. stoljeća u vrijeme tzv. romaničkog stila. Sve samostalne crkve, sv. Marija, sv. Krševan, sv. Dimitrije i sv. Nikola sagrađene su u tom stilu, a katedrali je obnovljena unutrašnjost i fasada. Zadar romaničkog stila sadržan je i u mnogim ulaznim portalima i kućama, izgrađenim od drveta s drvenim vanjskim stubištima i balkonima. Pred nama je i Zadar između gotike i renesanse. Tek u drugoj polovini 15. stoljeća, pod utjecajem renesanse, stambene arhitekture mijenjaju svoje lice s mijesanim oblicima venecijanske kasne gotike. I neke crke su dobile nove fasade - raskožnu fasadu dobila je crkva sv. Marije.

Početak 16. stoljeća, to je Zadar s obilježjem Mlečana koji pred strahom od navale Turaka Zadar pretvaraju u utvrđeni grad. Tada su podignuta i nova monumentalna gradska vrata (1543), a do kraja 16. stoljeća cijeli grad je bio opasan bedemima i bastionima koji su satrpali srednjovjekovni kaštel i citadelu. Na drugoj maketi otkrivamo Zadar s kraja 17. i početkom 18. stoljeća, kada su između zadarskih utvrda iskopana dva kanala, čime je ovaj grad pretvoren u umjetni otok.

Kroz rasne stare dokumente, drvoreze, litografije, gravire, niže se pred nama Zadar nakon propasti Mletaka za prve austrijske i francuske vladavine (1797 - 1813), kada grad bitno ne mijenja svoj izgled, osim što su mnoge crkve i samostani pretvoreni u kasarne. Period druge austrijske vladavine ostao je posebno zabilježen datumom 14.XII. 1868. godine, kada se Zadar proglašuje otvorenim gradom, i kada se poduzimaju značajni komunalni zahvati, kao gradnja gradske kanalizacije, vodovod s izvorišta kod Crnoga, popločenje ulica... Iako je srednjovjekovna gradska jezgra i dalje u središtu zbivanja, ovaj put je suvremenijeg izgleda. Sada se na njoj gradi promenadna obala, podiže se velike zgrade po uzoru na Beč, Trst, oduzimajući Zadru "dalmatinsko lice"... Grad se proširuje. Tako se u čast prvog dolaska Franje Josipa u Zadar (1875) za njegov doček ruše srednjovjekovne neke zidine da bi se luka proširila. "Putujući" Zadrom kroz stoljeća, stižemo i do 20. stoljeća, kada se ovaj grad širi preko luke, uvodi električna rasvjeta (1894). Za vrijeme talijanske vlasti Zadar je grad

brojnih kasarni, a skromne stambene nove zgrade podižu se bez ikakvih arhitektonskih vrijednosti. Najzad, dolazimo do Zadra podignutog iz ruševina sa tragičnih dana drugog svjetskog rata, Zadra s novim mostom preko luke izgrađenim 1962. godine, Zadrom s novoizgrađenim blokovima... To novo, pomlađeno lice Zadra, sačuvalo je i trag minulih stoljeća u kojima je ovaj grad rastao, umirao i ponovo se obnaljao. Taj sačuvani lik Zadra kroz stoljeća kojeg smo na svoj način doživjeli i na ovoj izložbi u Narodnom muzeju, djelo mnogih požrtvovnih ljubitelja ovog grada. Kako je u prošlom ratu najviše stradala njegova historijska jezgra, mnogo se novaca, truda i znanstvenog rada uložilo upravo na izučavanje te stare historijske jezgre, na rekonstrukciji i očuvanju tog lika Zadra kroz stoljeća...

M. Greblo.

iz: Matica, 1975, broj 12, s.

14 - 15.

Оглавление

Предисловие.....	3
------------------	---

I

Матица српска.....	7
Српска академија наука и уметности.....	10
Народни музеј у Београду.....	13
Штампарња кнежевине Србије.....	18
Хиландар.....	21
Путешествије Мирослављевог јеванђеља.....	27
Претеча нове српске књижевности (170 година од смрти Доситеја Обрадовића.....)	29
Вук Стефановић Караџић.....	32
Копитар и Вук.....	42
Вуков сабор.....	44
Лексикон писца Југославије.....	46
Андржевићев спомен-музеј.....	48
"Театар на Ђумруку".....	51
Прва гимназија.....	53
Плаве корице (Поводом 90 година од оснивања Српске књижевне задруге).....	55
Скадарлија - стециште београђана.....	57
Бели град на обалама реке.....	59
Нови Сад - град у покрету.....	62
Југославија у малом: Вршац - некад и данас.....	64
Са пута по Србији: Орашац.....	67
Фрушкогорски манастири.....	69
Југославија има 22 418 331 становника.....	74
Ко су Југословени у Србији.....	76

II

Богата културна ризница.....	78
Лучоноша с Ловћена (130 година од смрти Петра II Петровић- ћа Његоша).....	80

Симпозијум о Стефану Митрову Љубини.....	85
Пригорска академија наука и умјетности.....	88
Три национална парка.....	89
Војвођански Пригорци.....	91
Ново лице Црне Горе.....	93

III

"Наме ће оени ходати по Бечу..." (седамдесет година од Сарајевског атентата).....	96
У Босну.....	98
Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina.....	104
На разкрсници puteva.....	108
Plamina je ostala sama.....	109
Časlimani srpskohrvatskog jezika.....	112

IV

125. obljetnica Hrvatskog narodnog kazališta.....	117
Osamdeset godina Bruštva književnika Hrvatske.....	119
Promaćen je novi primjerak najstarije hrvatske tiskane knjige.....	121
Od Akademije na Krku do Staroslavenskog instituta (zavoda) u Zagrebu.....	122
Ignac Kristijanović, posljednji Mohikanac kajkavske književnosti.....	126
Završen Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.....	128
© Hrvati u Rumunjskoj.....	131
Mala panorama Hrvatskog Zagorja.....	133
Lik Zadra kroz stoljeća.....	136

СЕРБСКО-ХОРВАТСКИЈ ЯЗЫК.

Историко-културне тексты.

Составитель Александр Дуличенко.

На руском языке.

Тартускиј државни универзитет.

СССР, 202400, г.Тарту, ул.Пялкооли, 18.

Ответственный редактор С. Смирнов.

Подписано к печати 19.05.1986.

Формат 60x84/16.

Бумага писчая.

Машинопись. Ротапринт.

Условно-печатных листов 8,14.

Учетно-издательских листов 7,95. Печатных листов 8,75.

Тираж 400.

Заказ № 523.

Цена 25 коп.

Типография ТГУ, СССР, 202400, г.Тарту, ул.Пялкооли, 14.